

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2021

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2021

**HISTORIA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE
PRAGENSIS**

Tomus LXI. Fasc. 1

Příspěvky k dějinám
Univerzity Karlovy

UNIVERZITA KARLOVA
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM
2021

Výkonná redaktorka svazku:
Blanka Zilynská (Ústav dějin UK a archiv UK, Praha)

Svazek je součástí řešení projektu PROGRES Q23 (Dějiny univerzitní vědy a vzdělanosti).

Na obálce je použita ilustrace „Merkur neboli měď“ z díla *Viridarium chymicum* Daniela Stolcia, vevázaná také v jeho památníku – viz článek M. Holého a M. Vaculínové, obr. 3 (na obálce jen výřez).

<http://www.karolinum.cz/journals/hucp>

© Univerzita Karlova, 2021
ISSN 0323-0562 (Print)
ISSN 2336-5730 (Online)

OBSAH

Články

- 11 Martin Holý – Marta Vaculínová, Milites Apollinis. Studenti medicíny z českých zemí na basilejské univerzitě v 16. a raném 17. století
- 37 Petr Kadlec, Rakouská statistika školství a vzdělávání – opomíjený pramen dějin vzdělanosti „dlouhého“ 19. století
- 61 Daniela Bradlerová – Marek Ďurčanský, Působení Jaroslava Bidla a Milady Paulové v pražské univerzitní extenzi
- 89 Martin Barus – Marek Brčák, František Vavřínek Rabas, OFMCap (1901–1969) jako pedagog a blízký spolupracovník litoměřického biskupa Štěpána Trochty

Kronika

- 121 Zemřel slovenský znalec církevních dějin a historie trnavské univerzity /Jozef Šimončíč/
(Ivana Čornejová)

Recenze a zprávy

- 125 Dušan Coufal, Turnaj víry. Polemika o kalich na basilejském koncilu 1431–1433, Praha 2020
(Blanka Zilynská)
- 127 Roman Pazderský, Historik Wacław Wladiwoj Tomek a české dějepiscectví 19. století, Praha 2020
(Petr Čornej)
- 132 Radana Kolčavová, VUT: rozmanitá univerzita, Brno 2019 (Michal Továrek)
- 135 Petr Nohel, Výuka církevního práva na teologických a právnických fakultách v Českých zemích v letech 1918–1989, Praha 2019 (Michal Továrek)
- 137 Martin Franc a kol., Dějiny Akademie múzických umění v Praze, Praha 2017 (Michal Továrek)
- 139 Martin Franc – Lenka Krátká (edd.), Dějiny AMU ve vyprávěních, Praha 2017 (Michal Továrek)
- 142 Marta Edith Holečková, Příběh zapomenuté univerzity. Univerzita 17. listopadu (1961–1974) a její místo v československém vzdělávacím systému a společnosti, Praha 2019 (Michal Továrek)
- 145 Radomil Hradil, 17. listopad '89 – co se stalo na Národní, Lelekovice 2019 (Michal Továrek)
- 148 Vladimíra Dvořáková – Jiří Smrčka, Lesk a bída vzdělávání, Praha 2018 (Michal Továrek)

Cizojazyčná shrnutí

- 29 Martin Holý – Marta Vaculínová, Milites Apollinis. Medizinstudenten aus den böhmischen Ländern an der Universität Basel im 16. und frühen 17. Jahrhundert
- 59 Petr Kadlec, Die österreichische Schul- und Bildungsstatistik – unbeachtete Quellen zur Geschichte der Bildung im „langen“ 19. Jahrhundert
- 87 Daniela Bradlerová – Marek Ďurčanský, Das Wirken von Jaroslav Bidlo und Milada Paulová in der Prager Universitätsextension
- 117 Martin Barus – Marek Brčák, František Vavřínek Rabas OFMCap (1901–1969) als Pädagoge und enger Mitarbeiter des Leitmeritzer Bischofs Štěpán Trochta

Autoři

Mgr. Martin Barus, Archiv Biskupství litoměřického

PhDr. Daniela Brádrlová, Ph.D., Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i., Praha

PhDr. Marek Brčák, Ph.D., Ústav dějin a archiv UK, Praha

Prof. PhDr. Petr Čornej, DrSc., Praha

Doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc., Ústav dějin a archiv UK, Praha

PhDr. Marek Ďurčanský, Ph.D., Ústav dějin a archiv UK, Praha

Prof. PhDr. Martin Holý, Ph.D., Historický ústav AV ČR, v.v.i., Praha

Mgr. Petr Kadlec, Ph.D., Filozofická fakulta Ostravské univerzity

Mgr. Michal Továrek, Ústav dějin a archiv UK, Praha

Mgr. Marta Vaculínová, Ph.D., Kabinet pro klasická studia Filosofického ústavu AV ČR

PhDr. Blanka Zilynská, Ph.D., Ústav dějin a archiv UK, Praha

Články

MILITES APOLLINIS. STUDENTI MEDICÍNY Z ČESKÝCH ZEMÍ NA BASILEJSKÉ UNIVERZITĚ V 16. A RANÉM 17. STOLETÍ

MARTIN HOLÝ – MARTA VACULÍNOVÁ

MILITES APOLLINIS. STUDENTS OF MEDICINE FROM THE CZECH LANDS AT THE UNIVERSITY OF BASEL IN THE SIXTEENTH AND EARLY SEVENTEENTH CENTURY

This contribution is a preliminary study for a monograph on students from the Czech Lands in Basel, focusing on those who studied medicine. It maps their geographic and social origin, their adherence to religious denominations, the curricula they followed, as well as their careers after a completion of their studies. Separately, attention is paid to their literary activities, which was mostly academic, but also related less formal literary creations.

Keywords: history of education – history of medicine – University of Basel – Neo-Latin literature – humanist correspondence – students from the Czech Lands abroad

DOI: 10.14712/23365730.2021.17

I. Úvodem

Univerzita v Basileji byla založena na základě buly papeže Pia II. z listopadu 1459. Ke slavnostnímu otevření došlo však teprve na jaře 1460. Spojena byla do značné míry s biskupstvím, respektive katedrální kapitulou. Prvním rektorem byl její probošt, alsaský šlechtic Georg von Andlau († 1466). Již od počátku byla koncipována jako plnohodnotné studium generale se všemi čtyřmi obvyklými fakultami, tedy artistickou, právnickou, lékařskou a teologickou. Podmínkou studia na vyšších fakultách bylo dlouhou dobu absolvování první z nich.¹

Ačkoli první obyvatelé českého státu najdeme v Basileji již v pozdním středověku, čehož si dosavadní domácí bádání nepovšimlo, jejich počet mezi studenty basilejské univerzity výrazněji narůstá teprve v raném novověku, a to zejména od 30.–50. let 16. století. Přestože nemalou část imatrikovaných z Čech a Moravy až do 30. let 17. století tvořili šlechtici,

¹ K dějinám basilejské univerzity i některých jejích fakult ve sledovaném období srov. alespoň Rudolf THOMMEN, *Geschichte der Universität Basel 1532–1632*, Basel 1889; Albrecht BURCKHARDT, *Geschichte der Medizinischen Fakultät zu Basel 1460–1900*, Basel 1917; Edgar BONJOUR, *Zur Gründungsgeschichte der Universität Basel*, *Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde* 54, 1955, s. 27–50; Týž, *Die Universität Basel, von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Basel 1960; Andreas STAEHELIN (Hg.), *Professoren der Universität Basel aus fünf Jahrhunderten. Bildnisse und Würdigungen*, Basel 1960; Guido KISCH, *Die Anfänge der Juristischen Fakultät der Universität Basel 1459–1529*, Basel 1962.

pro něž samotné univerzitní studium plnilo spíše subsidiární úlohu v procesu výchovy a vzdělávání, najdeme přeci jen mezi imatrikulovanými také desítky jednotlivců pocházejících z královských či jiných měst, případně poddanských lokalit. Zejména pokud netvořili doprovod nobility (vychovatelé, famulové), patřily mezi ně mnohé osoby, které se v Basileji intenzivně věnovaly studiu a často je zde rovněž formálně zakončily.²

Vedle početných jednotlivců studujících na artistické fakultě a naopak relativně omezeného okruhu obyvatel českého státu věnujících se teologickým studiím a později působícím především v církevní správě Jednoty bratrské (vedle ní ovšem také v jiných konfesních prostředích) se jednalo především o studenty práv a medicíny. Právě poslední jmenovaná skupina byla mezi rodáky z Čech a Moravy zastoupena dosti výrazně. Zároveň v ní najdeme největší procento těch, kteří studium formálně zakončili získáním doktorátu medicíny, který byl v intelektuálním světě vnímán do jisté míry jako ekvivalent nobilitace³ a jenž jim většinou výrazně napomohl v jejich další kariéře.⁴

Právě na tyto osobnosti se zaměří předkládaná studie. Za předpokladu, že započítáme nikoli pouze ty z nich, kteří v Basileji formálně ukončili studium medicíny získáním doktorátu (drtivá většina, viz níže), ale také jedince, u nichž k tomu nedošlo, tak se celkem jedná o 30 jednotlivců. V kontextu akademické peregrinace obyvatel českého státu⁵ za vyššími akademickými tituly (doktoráty práv, medicíny a teologie), kterých v jagellonské a předbělohorské době nebylo možné až na výjimky v Čechách dosáhnout, se tak Basilej ukazuje jako zcela jedinečné místo mající podstatný význam pro formování několika generací této specifické profese, které ovlivnily lékařství nejen v českých zemích,⁶ ale také jinde, kde tito lékaři rozvíjeli další kariéru (viz dále, oddíl III).

K výzkumu dané problematiky jsou použitelné jak prameny úřední povahy (matriky, úřední korespondence apod.), tak také egodokumenty (např. deníky různého druhu, včetně

² František ŠMAHEL, *Alma mater Pragensis. Studie k počátkům Univerzity Karlovy*, Praha 2016, s. 457 (zde uvedeni jako první studenti až v období po 1533); Hans Georg WACKERNAGEL (Hg.), *Die Matrikel der Universität Basel*, I–III, Basel 1951, 1956, 1962 (dále jen *Matrikel Basel*); Karel ŠITA, *Studenti z českých zemí na basilejské univerzitě v době reformace*, Theologická příloha Křesťanské revue 21, 1954, s. 14–19. Ke šlechtickým studentům a jejich doprovodu srov. alespoň Martin HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra. Výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500–1620)*, Praha 2010, s. 364n. a passim (dle rejstříku); TÝŽ, *Ve službách šlechty. Vychovatelé nobility z českých zemí (1500–1620)*, Praha 2011, s. 68–76 a passim (dle rejstříku).

³ Marian FÜSSEL, *Gelehrtenkultur in Basel*, (zde i starší literatura), online: <https://unigeschichte.unibas.ch/fileadmin/user_upload/pdf/Fuessel_Gelehrtenkultur.pdf> (13. 6. 2021).

⁴ Tyto i další údaje vycházejí z dat shromážděných v rámci řešení grantového projektu uvedeného za textem.

⁵ Srov. i s dalšími odkazy Jiří PEŠEK – David ŠAMAN, *Studenti z Čech na zahraničních univerzitách v předbělohorském čtvrtstoletí*, Ústecký sborník historický 1983, s. 173–218; Kateřina SCHWABIKOVÁ, *Česká šlechta a univerzity německé jazykové oblasti v raném novověku (Čeští páni a rytíři, imatrikulovaní v letech 1550–1620 na univerzitách nynějšího Německa, Rakouska a Švýcarska)*, AUC-HUCP 46/1–2, 2006, s. 25–131; Martin HOLÝ, *Vzdělanostní migrace v česko-německém prostoru v 16. a raném 17. století*, in: Stanislav Brouček (ed.), *Navzdory hranici. Migrační procesy na česko-německém pomezí / Trotz der Grenze. Migrationsprozesse im tschechisch-deutschen Grenzgebiet*, Plzeň 2013, s. 18–31.

⁶ K dějinám medicíny v českých zemích srov. i s odkazy na další literaturu především Petr SVOBODNÝ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004. K poznání lékařské profese v Čechách a na Moravě ve zkoumané době je v mnoha ohledech cenná také práce Ludmily HLAVÁČKOVÉ a kol., *Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348–1939*, I–II, Praha 1988–1993.

důležitých deníků cestovních,⁷ šlechtické i měšťanské štambuchy,⁸ korespondence) či prameny literární (školské disputace, lékařské disertace a další literární texty,⁹ další příležitostná humanistická literatura apod.).¹⁰ Při studiu řady aspektů zkoumané problematiky je využitelná též řada děl, která vznikla ještě v průběhu raného novověku. Jedná se zejména o biografické či bio-bibliografické práce.¹¹ Zcela klíčovou úlohu hrají pak rovněž některé lexikony 19.–21. století, stejně jako databáze pruden se rozvíjející zejména v posledních deseti až patnácti letech.¹² (obr. 1)

II. Geografická, jazyková/národnostní, konfesní a sociální skladba zkoumaného vzorku

Co se týče geografické skladby zkoumaných osobností, narodila se jich těsná nadpoloviční většina v Čechách (šestnáct osob), zbytek pak buď na Moravě, anebo v Opavském knížectví, které po většinu sledované doby netvořilo ještě jasnou součást Slezska, byť k němu postupně čím dál více inklinovalo (potvrzeno formálně Matyášem I. i v souvislosti s udělením léna Karlovi z Lichtenštejna 1613).¹³ Proto jsme osoby narozené v Opavě do studie započítali.

Z hlediska typů lokalit, z nichž zkoumané osoby pocházely, jsou mezi nimi nejčastěji zastoupena královská města, nejpočetněji pak Praha, a to celkem v sedmi případech (často

⁷ K deníkům v českém (zvláště šlechtickém) prostředí 16. a 1. poloviny 17. století srov. Petr MAŤA, *Nejstarší české a moravské deníky (Kultura každodenního života v raném novověku a některé nové perspektivní prameny)*, Folia historica Bohemica 18, 1997, s. 99–120; Týž, *Tagebücher*, in: Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (Hgg.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert)*. Ein exemplarisches Handbuch, Wien – München 2004, s. 767–780. *Ze zahraniční literatury srov. alespoň: Gustav René Hocke, Das europäische Tagebuch*, Wiesbaden 1963; Ralph Rainer Wuthenow, *Europäische Tagebücher. Eigenart – Formen – Entwicklung*, Darmstadt 1990.

⁸ Marie RYANTOVÁ, *Památníky aneb štambuchy, to jest alba amicorum. Kulturně historický fenomén raného novověku*, České Budějovice 2007, zde na s. 441–479 další literatura ke štambuchům.

⁹ Disputace přímo související se studiem v Basileji zachycuje Fritz HUSNER, *Verzeichnisse der Basler Medizinischen Universitätschriften von 1575–1829*, Basel 1942.

¹⁰ Bohemikální literaturu tohoto typu zachycuje především Antonín TRUHLÁŘ – Karel HRDINA – Josef HEJNÍČ – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*, I–VI, (dále RHB), Praha 1966–2011.

¹¹ Viz alespoň Melchior ADAM, *Vitae Germanorum medicorum qui seculo superiori, et quod excurrit, claruerunt congestae*, Heidelberg: Geyder 1620; Paul FREHER, *Theatrum virorum eruditione clarorum*, Norimberk: Hofmann 1688; Johannes Henricus CUNRADUS, *Silesia togata, sive Silesiorum doctrina et virtutibus clarissimorum elogia*, Lehnice: Rorlach 1706 (BU Wrocław, sign. 440.824); Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste*, I–LXIV, Halle – Leipzig 1732–1750; Christian Gottlieb JÖCHER, *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*, I–IV, Leipzig 1750–1751 (+ Nachträge).

¹² Z první skupiny jde vedle již výše zmíněné RHB např. o Gottlieb Friedrich OTTO, *Lexikon der seit dem funfzehenden Jahrhundert verstorbenen und jeztlebenden Oberlausitzischen Schriftsteller und Künstler*, Görlitz 1800; Jonas GRAETZER, *Lebensbilder hervorragender Ärzte aus den letzten vier Jahrhunderten*, Breslau 1889; Michael SACHS, *Historisches Ärztelexikon für Schlesien. Biographisch-Bibliographisches Lexikon schlesischer Ärzte und Wundärzte (Chirurgen)*, I, Wunstorf 1997; Heribert STURM (Hg.), *Biographisches Lexikon der Böhmisches Länder*, I–IV, München 1979–2018; *Biografický slovník českých zemí I–XXIII*, Praha 2004–2020; Lucie STORCHOVÁ (ed.), *Companion to Central and East European Humanism II/1*, Berlin 2020. Z databází jsou využitelné např. <www.vd16.de>; <www.vd17.de>; <www.knihopis.cz>; <knihoveda.cz>; <www.provenio.net>; <www.raa.phil.uni-erlangen.de>; <www.deutsche-biographie.de>; <http://www.rag-online.org>; <www.e-rara.ch>; <www.e-manuscripta.ch>; <www.e-codices.unifr.ch/de> (10. 6. 2021).

¹³ Petr VOREL, *Velké dějiny zemí Koruny české*, VII, 1526–1618, Praha 2005, s. 52; Zdeněk JIRÁSEK a kol., *Slezsko v dějinách Českého státu*, II, 1490–1763, Praha 2012, zejména s. 59–78.

ovšem není možné určit původ z konkrétního z pražských měst), z českých zeměpanských měst dále Jáchymov, Kadaň, Kutná Hora, Litoměřice či Louny, z moravských pak Brno a Znojmo. Početně zastoupená Opava (šest jednotlivců) byla zmíněna již výše. Řada budoucích basilejských studentů medicíny se však narodila také v poddanských městech či drobných lokalitách, a to jak v Českém království, tak také v Markrabství moravském (podrobněji srov. graf na konci studie).

Určit jazykovou skladbu sledovaného vzorku není jednoduché, u řady jednotlivců není jasné, zda šlo o Čechy, či Němce. Obě tyto skupiny najdeme mezi nimi početně zastoupené. V některých případech je možné předpokládat i bilingvní jedince. Podobně obtížné lze na základě dochovaných pramenů zjistit konfesijní strukturu zkoumaných osob. U značné části z nich chybí jasné zprávy o příslušnosti k určitému vyznání. Je také zapotřebí počítat s možnostmi konverzí v rámci jednotlivých protestantských denominací, případně po Bílé hoře se změnou vyznání ke katolicismu.

U několika osobností je zřejmá či vysoce pravděpodobná příslušnost k Jednotě bratrské.¹⁴ Zejména v případě rodáků z částečně či majoritně německojazyčných lokalit lze očekávat rovněž luterány. Vedle nich pak zcela jistě najdeme i osoby inklinující k domácímu utrakvistu, případně ke kalvínství. V každém případě lze u všech sledovaných osobností předpokládat v době jejich studií v Basileji nekatolické vyznání. Katolíkům, kteří v pozdním 15. až raném 17. století tvořili v českých zemích výraznou minoritu, se v dané době nabízela lékařská studia jinde, ať již na některých univerzitách v Říši, včetně rakouských zemí, ve Francii a hlavně v Itálii.¹⁵

Obtížné je rovněž posoudit sociální strukturu zkoumaných osobností. Ve většině případů nedisponujeme informacemi o jejich rodičích, případně jejich sociální příslušnosti, majetkovém zázemí či profesi. Zejména se to týká rodáků z nekrálovských měst v Čechách a na Moravě. Pokud jde o osoby narozené v zeměpanských lokalitách, i tam jsou ovšem podobné informace spíše méně četné. V některých případech však víme, že zkoumané osobnosti pocházely z již významných měšťanských rodin, včetně rodin radních, měly nobilitované otce,¹⁶ případně je zřejmá příslušnost k movité měšťské společnosti, i bez erbu.¹⁷

Několik jedinců pak ve vzdělávání následovalo kariéru otce či jiného příbuzného. Synem pražského lékaře a po nějaký čas také doktora ve službách Ferdinanda Tyrolského Jana Willebrocha byl Michael Willebroch, absolvent medicíny basilejské univerzity v roce 1586, léčitelstvím se měl zabývat také otec Simeona Partlicia ze Špicberku (1621 dr. med. v Basileji).¹⁸ Potomkem proslulého astronoma Johanna Keplera (1571–1630) a Barbory

¹⁴ Uvedené platí například pro Matyáše Borbonia z Borbenheimu, Jana Škrétu Šotnovského ze Závovic či Matyáše Timina.

¹⁵ Srov. výše zmiňovanou studii J. Peška a D. Šamana, stejně jako tabulky v práci F. ŠMAHELA, *Alma mater Pragensis*, s. 457n.

¹⁶ Týká se to například Lucase Gillera z Lilienfeldu, Ondřeje Habrvešla z Habernfeldu (syn 1594 nobilitovaného staroměstského měšťana a sekretáře Rudolfa II. Albrechta Habrvešla), Valeria II. Polana (syn Heinricha I. Polana), Jana Stodolia z Požova, Jana Škréty ze Závovic (syn Konráda Škréty a Kateřiny z Morchendorfu, bratr proslulého barokního malíře Karla Škréty), Štěpána, syna novoměstského měšťana Tobiáše Štefka, popraveného 1621 za účast na stavovském povstání na Starém Městě pražském, či Daniela Štyrkolského z Volovice (syn Eliáše Štyrkolského, mistra pražské univerzity a litoměřického měšťana). K erbovníkům viz zejména Vladimír KLECANDA, *Tři kapitoly o českomoravských erbovnících*, Praha 1931.

¹⁷ Uvedené platí například pro Jana I. a Jana II. Richtery pocházející z Opavy.

¹⁸ K Michaelovi Willebrochovi viz alespoň *Matrikel Basel*, II, s. 340; Gustav GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia a výklad jeho deníků*, Praha 1938, s. 228; F. HUSNER, *Verzeichniss*, s. 31; Elias von STEINMEYER (Hg.),

Müllerové byl v Praze narozený Ludwig Kepler (1607–1663), studující medicínu v Basileji ve 30. letech 17. století.¹⁹

U některých jednotlivců z poddanských rodin jsme přímo informováni o původu z chudých poměrů, například u Matyáše Borbonia z Borbenheimu (1566–1629), známého lékaře zanechavšího deník dotýkající se rovněž jeho basilejského pobytu.²⁰ Teprve vzdělání, jehož se jim dostalo, jim umožnilo sociální a majetkový vzestup, v řadě případů také nobilitaci. Té pak dosáhla také řada osobností pocházejících z královských měst. V kontextu sledovaného okruhu osob je pak výjimečný případ opavského rodáka Matyáše Timina z Ottenfeldu († po 1636), který dosáhl především díky kontaktům s Karlem st. ze Žerotína přijetí do rytířského stavu na Moravě (1606).²¹

III. Vzdělanostní profil a následné kariéry

Vzdělanostní profil basilejských studentů medicíny z českých zemí je s ohledem na torzovitost dochování evidenčních pramenů (zejména matrik jednotlivých škol, případně jejich součástí) poznatelný pouze omezeně. Týká se to zejména jejich preuniverzitních studií. O nich máme letmá informace pouze u malého množství z nich. Doložena jsou tak zejména partikulární studia na městských školách v několika českých královských či vrchnostenských městech (pražské souměstí, Chrudim, Klatovy, Kolín, Kutná Hora, Rakovník, Slaný, Žatec ad.), případně na Opavsku (městská škola v Opavě) a ve vedlejších zemích České koruny (Zhořelec), u Ludwiga Keplera a Jana Škréty pak také v zahraničí (u prvního Linec, Řezno, Vídeň, Sulzbach, u druhého gymnázium v Brémách).²²

I pokud jsou doložena studia sledovaných osob na některé z uvedených škol, resp. na více z nich – běžně jich totiž, jak uvidíme dále na dvou konkrétních příkladech, postupně vystřídali více – často nevíme, jak dlouho na nich získávali vzdělání, jakými třídami prošli, jak rychle je absolvovali apod. I v takových případech jsou tedy naše informace o jejich

Die Matrikel der Universität Altdorf (1575–1809), I–II, Würzburg 1912, zde I, s. 13; II, s. 623; Heinrich KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen. Beiträge zur Erforschung der Ostbeziehungen deutscher Universitäten*, Köln – Graz 1963, s. 225.

¹⁹ K pobytu Johanna Keplera v Praze i k jeho rodině viz alespoň Josef SMOLÍK, *Mathematikové v Čechách od založení university Pražské až do počátku tohoto století*, I, *Od r. 1348–1622*, Praha 1865, s. 108nn.; Zdeněk HORSKÝ, *Kepler v Praze*, Praha 1980; Týž, *Kepler and the Prague of Rudolph II.*, in: Jiří Janta – Jiří Niederle (edd.), *Physics and Prague*, Praha 2005, s. 55–68; Antonín ŠVEJDA, *Kepler a Praha*, Praha 2004. K L. Keplerovi srov. alespoň August HIRSCH, *Biographisches Lexikon der hervorragenden Aerzte aller Zeiten und Völker*, III, Wien 1886; s. 454n.; *Ottův slovník naučný*, XIV, Praha 1899, s. 171n.; *Matrikel Basel*, III, s. 326; F. HUSNER, s. 68.

²⁰ Max DVORÁK (ed.), *Dva deníky Matyáše Borbonia z Borbenheimu*, Praha 1896; Gustav GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia*, Praha 1938. K Borboniovi viz také RHB I, s. 218nn.; Michal SVATOŠ, *Cesta za vzděláním doktora medicíny Matyáše Borbonia*, AUC-HUCP 35/1–2, 1995, s. 29–40; BSČZ VI, s. 53; M. HOLÝ, *Ve službách šlechty*, zejména s. 58–80, 139n.; L. STORCHOVÁ (ed.), *Companion to Central and East European Humanism* II/1, s. 188–195.

²¹ K němu viz alespoň M. HOLÝ, *Ve službách šlechty*, s. 311nn.

²² K systému vzdělávání v zemích České koruny srov. v komparativní perspektivě Martin HOLÝ, *Vzdělanostní mecenát v zemích České koruny (1500–1700)*, Praha 2016, s. 61nn. 130nn., 156nn., 166nn.; Týž, *Ähnlichkeit oder Differenz? Bildungssysteme in den Ländern der Böhmischen Krone im 16. und 17. Jahrhundert*, in: Christine Freytag – Markus Friedrich – Sascha Salatowsky, *Frühneuzeitliche Bildungssysteme im interkonnessionellen Vergleich. Inhalte – Infrastrukturen – Praktiken*, Stuttgart 2018, s. 39–51.

preuniverzitním vzdělávání bohužel pouze rámcové. Penzum poznatků, které mohli nabýt a jež je v části z nich alespoň teoreticky podrobněji poznatelné díky několika dochovaným školním řádům či literárním pramenům vzešlým z teoretické či praktické části výuky na jednotlivých z výše uvedených latinských škol, bylo u většiny z nich podobné. Sledování jednotlivci se na nich naučili ve větší či menší míře slovem a písmem latinský jazyk a dále zvládli základy sedmera svobodných umění. To jim pro další studia na soudobých vysokých školách (viz dále) dostačovalo.

I přes výše řečené si v ojedinělých případech můžeme učinit celistvější představu. Tak například jednu z výjimek z námi zkoumaných jednotlivců představuje již zmiňovaná osobnost Matyáše Borbonia z Borbenheimu. Narozen 1566 chodil po přesně neurčenou dobu do školy v rodišti (Kolinec u Klatov), asi od 1576 pak do městské školy v Sušici, dále v Klatovech (1577–1581), u sv. Štěpána v Praze, pak tamtéž u sv. Michala (1582), následně v Rakovníce (1583–1584), Kolíně (1584–1585), Chrudimi (1585–1586) a konečně ve Velkém Meziříčí (1586–1590).²³

Na rozdíl od gymnaziálních studií víme více o vzdělávání se sledovaného okruhu osob na soudobých akademiích či univerzitách, a to jak předtím, než pobývali v Basileji, tak někdy i poté. Úplné informace máme však k dispozici zřídka. Často tak například neznáme místo zisku nižších akademických titulů u řady z *doctores medicinae* basilejské univerzity. Byť studovat na vyšších fakultách v Basileji nebylo dlouho možné bez návštěvy nižších fakult, nelze vyloučit, že někteří držitelé doktorátů ze Švýcarska předchozí studia formálně nezačali. Matriky evropských univerzit jsou však přeci jen dochovány torzovitě.

U některých osobností však podobnými informacemi disponujeme. Doložena jsou tak opakovaně například bakalářským a/či magisterským titulem zakončená studia na pražské utrakvistické univerzitě,²⁴ v Heidelbergu,²⁵ Tübingenu²⁶ či Altdorfu.²⁷ Studia předcházející pobytu v Basileji jsou však bez zisku akademického titulu doložena na řadě dalších akademií či univerzit, a to konkrétně v Boloni, Erfurtu, Frankfurtu nad Odrou, Heidelbergu, Helmstedtu, Lipsku, Marburku, Padově, Sieně, Štrasburku či Vitemberku. V případě některých jednotlivců, kteří do zahraničí doprovázeli jako vychovatelé šlechtu, není ovšem zcela jasné, do jaké míry na daných školách skutečně studovali. Část z nich k tomu však jednoznačně příležitost měla.²⁸

²³ Viz pozn. 20.

²⁴ K absolventům pražského vysokého učení tak prokazatelně patřili Jan Emberiza (b. a. 1603), Václav Laurentii (1609 b. a., 1614 m. a.), Simeon Partlicius (1612 b. a., 1614 m. a.) či Daniel Stolcius (1618 b. a., 1619 m. a.). Ke všem srov. Karel BERÁNEK, *Bakaláři a mistři Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze v letech 1586–1620*, Praha 1989, passim (dle rejstříku).

²⁵ Matyáš Erbinaeus (1607 m. a.), viz Gustav TOEPKE (Hg.), *Die Matrikel der Universität Heidelberg*, II, 1554 bis 1662, Heidelberg 1887, s. 231, 473.

²⁶ Ludwig Kepler (1627 b. a., 1629 m. a.). Srov. Heinrich HERMELINK (Hg.), *Die Matrikeln der Universität Tübingen 1477–1600*, II, Stuttgart 1906, s. 167.

²⁷ Zde se stal mistrem svobodných umění 1583 Michael Willebroch z Prahy. Elias von STEINMEYER (Hg.), *Die Matrikel der Universität Altdorf (1575–1809)*, Würzburg 1912, I, s. 13; II, s. 623.

²⁸ Jako šlechtičti vychovatelé se takto do zahraničí vydali např. Matyáš Borbonius, Jiří Fábuš, Simeon Partlicius či Valerius Polanus. Podrobněji k tomu Martin HOLÝ, *Die Privaterzieher des böhmischen und mährischen Adels und ihre Bildungsgänge am Beginn der Neuzeit*, in: Juliane Jacobi – Jean Luc Le Cam – Hans-Ulrich Musolf (Hgg.), *Vormoderne Bildungsgänge. Selbst- und Fremdbeschreibungen in der Frühen Neuzeit*, Köln 2010, s. 169–187.

Některé sledované osobnosti studovaly na lékařských fakultách již před příchodem do Basileje. Jeden takový doklad je pro Vitenberk (Jan Plachetius),²⁹ hned čtyři pak pro Helmstedt. Všichni jeho bývalí studenti zakončili svá lékařská studia získkem doktorátu až ve Švýcarsku, v některých případech poměrně brzy po příchodu na basilejskou univerzitu.³⁰ To je ovšem případ i některých dalších osob zapsaných v matrikách výše uvedených univerzit bez dokladu, zda by tam ovšem studovaly právě lékařství. Naopak mimořádně časově vzdálená byla studia medicíny ve Štrasburku (1613) a Basileji (1627) u Geoga Bienera z České Lípy. Mezi zápisem do univerzitní basilejské matriky a získkem doktorátu je ovšem u něho pouze měsíc. Evidentně tedy musel přijít již dostatečně připraven k doktorským zkouškám.³¹ Zpravidla byla však mezi zápisem do basilejské matriky a získkem doktorátu lékařství řada měsíců až několik let. Někdy mohl být mezi počátkem a formálním ukončením studia medicíny skutečně ještě pobyt na jiné univerzitě, jako tomu bylo například u Johanna I. Richtera z Opavy, který se v Basileji imatrikuloval roku 1594, 1596–1597 absolvoval pobyty v Padově, Boloni a Sieně, načež se vrátil do Švýcarska, aby se zde 6. září 1597 stal doktorem medicíny.³²

Nejvyšší *gradus medicinae* však někteří ze sledovaných získali teprve při dalších studiích jinde. Například již zmíněný Ludwig Kepler studoval lékařství 1630/1631 v Basileji, následně od léta 1631 ve Štrasburku. Doktorát získal však teprve v Padově 1638. Mezitím působil mimo jiné také jako šlechtický vychovatel.³³ V některých případech pak nevíme, kde byl později užívaný titul ve skutečnosti získán.³⁴ Kromě některých průvodců šlechty či pobělohorských exulantů, kteří se do univerzitních matrik zapisovali běžně i v pokročilém věku, najdeme další místa studií následujících po Basileji, zejména pak po zisku doktorátu, jen výjimečně.

Co se týče následných kariér, našla většina doktorů medicíny basilejské univerzity uplatnění v tomto oboru. Jen v některých případech známe bližší časové údaje. Nezdá se ale, že by bylo obtížné najít pro ně obživu. Většina z nich se uplatnila jako lékaři v městském prostředí, a to nejen v českých zemích či ve vedlejších zemích České koruny, ale také v zahraničí. Působit tam přitom mohli přímo v roli městských lékařů, anebo provozovali praxi soukromou. Kombinaci obojího najdeme u nich rovněž běžně,³⁵ stejně jako v případě

²⁹ Carl Eduard FOERSTEMANN et al. (edd.), *Album academiae Vitebergensis. Ältere Reihe, I–III (1502–1602)*, Lipsiae – Hallis 1841–1894, díl II, s. 440.

³⁰ Zde takto studovali Lucas Giller z Lilienfeldu, Ondřej Habrvešl, Caspar Cholius či Jan Mencilius. Srov. Paul ZIMMERMANN (ed.), *Album academiae Helmstadiensis*, I, Hannover 1926, s. 155, 167n., 181, 184, 187.

³¹ Georg ERLER, *Die Jüngere Matrikel der Universität Leipzig 1559–1809*, I, Leipzig 1909, s. 33; *Matrikel Basel III*, s. 296.

³² *Matrikel Basel II*, s. 417; *III*, s. 296

³³ Viz pozn. 19.

³⁴ Například Daniel Stolcius ze Stotzenberku, rodák z Kutné Hory, absolvent bakalářského i magisterského studia v Praze, studoval ve 20. letech lékařství v Lipsku, Marburku, Basileji či Frankfurtu. Kde dosáhl gradu užívaného nejpozději od 1630, není jasné. Podobně tomu bylo u Jana Emberizy studujícího lékařství od 1607 v Basileji, dále v Montpellier a Padově (titul užíval od 1612). Ke Stolciovi srov. vedle literatury citované v pozn. 99 alespoň RHB V, s. 198nn., k Emberizovi RHB II, s. 102.

³⁵ Jednoznačně nejvíce informací o léčených pacientech i zastávaných pozicích máme k dispozici díky jeho deníkům zachycujícím také období po návratu do českých zemí ze Švýcarska u již opakovaně zmiňovaného Matyáše Borbonia z Borbenheimu. Srov. pozn. 20.

těch, kteří se uplatnili ve službách české či moravské šlechty, případně některého z říšských knížat či v jednom případě švédského krále.³⁶

Další možnost představovalo zaujetí pozice zemského lékaře či profesora některé vyšší latinské školy, akademie či univerzity. Tak např. brněnský rodák Jakob Behrnauer († 1630), který po studiích v Lipsku a Basileji získal ve druhém z měst 8. července 1602 doktorát z medicíny, se následně stal profesorem lékařství na Schönaichianu v Bytomi nad Odrou, jehož byl 1616–1617 také rektorem. Po roce 1620 však odešel do Budyšína, kde byl ustanoven hornolužickým zemským lékařem.³⁷ Zemské lékaře najdeme však také v Čechách, na Moravě či v zahraničí. Patřili mezi ně například Matyáš Borbonius (od 1609 v Praze), Simon Grynaeus (od 1600 v Olomouci), známý mj. provedením veřejné pitvy ženy v Brně 1594, Johannes Svenzel (po 1600 dolnorakouský lékař ve Vídni) či Matyáš Timin (od 1612 v Olomouci). Profesorem medicíny na univerzitě v Tübingen se pak v roce 1630 stal rodák z Velkého Meziříčí, někdejší městský lékař ve Stuttgartu, Jan Plachetius (1574–1635).³⁸

Specifické jsou pak kariéry některých pobělohorských exulantů. Těm mohli při uplatnění v cizině napomoci také kontakty získané dříve a samozřejmě rovněž prestižní doktorát z Basileje. Již zmiňovaný Jan Škréta Šotnovský ze Závovic tak například díky stykům navázaným v době basilejských studií a zřejmě též sňatku s dcerou profesora filosofie a teologie Ludwiga Lucia našel uplatnění jako lékař v Basileji, od roku 1635 pak jako městský *physicus* v Schaffhausenu, v kteréžto roli působil po řadu let až do své smrti v roce 1650.³⁹ Podobně v městských službách ve Štrasburku našel uplatnění Nicolaus Parman z Prahy.⁴⁰ Jedním z dalších exulantů a doktorů medicíny basilejské univerzity byl také Matyáš Erbinæus z Brandova, který našel ve 20. letech 17. století obživu nejprve v Uhrách, respektive v Sedmíhradsku (léčil např. knížete Gábora Bethlena), později ve Slezsku ve službách Jana Kristiána Břežského.⁴¹

IV. Publikační činnost studentů medicíny v Basileji

Na úvod tohoto oddílu bychom rádi předeslali, že stručné biografie a bibliografie basilejských tisků zde zmíněných studentů budou vydány v plánované publikaci vycházející z grantu GAČR, a nezatěžovali jsme jimi proto poznámkový aparát. Také basilejské tisky, jichž je v tomto oddílu naprostá většina, citujeme ve zkrácené formě autor-název-tiskař-rok. Pokud místem tisku nebyla Basilej, je tato skutečnost výslovně uvedena.

³⁶ Ve švédských službách ve Stockholmu se uplatnil Johannes I. Richter z Opavy, získavší doktorát medicíny v Basileji 6. 9. 1597. Jako lékař Ernsta Fridricha Bádensko-Durlašského působil zase další Opavan, Valerius II. Polanus (kol. 1603).

³⁷ K Behrnauerovi srov. G. F. OTTO, *Lexikon I*, s. 83; *Matrikel Basel II*, s. 502; Robert SEIDEL, *Späthumanismus in Schlesien. Caspar Dornau (1577–1631). Leben und Werk*, Tübingen 1994, s. 235, 245, 247, 367, 417, 474.

³⁸ K Plachetiovi viz alespoň Zacharias SCHÄFFER, *Oratiuncula, de vita atque obitu D. Johannis Plachetii*, Tübingen: Geysler 1635; G. GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia*, s. 8; *Matrikel Basel III*, s. 37; RHB IV, s. 197n. K dalším srov. jejich biogramy v připravované knize M. HOLÝ a kol., *Die Universität Basel und die böhmischen Länder im Spätmittelalter und der frühen Neuzeit*.

³⁹ J. H. ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal-Lexicon XXXVI*, Sp. 709n.; Ch. G. JÖCHER, *Allgemeines Gelehrten-Lexicon IV*, Sp. 432; HBLS VI, s. 318; *Matrikel Basel III*, s. 225; RHB V, s. 279n.

⁴⁰ K němu viz alespoň *Matrikel Basel III*, s. 200.

⁴¹ RHB II, s. 108; Vladimír KARPENKO, *Matthäus Erbinæus von Brandau: alchymie mezi realitou a fantazií*, in: Ivo Purš – Vladimír Karpenko (edd.), *Alchymie a Rudolf II. Hledání tajemství přírody ve střední Evropě v 16. a 17. století*, Praha 2011, s. 393–421; M. HOLÝ, *Ve službách šlechty*, s. 169.

IV. 1. Teze a disputatione

S jednotlivými fázemi studia medicíny, které mělo být zakončeno doktorátem, se pojily určité typy univerzitních publikací. Napřed měl student přednášku,⁴² poté požádal o připuštění k doktorátu a absolvoval zkoušky u některého z profesorů doma a poté ještě v grémiu na univerzitě. Následně dostal témata k disputaci, např. Matyáši Borboniovi byla sdělena na konci poslední zkoušky. Předem schválené teze (*theses, positiones*) nechal kandidát vytisknout spolu s předpokládaným datem disputatione, rozvěsit na čtyři farní kostely v Basileji, bránu univerzity a poslat po pedelovi všem univerzitním doktorům a profesorům. Podle Fritze Husnera mohly mít teze i formu jednolistu.⁴³ Většinou však se jednalo o kvartový formát v rozsahu od osmi do několika desítek stran.

Od podzimu 1575 musely být teze disputací vydávány povinně tiskem.⁴⁴ Studenty z českých zemí mezi jejich autory nacházíme poměrně brzo, nejstarší známé teze jsou Jana Stodolia (1578) a následně Simona Florina (1579).⁴⁵ Ze samostatných studentů medicíny, zkoumaných v tomto článku, doktorát v Basileji nezískalo pouze několik osob,⁴⁶ to však neznamená, že zde nemohli konat cvičné disputatione, jako např. Jan Emberiza.⁴⁷

Tištěné kvartové teze se liší rozsahem a také doprovodnými texty, jejich rozsah závisel nejen na pili studenta, ale i na jeho finančních možnostech,⁴⁸ zvláště zpočátku, později univerzita na tisk tezí někdy i finančně přispívala a uzavírala s tiskaři smlouvy, které regulovaly cenu tisku studentských tezí.⁴⁹ Témata byla nejrůznější, od nejběžnějšího „de pleuritude“⁵⁰ (Ungarus 1582, Grynaeus 1591, Svenzelius 1600), přes trávicí potíže, psychická hnutí (teze o hněvu Štěpána Štefka z Koloděj 1619) až k ženskému lékařství (např. Daniel Štyrkolský disputoval 1610 o příliš silné menstruaci). To, že student zpracovával běžně zadávané téma, nesvědčilo nijak o jeho menších schopnostech, např. na téma *De pleuritude* hovořil při své doktorské disputaci i Marcin Chmielnik, pozdější basilejský profesor medicíny.⁵¹

⁴² R. THOMMEN, *Geschichte der Universität Basel*, s. 85nn., podrobněji TÝZ, *Basler Studentenleben im 16. Jahrhundert*, Basler Jahrbuch 1887, s. 18–29, dle deníku Felixe Platera; podobné zprávy jsou také v deníku Matyáše Borbonia, viz G. GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia*, s. 50n. Borbonius disputoval dokonce dvakrát než se přihlásil ke zkouškám, obě disputatione vydal tiskem. Po zkouškách disputoval „pro gradu“ a disputatione trvala téměř čtyři hodiny. Měsíc nato se konala promoce.

⁴³ F. HUSNER, *Verzeichnis*, s. 7. Z bohemikálního materiálu známe pouze jednolístové teze od Matyáše Timína z Ottenfeldu, člena žerotínské družiny, *De respirationis usu* z roku 1585.

⁴⁴ K tomu A. BURCKHARDT, *Geschichte der Medizinischen Fakultät*, s. 156, F. HUSNER, *Verzeichnis*, s. 8, však nenašel žádné úřední doklady toho rozhodnutí. Kvalitním pramenem i pro teze našich studentů je konvolut UB Basel La I 11, jenž obsahuje 80 tezí od poloviny století do roku 1624. Basilejská knihovna navíc uchovává několik konvolutů *Disputationum medicarum Basiliensium* s více než šesti sty disputationemi. Jednu z největších sbírek tezí včetně těch basilejských má univerzitní knihovna Erlangen – Nürnberg.

⁴⁵ F. HUSNER, *Verzeichnis*, s. 27; *Matrikel Basel II*, s. 252, 267

⁴⁶ Platí to například pro Jana Emberizu (získal snad doktorát v Montpellier), Ludwiga Keplera (v Padově), Caspara Cholia či Valeria II. Polana (u obou posledních doktorát nedoložen). Nejasná je situace u Daniela Stolcia, ve 30. letech doktorátu užíval, kde jej ale získal, není známo.

⁴⁷ F. HUSNER, *Verzeichnis*, s. 50, 54.

⁴⁸ Například Jan Plachetius, o němž z korespondence víme, že byl chudý (viz list Jana Pressia Casparu Bauhinovi v UB Basel, G2 I 5:Bl. 262), vydal své doktorské teze v minimálním možném rozsahu, jaký umožňoval kvartový formát, tedy na osmi stranách.

⁴⁹ F. HUSNER, *Verzeichnis*, s. 16–17.

⁵⁰ Také F. HUSNER, *Verzeichnis*, s. 21, označil toto téma za jedno z nejčastějších. Poznamenává k tomu, že termín pleuritis (dnes používaný pro zánět pohrudnice) označoval tehdy mnohem širší škálu dýchacích obtíží.

⁵¹ Tamtéž, *passim* (dle rejstříku).

Po úspěšné disputaci bylo domluveno datum promoce a kandidát nechal vytisknout pozvánky. Ty začínaly obvykle invokací, následovalo jméno promotora, jméno kandidáta či kandidátů, někdy se objevuje také jméno rektora a děkana čili *decuriona*, jindy bývají jejich jména dopsána rukou. Pozvánka dále obsahovala také témata, o nichž měl kandidát před samotným slavnostním aktem promluvit. Ta mohl student sám navrhnout, jak to udělal například Daniel Pelikán z Opavy.⁵² Po proslovení řeči následoval obřad, při němž kandidát dostal sametový biret ozdobený věncem a doktorský prsten. Poté došlo na děkovnou řeč nového absolventa, schválenou dopředu promotorem.

Tištěných jednolistových pozvánek k promócím je pro období do roku 1604 dochováno pro naše studenty poměrně hodně v jenském sborníku.⁵³ Nejstarší bohemikální pozvánka k lékařské promoci z roku 1578 je poněkud netypická, protože promoce Jana Stodolia z Požova byla oznamována zároveň s promoci tří doktorů práv. Pozoruhodná je i druhá nejstarší pozvánka z roku 1579 od Michaela Florina z Lambsteinu spolu se třemi dalšími studenty. Jeho promotorem byl Nicolaus Taurellus, jenž pozvánku ozdobil vlastní básní v sapfické strofě, oslavující obřad promoce a její symboly – doktorský biret, knihu a prsten. Básně promotorů nejsou v basilejských univerzitních tiscích té doby běžné, je pravděpodobné, že se zde Taurellus chtěl prezentovat jako nedávno jmenovaný profesor rétoriky. Rok nato však z Basileje odešel na altdorfskou akademii a v básních promotorů po něm nikdo nepokračoval. Obecně se dá říci, že basilejští profesoři medicíny se poezii spíše nevěnovali, to se změnilo až s nástupem Emanuela Stupana (1620), jenž pěstoval příležitostnou poezii v hojně míře. Pozvánky na promoce našich studentů tedy zůstávají v tradičním duchu s jednou výjimkou, a tou je neobyčejně zajímavá pozvánka na promoci Simeona Partlicia a dalších tří uchazečů o doktorský titul.⁵⁴ V jejím středu pod textem pozvání stojí Partliciem vytvořený horoskop pro den promoce s výkladem, pod ním je vytištěna báseň basilejského poety laureata J. J. Grassera a Jana Škréty Šotnovského ze Závorič, obě na téma horoskopu (obr. 2).

Vraťme se ještě k tezím a disputacím. Disputace byly většinou doktorské (*disputatio pro gradu* nebo *inauguralis*), mohly však být i cvičné (*exercitii causa*). Ty se konaly jednou za měsíc (*exercitia menstrua*) osmkrát do roka a později i desetkrát.⁵⁵ Od roku 1577 bylo po cvičných disputacích podáváno i občerstvení jako již dříve běžné u disputací doktorských, aby se přitáhlo více diváků.⁵⁶ Tiskem se tyto disputace vydávaly pro více respondentů dohromady, napřed dva, pak tři⁵⁷ a začátkem 17. století až sedm. Obzvláštní rozvoj měsíčních disputací panoval za Johanna Nicolaa Stupana, jenž jim obvykle předsedal ve dvojici s Casparem Bauhinem. Disputace pak byly vydávány tiskem zvlášť nebo za každý uplynulý

⁵² V listu Casparu Bauhinovi prosí Pelikán o odložení daného data promoce a navrhuje téma, o němž bude disputovat (Štrasburk, 18. května 1621, UB Basel, G2 I 3:Bl. 78).

⁵³ Ve Forschungsbibliothek Gotha jsou dochovány tři sborníky chronologicky řazených tištěných pozvánek k promócím s rukopisnými dodatky, rozdělené podle fakult na teologickou, právnickou a lékařskou. My čerpáme nejvíce z *Programmata medicinae omnium doctorum publice promotorum Basileae a religionis reformatione MDXXXII ad annum MDCIV inclusive*, sign. Phil 2° 00215/02 (03). Dostupné na <https://dhh.thulb.uni-jena.de/receive/ufb_cbu_00006448?lang=en> (13. 6. 2021).

⁵⁴ Thomas PLATTER, *Divino numine annuente*, Genath 1621, jednolist.

⁵⁵ Např. Joannes Nicolaus STUPANUS, *Pathologiae pars altera*, Schroeter 1603, dedikovaná předmluvou Janu Katarýnovi z Kataru.

⁵⁶ F. HUSNER, *Verzeichnis*, s. 11.

⁵⁷ Např. J. N. STUPANUS, *Pathologiae pars prima*, Schroeter 1601, v níž jsou mj. i teze Václava Kavína a Jakuba Behnauera.

rok, někdy docházelo i k pozdějším přetiskům.⁵⁸ Tiskaři občas recyklovali z vlastního zájmu disputace za delší období, např. univerzitní tiskař Johann Jakob Genath⁵⁹ vydal roku 1618 *Decas disputationum medicarum*, sborník, jenž obsahoval svázané starší disputace (včetně titulních listů a paratextů) opatřené tiskařovou předmluvou a doprovodnou básní. Datum disputace se často rukopisně měnilo nebo bylo v tisku rovnou vynecháno a doplněno rukou později. Někteří pozvaní se na disputace připravovali, jak dokazují vpisky a podtrhávání v textu.⁶⁰

Otázka autorství doktorských tezí je obvykle složitá⁶¹ a těžko se rozlišují autorské podíly studenta a dohlížejícího profesora. Podle zmínek v korespondenci můžeme soudit, že námi zkoumaní studenti medicíny byli většinou cílevědomí a iniciativní a teze vypracovávali relativně samostatně, přitom samozřejmě s profesory konzultovali a také si od nich půjčovali odbornou literaturu. V některých případech mohou mít teze krátký úvod (*instituti ratio, praeafatio*⁶²), velmi stručný doslov a na závěr citát z nějaké lékařské autority.⁶³ Struktura v očíslovaných bodech se zachovává, k nim přidaný text může být psán heslovitě nebo může obsahovat i několik souvisle psaných odstavců. Od počátku 17. století bývají na samotném závěru tezí dodatečné další probírané otázky a doplňky (*quaestiones ... superpondii loco* či *parerga*) nebo častěji závěrečné shrnutí práce a základní otázky v bodech (*corollaria*).⁶⁴

IV. 2. Paratexty publikovaných tezí

Specifický předmět výzkumu představují paratexty doprovázející tištěné teze, a to dedikace a průvodní básně. Dedikace měly různé formy: mohly být věleněny přímo do názvu disputace na titulním listu⁶⁵ nebo stály samostatně na začátku buď jako dedikační listy,⁶⁶ později spíše jako věnovací předmluvy. Dedikační listy mívaly osobnější ráz, zatímco v předmluvách převažovaly obecné úvahy, které ovšem v druhé polovině nutně obsahovaly i pochvalnou zmínku o osobě, jíž byla předmluva věnována. I zde se najdou výjimky, například předmluva Jana Emberizy,⁶⁷ která začíná obřadným oslovením Adama Erdmanna Trčky z Lípy, syna jeho pána Jana Rudolfa Trčky, pokračuje popisem dobrodiní, které Trčka prokázal autorově rodině a jemu samému, aby postupně přešel k poděkování dalším svým podporovatelům včetně básníka Jiřího Carolida. Rétoricky rozvinutý závěr pak patří opět Trčkovi a jeho otcí. Pohnuté období po Bílé hoře odráží svým osobnějším tónem dedikace

⁵⁸ J. N. STUPANUS, *Prolegomena medica*, Schroeter 1608 (s disputacemi C. Cholía a J. Emberizy) znovu jako *Medicina theorica*, Schroeter 1614.

⁵⁹ J. J. Genath starší byl prvním oficiálním univerzitním tiskařem (*academiae typographus*), a to od roku 1615.

⁶⁰ Např. u tezí Simona Grynaea v UB Basel, sign. Diss. 25:3.

⁶¹ F. HUSNER, *Verzeichniss*, s. 14.

⁶² Např. Ondřej HABERVEŠL z HABERNFELDU, *Theoremata de uroscopia*, Genath 1609.

⁶³ V Kavínově disertaci nacházíme všechny tyto tři součásti, na počátku stojí *instituti ratio*, po tezích následuje bez nadpisu závěr a na poslední straně citát z Galéna, pod nímž je vytištěna invokace (*Soli Deo gloria*).

⁶⁴ Např. u tezí Caspara CHOLIA, *De morbo Ungarico*, Schroeter 1607.

⁶⁵ Věnování doktorské disputace Matyáše Timína Václavu Lavínovi roku 1597.

⁶⁶ Tento typ se používal ve starším období, příkladem může být list Jana Stodolia Tomáši Husineckému, který zachovává formální náležitosti typické pro korespondenci a zpravuje adresáta o svých studijních cestách, pobytu v Basileji a doktorské zkoušce, aby mu nakonec ohlásil svůj brzký návrat domů. (J. STODOLIUS, *Theses*, Ostenius 1578).

⁶⁷ Jan EMBERIZA, *Problematum medicorum decadēs tres*, Genath 1610.

teží Ludwiga Keplera pro Albrechta z Valdštejna, jenž jeho otce Jana Keplera přijal do svých služeb a podporoval vydání jeho astronomických prací.⁶⁸

Ačkoli to byla forma v okruhu pražské univerzity běžná, ve zkoumaných basilejských tezích prakticky nenarazíme na veršovanou dedikaci.⁶⁹ Naopak pro svou stručnost a působivost byla oblíbená forma nápisu, typograficky výrazného centrovaného textu většinou na rubu titulního listu.⁷⁰ Ta se používala obzvláště často v případě, že autor dedikoval více osobám.⁷¹ Teze byly obvykle věnovány učitelům, ať už se jednalo o české a moravské lékaře, kteří se o studenta starali před jeho odchodem na studia, nebo samotné profesory basilejské univerzity. Dále jsou mezi adresáty mecenáši ze šlechtických i měšťanských kruhů, někdy i celé městské rady.⁷²

Pokud student vydal více disputací, dá se říci, že dedikace byly odstupňovány podle vážnosti a podle finanční závislosti dedikujícího. Jako příklad můžeme uvést opavského studenta medicíny Johanna Richtera. Ten věnoval první cvičnou disputaci opavskému lékaři Václavu Raphanovi, druhou svému příbuznému Amandu Polanovi, lékaři Petra Voka z Rožmberka Matyáši Timinovi a lékaři Žerotínů Janu Lojkovi. Poslední, doctorskou disputaci pak určil Richter svému otci, jenž jeho studium financoval. Větší nezávislost samostatných studentů ve srovnání například se šlechtickými preceptory dokazuje fakt, že dedikace v jejich tezích v některých případech chybí⁷³ nebo dedikují své teze Bohu.⁷⁴

Průvodní básně pro teze, gratulační básně a řidčeji také doprovodné básně na pozvánky k promoci psali přátelé, spolubydlíci (*commensales, contubernales*) nebo spolukandidáti (*competitores*) uchazečů o doctorskou hodnost, v mnohem menší míře kandidáti sami. Básně od profesorů nebyly, jak jsme už konstatovali výše, na rozdíl od zvyklostí pražské univerzity častým jevem. V tezích bývaly básně otiskovány nejčastěji na konci,⁷⁵ aby se využily prázdné stránky, méně často na počátku tisku za dedikací. Od počátku 17. století se problém zbývajících prázdných stran řešil také tím, že se tam otiskly závěrečné body tezí (*corollaria*).

O kvalitě této poezie se Husner vyjadřuje poněkud s despektem, podle něho byla většina těch básní tak neumělá, že by je dnes nikdo neotiskl, ale občas je možné překvapivě

⁶⁸ Ludwig KEPLER, *Anthropologia seu genealogia de principiis foetus*, Schroeter 1630.

⁶⁹ Matyáš Borbonius napsal dedikační verše Simonu Grynaeovi, tehdy již lékaři v Brně, do své cvičné disputace *De febre tertiana*, Waldkirch 1596. Jedno neumělé distichon do svého dedikačního nápisu pro Oldřicha z Koumnic vložil pro ozdobu Václav KAVÍN, *Agón iatrikos*, Schroeter 1601.

⁷⁰ Příkladem může být dedikace Michaela Florina Gryspekům z Grysparu nebo Simona Grynaea Matyáši Žlutickému, z pozdějších např. dedikace Štěpána Štefka z Koloděj jeho otci Tobiášovi, členu sboru defensorů, nebo Simeona Partlicia Abrahamu Scultetovi a členům pražské konsistoře Havlu Faethónovi Žalanskému a Janu Korvínovi.

⁷¹ Např. Václav Kavín věnoval basilejským profesorům svou cvičnou disputaci *Doctrina de humoribus* roku 1597.

⁷² Např. Michael Ungarus či Daniel Pelicanus dedikovali opavským konšelům.

⁷³ Kromě již zmíněného Timínova jednolistu se s tím setkáme například u kvartové doctorské disputace Jakoba BEHRNAUERA, *De fluxionibus*, Schroeter 1602, u doctorské disertace Daniela ŠTYRKOLSKÉHO z VOLOVIC, *De menstruorum fluxu*, Schroeter 1610, nebo u Ondřeje HABERVEŠLA z HABERNFELDU, *Theoremata*, Genath 1610, či Georgia JUDEXE, *De scorbuto*, Schroeter 1624.

⁷⁴ Nicolaus PARMAN, *Problemata medica*, Genath [1618].

⁷⁵ Např. Janu Menceliovu z Prahy napsal průvodní báseň jeho krajan Jan Emberiza a jeho spolubydlíci, Skot Patricius Dunaeus (*Disputatio medica de ascite*, Schroeter 1607).

narazit na lepší kvalitu.⁷⁶ Kromě běžných školských výtvorů, které se příliš neliší jeden od druhého, můžeme objevit formálně i obsahově kvalitní díla, jež obvykle nezapřou osobnost autora, ať už je to ze zahraničních básníků Matthias Zuber, či Michael Maier, z českých pak Jan Škréta Šotnovský ze Závotic (k němu viz níže).

Podíváme-li se na to, jak účast v příležitostných publikacích vypovídá o osobních kontaktech jednotlivců, musíme konstatovat, že samostatní studenti medicíny se až na výjimky neobjevují jako přispěvatelé v publikacích členů šlechtických výprav, zůstávají ve skupině svých spolubydlících z různých zemí či krajanů, dalších samostatných studentů (např. Emberiza, Cholius a Mencilus). Přispívají však do tisků jiných zahraničních studentů z německých zemí, Polska či Anglie a na oplátku zdobí své tisky básněmi od nich. Většinou se jedná o průměrnou poezii psanou tehdy nejpoužívanějším veršovým rozměrem – elegickým distichem, mezi její tvůrce patří Václav Kavín, Jan Emberiza, Štěpán Štefek z Koloděj nebo Ludwig Kepler, někteří básníci však používají i složitější strofické útvary (Matthias Erbinaeus a zejména Jan Škréta). Kromě oslavy kvalit kandidáta a přání dlouhého věku, což je topos, který v gratulačních básních obvykle nechybí, můžeme v básních najít údaje o jeho předchozím studiu, chválu basilejské univerzity a jejích profesorů,⁷⁷ nebo verše vztahující se k tématu disputace.⁷⁸ Častým motivem je boj (*agón*), který podstupují kandidáti, aby získali Apolónův vavřík, jindy je to loď doplouvající do klidného přístavu, symbolizujícího doktorský titul, který svému nositeli zaručuje život v dostatku. Zřídka se vyskytují básnické hříčky, jako je chronostich s datem promoce,⁷⁹ na počátku 17. století se častěji objevuje anagram na jméno kandidáta.⁸⁰

IV. 3. Gratulační sborníky

K publikacím spojeným se studiem medicíny patří také gratulační sborníky k doktorským promócím. Nejstarší byl uspořádán pro Lucase Gillera, zámožného studenta z Opavy v roce 1604, další tři dochované sborníky jsou pozdější, z poměrně krátkého období let 1619–1622. Typově se jedná ve dvou případech o sborníky, které napsali krajané oslavence a jejich přátelé, v dalších dvou pak o publikace, do nichž přispěli studenti z nejrůznějších zemí, s nimiž se adept doktorského titulu seznámil až v Basileji. Jestliže jsme výše konstatovali, že námi sledovaní jedinci obvykle nepřispívali do sborníků členů šlechtických výprav, naopak to tak zcela neplatí. Ve dvou gratulačních sbornících jsou totiž zastoupeni čeští či moravští šlechtici a preceptoři. Nemáme zatím žádné informace o tom, zda sborníky sestavoval pro oslavence někdo jiný nebo naopak on sám nechal vytisknout původně rukopisné gratulační

⁷⁶ F. HUSNER, *Verzeichniss*, s. 19: „Die meisten dieser Gelegenheitsgedichte sind freilich so unbeholfen, daß sich heute kaum jemand entschließen würde, sie zu drucken; aber überrascht stößt man doch dann und wann auf Besseres.“

⁷⁷ Matthias ERBINAEUUS, *Ode gratulatoria* pro Christiana Rumpfa z Belgie (*Theses medicae*, Schroeter 1608), připomíná jeho studia u Scaligera, Clusia a dalších zahraničních profesorů, aby pak plynule vyjmenoval profesory basilejské – Platera, Zwingera, Stupana a Bauhina.

⁷⁸ Jan Emberiza přispěl do tezí o epilepsii Fridricha SPIESE (*Themata medica de epilepsia*, Schroeter 1608) závěrečnou básní, v níž přítele stylizuje do role bojovníka proti Herkulově nemoci, jenž musí nasadit všechny zbraně, aby zvítězil a získal zaslouženou odměnu (= doktorský titul).

⁷⁹ Napsal si je snad sám autor Jan SVENZEL (Svenzelius) do tezí *Noscendae et curandae pleuritidis etc.*, Schroeter 1600.

⁸⁰ Jan Škréta zveršoval v gratulačním sborníku anagram jména Daniela Pelicana (*In Pallade vincens*) a dalších zahraničních studentů.

básně, které k promoci dostal. Druhá možnost je dost pravděpodobná už proto, že v případě všech čtyř adeptů doktorského titulu se jednalo o dobře situované jedince, navíc je zde analogie s tiskem epithalamií.⁸¹

Lucas Giller byl příbuzným Amanda Polana, jenž je snad také pořadatelem gratulačního sborníku *Laurea Apollinea*.⁸² Sám Polanus také přispěl gratulační latinskou básní, za ním řeckou v hexametrech Jacob Zwinger. Na předním místě ovšem stojí tři disticha šlechtice – mladého Jaroslava Smiřického ze Smiřic. Mezi přispěvateli nechyběl jeho preceptor Caspar Dornavius a další šlechtičtí preceptorů – Fridrich Pierius a Polák Jerzy Lemka, slezský poeta laureatus Caspar Cunradus a několik dalších přispěvatelů. Obsah gratulačních básní je konvenční, je oslavován původ adresáta a jeho učenost, již přeje Apolón i Múzy, verše však nepodávají bližší svědectví o Gillerovi a vztahu gratulantů k němu. V básni Johanna Bochmanna z Elbingu najdeme poměrně vzácný motiv dubového věnce,⁸³ alternativu doktorského vavřínu.

Gratulační sborník k promoci Štěpána Štefka z Koloděj *Laurus Apollinaris*⁸⁴ je ukázkou pestrého složení studentů, kteří přicházeli do Basileje studovat medicínu – veršovanou gratulací přispěli Štefkovi přátelé z Polska, Dánska, Západního Fríska, Holandska, Vestfálska a Brém. Jediný autor z Čech by se snad mohl skrývat pod iniciálami M. P. S. B. (= Bohemus) u anagramu na Štefkovo jméno, s takovými iniciálami však v té době žádný Čech v Basileji nestudoval, mohlo jít spíše o někoho ze samotné Basileje nebo například z Brém. V konvenčních projevech zaznívají místy i jiná témata, například Samuel Czaplinius, jemuž Štefek na oplátku přispěl do jeho sborníku, připomíná příbuznost Čechů a Poláků v osobách jejich praotců Čecha a Lecha.⁸⁵

Dalšímu studentu z Opavy, chráněnci Jana ml. Bruntálského z Vrbna a opavské městské rady, Danielu Pelikánovi byl věnován sborníček *Votivi adplausus supremae laureae*.⁸⁶ Přední místa v něm opět zaujímají dva mladí šlechtici – Jan a Bartoloměj ze Žerotína spolu se slezským rytířem Janem z Czetritz. Dále jsou zde zastoupeni výrazní básníci ze slezského a lužického okruhu, především Michael Bartsch⁸⁷ s pozoruhodnou metrorhythmickou skladbou s refrénem nebo Paulus Gnilius, učitel štrasburského gymnázia s obsáhlou gratulací zahrnující chválu Basileje a jejích profesorů i Pelikánova původu. Ve Štrasburku byl Pelikánovým žákem tamní rodák Robert Königsman, jenž je také autorem neumělé poslední básně sborníku, dedikované „*praeceptoris suo olim carissimo*“.

Poněkud odlišný od ostatních je gratulační sborník k doktorské promoci pro Jana Škrétu Šotnovského ze Závorič *Laurus medica*.⁸⁸ Tento sborník dobře ukazuje Škrétovo zakotvení ve společnosti basilejských učenců. Uspořádal jej pravděpodobně univerzitní tiskař Genath, básněmi přispěli profesori Emanuel Stupanus a Ludwig Lucius, s jehož dcerou se

⁸¹ Např. Borbonius napsal v Basileji epithalamia Polanovi a Zwingerovi, zatímco první nechal to svoje vytisknout, epithalamium druhého zůstalo v rukopise (G. GELLNER, *Životopis*, s. 40).

⁸² *Laurea Apollinea... praestantissimo viro Dn. Lucae Gillero*, Waldkirch 1604. Ke Gillerovi viz alespoň J. H. CUNRADUS, *Silesia togata*, s. 94; RHB II, s. 218.

⁸³ Tato tzv. *corona quercea* se v antice získávala za záchranu životů a v raném novověku se s dubovým věncem nechávali zobrazovat lékaři, u nás např. Vavřínc Špán.

⁸⁴ *Laurus Apollinaris... decantata a fautoribus et amicis*, Schroeter 1619.

⁸⁵ Tamtéž, fol. A3a: Grande decus capiant ex te Czechicusque nepotes / et Lechi fratres.

⁸⁶ *Votivi adplausus supremae laureae in arte Asclepiadea ... Dn. Danieli Pelicano*, Genath 1621.

⁸⁷ O něm více John R. FLOOD, *Poets laureate*, De Gruyter 2011, s. 31–37; RHB I, 167; RHB VI, 53. V Praze byl žákem Jana Matyáše ze Sudetu, laureován v Basileji J. J. Grasserem roku 1618.

⁸⁸ *Laurus medica decantata ab amicis et fautoribus*, Genath 1622.

Škréta později oženil, dále Škrétův *competitor* Matthäus Brengger z Augsburgu a student J. C. Fausius z Neuhausenu. Sborníček uzavírá básnickou gratulací a chronostichem s rokem promoce⁸⁹ sám tiskař Johann Jakob Genath. Jedná se o ukázkou kvalitní příležitostné tvorby, autoři sice zakomponovali „povinná témata“, tj. vzdávají hold Škrétovým dovednostem a přejí mu dlouhý život,⁹⁰ ale přecházejí i do osobní roviny (např. Ludwig Lucius píše o Škrétově exilu jako o ztrátě vlasti, kterou má alespoň částečně vyvážit doktorský titul). Znovu se opakuje motiv lékaře jako rytíře Apollónova, jenž poráží nemoc: „*Jako statečný rytíř Apolónův se chápeš zbraní a bojuješ jimi ve dne v noci, zbraněmi, jimiž se z těla vyháni různé nemoci a nemocným se vrací síla a svěžest.*“⁹¹

IV. 4. Významní básníci mezi studenty medicíny, jejich basilejské laureace

Kromě studentů, kteří psali poezii jen v rámci nutnosti, jsou mezi adepty lékařství z českých zemí i pozoruhodní básníci, jejichž přítomnost v Basileji spadá do doby krátce po Bílé hoře. Jedná se zejména o právě zmíněného Jana Škréty Šotnovského ze Závoric, bratra malíře Karla Škréty. Jeho básnická tvorba byla zatím spíše opomíjena,⁹² byť jako zakladatel lékařské dynastie v Schaffhausenu není v literatuře zcela neznámý. Za svého pobytu v Basileji mezi léty 1621–1631 napsal Škréta desítky básní do tezí a gratulačních sborníků vydaných v Genathově univerzitní tiskárně⁹³ a svými verši doprovodil vydání literárních děl basilejských učenců. Je také autorem distich na portrétu profesora hebrejštiny Johanna Buxtorfa (1629). Jeho básně jsou pozoruhodné nejen kvantitou, ale také svým obsahem – s náměty pracoval Škréta podobně jako pražský profesor Jan Campanus, hledal vždy téma, které je pro adresáta básně příznačné, nebo nějaký neotřelý motiv, a ty pak originálně zpracoval. Také po stránce formální je výjimečný: jeho favorizovaným rozměrem byl jambický senár, užíval také horatiovská metra. Jako básník byl ve své době v Basileji oblíbený a uznávaný a je třeba se divit, proč nezískal titul *poeta laureatus*. Znal se mimo jiné s jediným basilejským palatinem, který by mu mohl titul udělit, s J. J. Grasserem, jemuž například napsal průvodní verše pro jeho překlad *Kroniky Valdenských*.⁹⁴

Johann Jacob Grasser byl výraznou a nevšední osobností kulturního prostředí Basileje. Tento kněz a zároveň *poeta laureatus* navíc za studií v Itálii získal hodnost *comes Palatinus*, a mohl tedy kromě jiného sám korunovat básníky.⁹⁵ Byl také ve spojení s basilejskou univerzitou, jeho verše nacházíme v jejich matrikách na počátku jednotlivých rektorských

⁸⁹ Typographia fVtVra artIVM DeCVs (=1622).

⁹⁰ Obojí najdeme v úvodní básni Emanuela Stupana, jenž oslavuje Škrétovu znalost lékařství, filosofie, poezie a hudby a přeje mu dlouhý život neotřelým „*frustreris saepe Charonta*“.

⁹¹ „*Strenuus interea Tu miles Apollinis arma / corripis et versas nocte dieque manu / Arma, quibus varii pelluntur corpore morbi, redditur atque aegris vividus usque vigor.*“

⁹² RHB V, s. 279–280. Pochvalnou zmínku čteme u Petera BUXTORFA, *Alma mater poetica*, Studien zur Geschichte der Wissenschaften in Basel IX, Basel 1960, s. 76–77; o motivech Rýna u Škréty Elisabeth WEBER-REBER, *Trauer und Repräsentation. Der Rhein als poetische Landschaft in Basels neulateinischen Epicedien des 17. Jahrhunderts*, in: Carmen Cardelle de Hartmann – Ulrich Eigler (Hgg.), *Latein am Rhein*, Berlin – Boston 2017, s. 177–178, 183–184.

⁹³ Nabízí se úvaha, že zde mezi Genathem a Škrétou šlo o vzájemně výhodnou spolupráci.

⁹⁴ J. P. PERRIN – J. J. GRASSER, *Waldenser Chronick*, Wagner 1623.

⁹⁵ Hanspeter MARTI, *Grasser, Johann Jakob*, in: *Frühe Neuzeit in Deutschland 1520–1620. Literaturwissenschaftliches Verfasserlexikon (VL 16)*, III, De Gruyter 2014, sl. 63–67 (zde i starší literatura); J. R. FLOOD, *Poets laureate*, s. CXXVII–CXXVIII, s. 707–716.

období. Krátce po Bílé hoře ověnil básnickým vavřínem dva české adepty lékařství – Simeona Partlicia a Daniela Stolcia. Pro oba se dochovaly Grasserovy laureační básně: Partlicius je vydal ve svém pozoruhodném díle *Triumphus astrologiae*,⁹⁶ Stolciova laurea je dokumentována v jeho vlastním památníku autografy básni palatina Grassera, profesora rétoriky Ludwiga Lucia (obr. 3) a krajana Jana Škréty.⁹⁷ Zatímco pro Partlicia se mnoho dokladů básnické činnosti nedochovalo a známe jedinou jeho gratulační báseň tištěnou v Basileji,⁹⁸ Stolciova básnická tvorba byla originální a známá, a přestože v Basileji dlouho nepobyl, stačil přispět průvodní básní do Grasserova *Itineraria* a napsat verše k Merianovým grafikám čtyř ročních období.⁹⁹

IV. 5. Další literární činnost a korespondence studentů s basilejskými profesory

Mimo příležitostnou poezii a univerzitní tištěnou produkci nevydávali samostatní studenti v Basileji prakticky žádnou jinou literaturu. Z tohoto pravidla se vymykají dvě díla, jednak zmíněný Partliciovův *Triumphus astrologiae*,¹⁰⁰ dialog mezi zastáncem a odpůrcem astrologie, a *Thesaurus Rulandinus*, vydání lékařských prací Martina Rulanda, jež připravil Jan Škréta Šotnovský ze Závorič spolu se svým spolužákem ze studií Georgem Spörlinem z Basileje.¹⁰¹ Edici věnovali svým patronům, polským šlechticům Andrzejovi a Rafaelovi z Lešna, iniciátorem byla tiskařská rodina Henricpetri. Škréta se Spörlinem vydali v jednom svazku Rulandovu sbírku lékařských případů *Curationes empiricae*¹⁰² a tři jeho traktáty. U *Curationes* editoři přepracovali členění textu a namísto podle kapitol jej členili podle nemocí a v jejich rámci číslovali jednotlivé postupy. Ačkoli v předmluvě skromně píše, že změny oproti předchozímu vydání může čtenář posoudit sám,¹⁰³ při srovnání obou edic je vidět, že významně zasahovali i do textu, který přepracovali a rozšířili. Oblibu tohoto vydání dokazuje pozdější přetisk v Budyšině, označený už jako „editio tertia“.¹⁰⁴ Původně

⁹⁶ *Triumphus astrologiae*, Schroeter 1621.

⁹⁷ UB Uppsala, sign. Y 132 d, fol. 213r–214v, 330v–331r. O štambuchu Heike HILD, *Das Stambuch des Medicus, Alchemisten und Poeten Daniel Stolcius als Manuskript des Emblembuches Viridarium Chymicum (1624) und als Zeugnis seiner Peregrinatio Academica*, München 1991 (netištěná disertace); Wilhelm KÜHLMANN, *Poeta, Chymicus, Mathematicus. Das Stambuch des böhmischen Paracelsisten Daniel Stoltzius von Stoltzenberg*, in: Joachim Telle (Hg.), *Parerga Paracelsica. Paracelsus in Vergangenheit und Gegenwart* (Heidelberger Studien zur Naturkunde der frühen Neuzeit 3), Stuttgart 1991, s. 277–300.

⁹⁸ Přispěl do gratulačního sborníku J. DEETZIA, *Vota gratulatoria*, Genath 1621.

⁹⁹ J. J. GRASSER, *Itinerarium*, König 1624; k Merianovým grafikám Lucas H. WÜTHRICH, *Das druckgraphische Werk von Matthäus Merian d. Ä.*, I, Basel 1966, č. 376–379.

¹⁰⁰ Vice RHB VI, s. 228. O Partlicioví a jeho obranách astrologie Vladimír URBÁNEK, *Eschatologie, vědění a politika: příspěvek k dějinám myšlení pobělohorského exilu*, Praha 2008, s. 79–82.

¹⁰¹ *Thesaurus Rulandinus*, Henricpetri 1628. Georg Spörlin (1582–1629) byl basilejský lékař a od roku 1628 profesor praktické filosofie na tamní univerzitě. Detaily o jeho životě podává Theodor ZWINGER, *Christliche Leichpredigt*, Wagner 1629.

¹⁰² Sebastian Henricpetri vydal *Curationes empiricae* poprvé za Rulandova života roku 1593 s dedikací autora Vilému z Rožmberka, do roku 1610 následovalo ještě několik vydání v téže oficíně s nezměněnými paratexty. Roku 1610 vydal Henricpetri *Curationes* v malém příručním formátu v deseti svazcích, edičně připravených Martinem Rulandem mladším z vydání v Lauingen 1578, v roce 1627 pak samostatně *Tractatus tres* (de phlebotomia, de scarificatione, de ortu animae), aby vše o rok později sjednotil ve svazku *Thesaurus Rulandinus*. O *Curationes* viz Ivo PURŠ – Josef SMOLKA, *Martin Ruland starší a mladší a prostředí císařských lékařů*, in: Alchymie a Rudolf II., Praha 2011, s. 590–591.

¹⁰³ Fol.):(3b: „Reliqua, quae praestitimus, collatio Antiqui et huius nostri Exemplaris te docebit.“

¹⁰⁴ *Thesaurus Rulandinus*, Budyšin: Richter 1679–1680.

Škréta se Spörlinem plánovali vydat ještě další svazek o lécích (*Medicamina*), nejen podle Rulanda, tento záměr však zřejmě zhatila Spörlinova předčasná smrt.

Za svým způsobem literární pramen se dá považovat i dochovaná latinská korespondence studentů s basilejskými profesory. Dopisy zachované v Univerzitní knihovně v Basileji přinášejí navíc mnoho informací o životě studentů, jejich cestě za vzděláním, vztahu k profesorům a dalším vývoji jejich kariéry. Jedná se o různé druhy listů, od rétoricky zaměřených či odborných lékařských (*epistolae medicinales*) až po běžné informativní dopisy, jaké známe z dnešní doby. Zvláštní druh představuje doporučující list (*epistola commendatoria*). Ten byl nezbytným vybavením studenta, jenž přicházel z cizí země do Basileje. V našem korpusu jich máme hned několik: dopis, v němž Stodolius doporučuje Theodoru Zwingerovi Simona Florina, list lékaře arcivévodý Ferdinanda Jana Willebrocha, jímž Zwingerovi rekomenduje svého syna (obr. 4),¹⁰⁵ doporučující list Caspara Dornavia pro Štěpána Štefka z Koloděj nebo list Jakoba Behrnauera, jenž Casparu Bauhinovi doporučuje studenta z kraje, v němž působil.¹⁰⁶

Doporučující listy obvykle obsahují informace o původu a dosavadním studiu adeptů a jsou tedy vítaným zdrojem biografických informací. Z korespondence se dozvídáme i o dalších osobách, které měly vliv na život studentů v Basileji. Jako příklad může sloužit v naší literatuře dosud opomíjený lékař a botanik Johann Heinrich Cherler,¹⁰⁷ zeť Bauhinova bratra Jana, zemského lékaře v Montbéliardu. Cherler byl patronem Johanna Svenzelia, jehož poslal na cestu do Heidelbergu za tamním dvorním lékárníkem Nicolaem Sprengerem,¹⁰⁸ a o jeho smrti v Paříži v říjnu 1605 napsal Casparu Bauhinovi Jan Pressius, preceptor Matyáše Žalkovského ze Žalkovic.¹⁰⁹ Cherlerovo jméno se objevuje i v dalších listech šlechtických preceptorů.

Ve zkoumaném materiálu se nachází několik listů našich studentů Theodoru a Jacobu Zwingerovi, naprostá většina je však adresována Casparu Bauhinovi. Ačkoli jej Burckhardt charakterizoval jako muže uzavřeného a nepřilíh laskavého,¹¹⁰ listy studentů o tom nesvědčí. Naopak je z nich možné vycítit kladný poměr Bauhina ke studentům – psal jim doporučující listy pro své kolegy na univerzitách v Padově či Montpellieru, finančně je podporoval, oni s ním konzultovali své práce, obstarávali mu v zahraničí odbornou literaturu a předávali jeho dopisy. V jednom případě dokonce Bauhin dedikoval jednomu studentovi, Nicolau Parmanovi z Prahy, svou knihu.¹¹¹ Z Parmanových entuziastických dopisů, psaných v krátkých intervalech po sobě, je dobře znát jeho nadšení z této pocty a nedočkavost, kdy už kniha, obsahující v dedikaci jeho jméno, vyjde.¹¹²

¹⁰⁵ UB Basel, Frey-Gryn Mscr I 11, fol. 84. Willebroch neposlal Zwingerovi, s nímž jej pojila přátelská kolegalita, jen tento dopis. Poté, co se syn vrátil z Basileje s doktorátem, mu napsal ještě poděkování za jeho pomoc (Frey-Gryn Mscr I 11:Bl.85). Z tohoto listu je patrná jeho nespokojenost se životem na dvoře arcivévodý Ferdinanda, stěžuje si na špatné finanční ohodnocení a neúctu svého zaměstnavatele ke vzdělání.

¹⁰⁶ Dornavius: UB Basel, G2 I 3, fol. 12; Behrnauer: tamtéž, G2 I 2:Bl. 417–418.

¹⁰⁷ Viz G. GELLNER, *Životopis*, s. 40, pozn. 1; A. BURCKHARDT, *Geschichte der Medizinischen Fakultät*, s. 133.

¹⁰⁸ UB Basel, Frey-Gryn Mscr I 14:Nr.127.

¹⁰⁹ UB Basel, Frey-Gryn Mscr II 18, č. 132. K Pressiovi viz i s dalšími odkazy M. HOLÝ, *Ve službách šlechty*, s. 262n.

¹¹⁰ A. BURCKHARDT, *Geschichte der Medizinischen Fakultät*, s. 98.

¹¹¹ Caspar BAUHIN, *De remediorum formulis Graecis*, Frankfurt/M.: Jacobus 1619. Na rubu titulního listu dedikace: Praestantissimo et doctissimo domino Nicolao Parman Pragensi Boemo Philosopho et Medico et in facultat. medicam quae Basileae est cooptato, libros hosce duos ... Caspar Bauhin ... amoris monument. ... offert.

¹¹² UB Basel, Frey-Gryn Mscr II 18, č. 61–62; G2 I 5, fol. 229–231.

Vzájemná výměna dopisů však obvykle netrvala dlouho, snad s výjimkou Jacoba Behrnauera, jenž pro Bauhina vyřizoval jakousi finanční záležitost ve Slezsku a psal si s ním mezi léty 1616–1624.¹¹³ Mnoho studentů, s nimiž si korespondoval, se zapsalo i do Bauhina památníku.¹¹⁴ Některé zápisy byly pořízeny v den doktorských promocií, na něž památník zřejmě nosil (k nim si vlastnoručně přepisoval jméno promotora, rektora a děkana), jiné před odjezdem studentů z Basileje. Z českých či moravských studentů medicíny, z nichž někteří měli také svá alba amicorum,¹¹⁵ se mu zapsali: Simon Grynaeus (fol. 79r), Johann Richter (fol. 62r), Václav Kavín (88r), Johannes Svenzelius (fol. 98r), Jakob Behrnauer (fol. 87v), Lucas Giller (fol. 62v) a Jan Plachetius (fol. 133r). Zápisy kromě obvyklé porce lichocení (všichni Bauhinovi životopisci až na Burckhardta¹¹⁶ se shodují v tom, že byl velmi ješitný) vyjadřují upřímnou vděčnost studentů a jejich obdiv k svému učiteli. Charakteristický pro smysl lékařské profese je zápis Johanna Svenzelia: „*Boha se bát a uctívat ho, sama sebe znát a milovat, bližnímu činit dobře a podle svých schopností sloužit*“.¹¹⁷ (obr. 5 a 6)

V. Závěrem

Ačkoli nebylo možné v předkládané studii postihnout všechna možná témata, podařilo se zřetelně poukázat na význam basilejské univerzity pro studenty medicíny z českých zemí, kteří v pozdním 15. století, stejně jako po celou předbělohorskou dobu, respektive i další decennia 17. století (obnovení lékařské fakulty pražské univerzity si vyžádalo určitý čas), nemohli takové studium absolvovat v českých zemích. U většiny osob, u nichž bylo možné ve větší či menší míře díky dochovaným pramenům zkoumat jejich geografickou, sociální i konfesní skladbu, stejně jako vzdělanostní profil, bylo studium spojeno se získáním doktorátu, který výrazně akceleroval jejich kariéru. I ony se staly předmětem výzkumu předkládané studie. Jasně se pak ukázala prestiž basilejské univerzity, jež mnoha z nich umožnila zakotvit profesně nejen v českých zemích, ale také v zahraničí.

Vliv studia ve Švýcarsku se ovšem projevil také v dalších oblastech, ať již se to týká navázaných a někdy dále rozvíjených kontaktů, konfesijního přesvědčení zkoumaných jedinců, jejich literární tvorby apod. Podrobné studium dochovaných basilejských tisků zkoumaného období prokázalo, že se studenti z českých zemí zapojili do standardní publikační činnosti basilejské univerzity, v rámci studia vydávali tiskem teze svých disputací, ať už mimořádných, nebo doktorských. Jejich paratexty nám poskytují širokou škálu informací o společenském zakotvení studentů, o jejich kontaktech, vazbách na basilejské prostředí, na jednotlivé konvikty či na konkrétní šlechtické výpravy. Podobně je možné vytěžit

¹¹³ Známe ale příklady studentů, jejichž korespondenční styk s Bauhinem byl plodnější, například preceptor Diviše Lacemboka Slavaty Slezan Johann Weidner si s Bauhinem dopisoval v letech 1602–1614, přičemž šlo o více než jen zdvořilostní korespondenční výměnu.

¹¹⁴ UB Basel, sign. AN VI 16.

¹¹⁵ Dochovalo se však, pokud víme, jen album Daniela Stolcia.

¹¹⁶ Pravdu má ovšem Burckhardt, když píše: „...desgleichen ist es nicht unbedingt ein Zeichen von Eitelkeit, wenn er in seinen Schriften überall seine Verdienste hervorhebt; es entsprach dies dem allgemeinen Brauch, der bei dem literarischen Piratentum vielleicht sogar notwendig war“ (A. BURCKHARDT, *Geschichte der Medizinischen Fakultät*, s. 99).

¹¹⁷ Památník Caspara Bauhina, UB Basel AN VI 16, fol. 98r: „Deum timere et diligere / se ipsum cognoscere et amare / proximo benefacere et / qua quisque ratione potest ac dedit servire.“

i samostatné gratulační sborníky a zčásti i zápisy v památnících. Pramenem par excellence je korespondence studentů zachovaná v Basilejské univerzitní knihovně.

Dosud neprozkoumaným tématem, které je v této studii pouze nastíněno, je role Basileje jako místa básnických laureací studentů z českých zemí, spojená s osobností J. J. Grasse-
ra. Další informace o literárním provozu v prostředí basilejské univerzity, o dedikačních praktikách a o nepublikované nebo nezachované literární tvorbě v budoucnu nepochybně přinese podrobnější výzkum korespondence studentů s profesory. Desideratem je zatím také obraz Basileje a tamních univerzitních profesorů v literárních dílech vzniklých v době pobytu studentů nebo po jejich návratu.

Mezi otázky, na něž se bude moci zaměřit detailněji teprve další výzkum, patří například vliv basilejských studií medicíny na vývoj lékařské teorie a praxe v českých zemích, stejně jako její propojení se zahraničními diskurzy. Podobně by se ovšem mohlo další bádání soustředit i na řadu dalších otázek (mecenát sledovaných osobností, detailnější rozkrytí jejich kontaktů s evropskou obcí učenců, jejich knihovny apod.). Cenné by pak bylo rovněž srovnání studií medicíny obyvatel z českých zemí v Basileji s jinými zahraničními univerzitami.

Grantová podpora a poděkování

Studie vznikla v rámci řešení grantu *Basilejská univerzita a české země (1460–1630)* (Grantová agentura ČR; reg. č.: GA21-00227S). Poděkování autorů za pomoc při rešerších a získávání pramenného materiálu patří paní Yvonne Häfner z Universitätsbibliothek Basel.

MARTIN HOLÝ – MARTA VACULÍNOVÁ

MILITES APOLLINIS. MEDIZINSTUDENTEN AUS DEN BÖHMISCHEN LÄNDERN AN DER UNIVERSITÄT BASEL IM 16. UND FRÜHEN 17. JAHRHUNDERT

ZUSAMMENFASSUNG

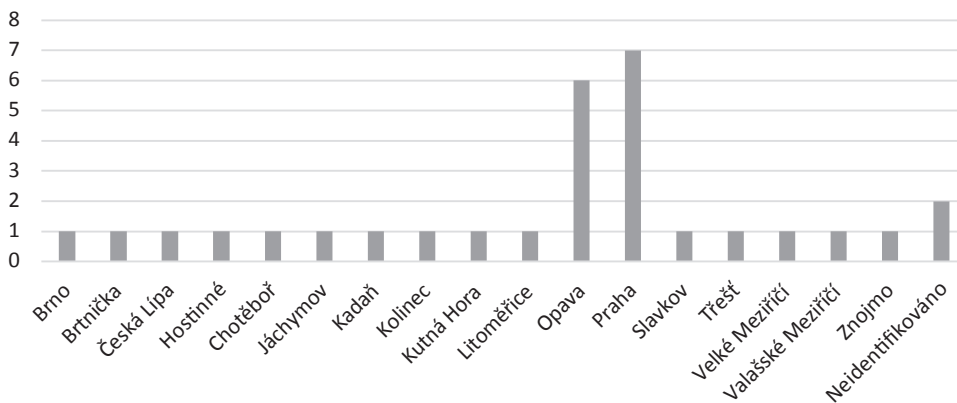
In der frühen Neuzeit war die Basler Universität häufiges Ziel von nichtkatholischen Studenten aus den böhmischen Ländern. Ab der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts kamen außer zahlreichen Adelsgruppen auch Studenten städtbürgerlicher Herkunft an die Universität, namentlich Interessenten für das Medizinstudium, das die Prager Universität damals nur in beschränktem Maße ohne die Möglichkeit der Erlangung eines akademischen Grades anbot. Diese Gruppe von Studenten, auf deren geografisches, soziales bzw. Bildungsprofil sich vorliegende Studie konzentriert, waren relativ vermögend (sie waren nicht, wie beispielsweise die adligen Präzeptoren, auf fremde Unterstützung angewiesen) und unabhängig. Typisch für sie ist auch die Zielstrebigkeit im Studium, das auf die Erlangung der medizinischen Doktorwürde abzielt. Die meisten von ihnen hatten schon vorher andernorts studiert, zum Beispiel in Wittenberg, Helmstedt, Altdorf oder Straßburg. Während ihres Studiums in Basel gingen viele von ihnen für eine Zeitlang beispielsweise nach Padua oder Montpellier, um am Ende nach Basel zurückzukehren und dort die Doktorprüfung abzulegen. Ein in Basel abgeschlossenes Medizinstudium war an sich schon eine ausgezeichnete Empfehlung, und die meisten Absolventen fanden eine gute Betätigung, sei es als Ärzte in böhmischen und mährischen Städten oder als Ärzte und Professoren in der Fremde (Schaffhausen, Basel, Tübingen), was insbesondere die nachweißenbergischen Exulanten betraf. Während ihres Studiums in Basel gaben die Studenten

ihre Arbeiten im Druck heraus, namentlich ihre Thesen, die von einer mannigfaltigen Gruppe von Paratexten begleitet ist, welche heute als Informationsquelle für das Umfeld der Studenten, ihre Kontakte im Rahmen der Universitätsgemeinde, das Mäzenatentum u.ä. dienen. Insbesondere vom Beginn des 17. Jahrhunderts an haben sich auch Promotionsglückwünsche in Sammelbänden erhalten, mit deren Hilfe es möglich ist, die Topik der Gratulationsgedichte für die neuernannten Doktoren der Medizin zu charakterisieren. Basel war auch Schauplatz von Auszeichnungen: der lokale Palatin Johann Jakob Grasser bekränzte zwei tschechische Dichter (Simeon Partlicius und Daniel Stolcius) mit dem Dichterkranz, ein anderer Medizinabsolvent, nämlich Jan Škréta Šotnovský von Závovice, der sich schließlich in der Schweiz niederließ, ist Verfasser einer ganzen Reihe bislang unterbewerteter Gelegenheitsgedichte. Ein Zeugnis für das Studentenleben und den Literaturbetrieb in Basel ist auch die reichhaltige, in der Basler Universitätsbibliothek erhaltene Studentenkorespondenz mit Basler Professoren, deren Informationswert in diesem Beitrag bei weitem nicht ausgeschöpft wurde.

© Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

prof. PhDr. Martin Holý, Ph.D.
Historický ústav AV ČR
holý@hiu.cas.cz

Mgr. Marta Vaculínová, Ph.D.
Kabinet pro klasická studia Filosofického ústavu AV ČR
vaculinova@ics.cas.cz

Geografický původ studentů medicíny z českých zemí na univerzitě v Basileji

MARTINO CHMIELECIO

II. Decurione

Anno j 6 2 0.

- 898.° Paulus Vaserus Studgardianus Wirtembergicus.
899.° M. Jo. Georgius Fabricius Norimbergan.
900.900.° M. Grogonius Curcius Altorfinus.
901.° M. Georgius Magirus Haburgan Westphalus.
902.° Daniel Pelicanus Oppavia-Silifinus.
903.° M. Simeo Particium Trifchimian Moravus.
904.° M. Jo. Christophus König Campidanen.
905.° Cornelius Plejerus Coburgan Francus.
906.° Joannes Majus Rimoldi-Tenrus.
907.° Lucas Matthespurgus Augustanus.
908.° Jo. Wolffgangus Beer Augustanus.
909.° M. Henricus Wonschupius Breman.
910.910.° Aaron Alauonius Delphinus.
911.911.° Jo. Deccius Torgan Misfianus.
912.912.° Jo. Christophus Ayrerus Culmbachan Francus.
913.° Christophorus Barbalomaeus Marlin Palatinus.
914.° Joannes Miltnerus Suedwalden Francus.

Obr. 1 Matrika lékařské fakulty k roku 1620 se zápisy jmen Daniela Pelikána a Simeona Particia (Universitätsbibliothek Basel, *Matricula facultatis medicae*, AN II 21, fol. 126v)

ΣΧΗΜΑ

ΑΣΤΡΟΛΟΓΙΚΟ-ΧΡΟΝΙΚΟΝ

Solemnitati Doctoratus quem Clarissimus Excellentissimusq;
Vir

DN. THOMAS PLATERVS, Philosoph. & Med.D.
& in Vetusis Basil. Acad. Botan. & Anatom. ordinarius, ex Amplis. Collegij
Medici decreto, conferet An. 1621. Jan. II. hora 10. 30.

Quatuor Juvenibus-Viris

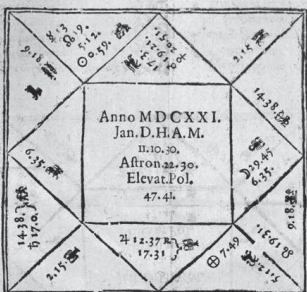
D. JOHANNI DEETZIO, D. M. SIMEONI PARTLICIO
D. HENRICO WONSTORPIO, D. AARONI ALANSON.

Erectum faulsi omnis ergo à

M. Simeone Partlicio Trisch. Marcomanno, Φιλόσοφ.

- Tardus cursu.
- ⊕ Mediocr. decrescens.
- ⊙ Oriental. ibitans.
- ⊖ Velox occident. &
- ⊗ Velocis orient.
- ⊘ Velocis occid.
- ⊙ Velocis, orient.

- ♂ in M. C.
- ♀ in 11. domo
- * h in ex 2 in 4.
- h in ex 1 in 2.
- h in ex 4 in 7.
- h in ex 0 in 7.
- h in ex 10 adfend.
- h in ex 4 in 11.
- △ in ex 11 in 7.
- ♁ in ex 10 in 4.
- ♂ in ex 4 in 10.
- ⊕ pars à ⊕ in ○ in 5 qui alpicit ex 11 ○ & ♀
- ♁ in 11 in 6. domo in- firmitatum.

1. ○ cum ♀ in XI. in domo h & amicorū
2. h in 2. domo facultatum, que est dom. ♀
3. ♀ in domo 4. 1. C. in sua exaltatione. &
4. ♂ cum ♀ in 10 M. C. in domo h & sua exalta- tione, suaq; facie
5. ♀ in Angul. occident. in domo & termin. ♂
6. ♂ & ♀ in M. C. turbas, tumultus & rixas erit, in fentēture flatū tran- quillum affertur.
7. ♀ in 7. tardat conjugiū & infinitis vexat, tūm periculis, tūm incom- modis.

I.

PARTLICIO Urania, & conjuncta Hygiea Minerva
Donat Apollinā picturam anadema manu.
Tergeminum parvū studio mens cūctiba nomen
Gaudet in Anno promeruisse choro.
Clara tua asfriger scribent nomina olympe,
Et pulcro asfrigent ordine Laureole.
Caras idem Medice veneranda trophæa salutis
Felicis pergent nobilitare manu.
Inscribi eximio Mythe applaudemus amici,
Et læti medicas expediemus ope.

amicissimi affectus igitur P.

JOAN. JACOBUS GRASSERUS
Basilicenf.

In Figuram Cœli.

Aspicite ut certum promat præstigia cœlum,
Conjunctū poli in commoda vœstra facies.
Bis senam sausslo sibi fidere Cynthius oram
Vendicat, hinc vita & surgit honoris opus:
Illi facundo Cyllenius asfridet astro,
Hyblæus factus fundere verba modis.

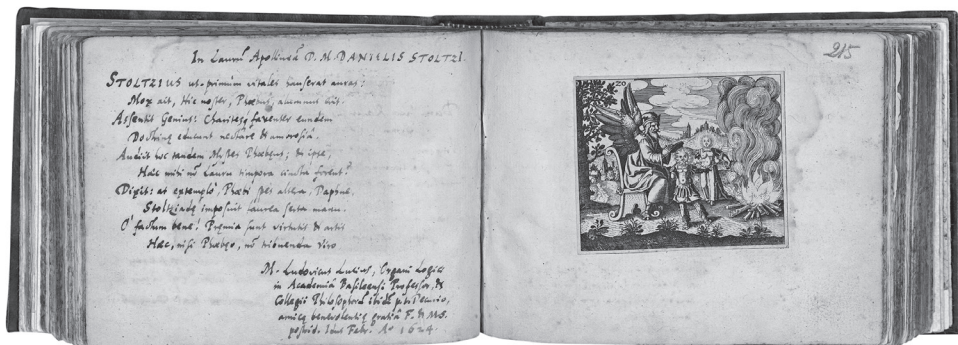
Ipse licet summi teneat fastigia cœli
Mars, cui Castilium fordes ubiq; latens,
Atq; phœtrigera capiat turbare Diana
Sicera conjugij qua sibi juncti apoc'
Saturni ac facio necēni sibi federe flammæ
Placato inveniēt dira, necemq; patris
Aut amēn irator deridet Juppiter æstus,
Terga dat, & vultu oculū oræ sui.
♁♂ Ecce nī furivus Martem Venus implicat ulnīs,
Nec metuit fur vī probra sinistra Dei.
Lataq; præsentū nimium blanditur honori,
Porq; suos factus deliciaq; vocat.
Neve simul vœstram deludant oīa samam,
Oppositus facit hoc Amphitryoniades.
Plurimāq; ægrovum promittunt agmina, sedes
Quas sibi cognatā Fors cupit esse manū,
Nati igitur fortis committite prælia campo,
Irrus in vœstras avæ serena rates.

JOHANNES SERETA Schotnovius
à Zavorzitz Prag. Bohemus.

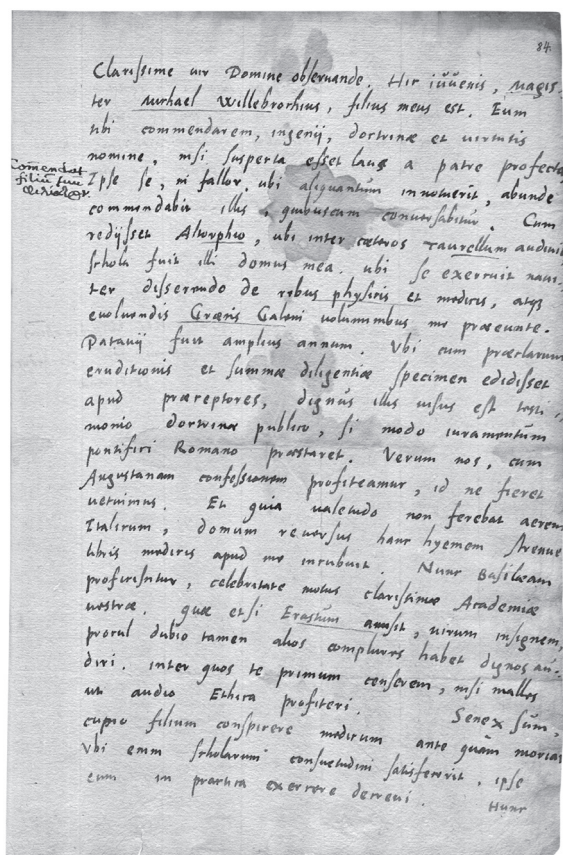
BASILEÆ,

Typis JOHANNIS SCHROETERI.

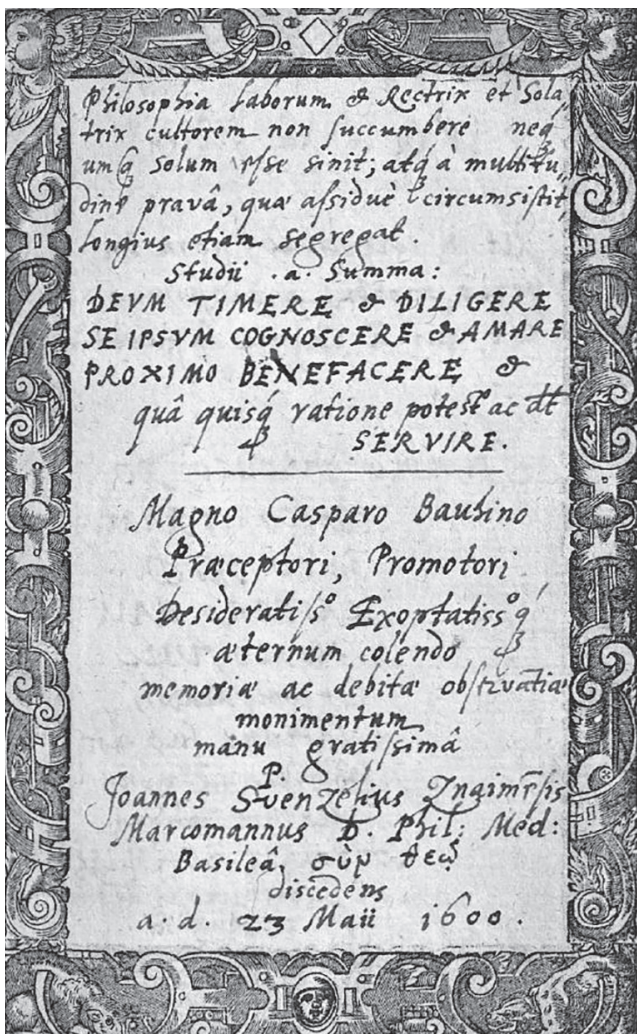
Obr. 2 Pozvánka na promoci Simeona Partlicia a dalších, Basilej:
Johann Schroeter 1621, jednolist (ULB Sachsen-Anhalt, A 6436 (20))

Obř. 3 Gratulační báseň profesora Ludwiga Lucia v památníku Daniela Stolcia (UB Uppsala, Y 132 d, fol. 214v–215r)

Obř. 4 Úvodní strana doporučujícího listu Jana Willebrocha Theodoru Zwingerovi staršimu, datovaného v Innsbrucku 14. 4. 1586 (Universitätsbibliothek Basel, Frey-Gryn Mschr I 11, fol. 84)

Obr. 6 Památník Caspara Bauhina, zápis Jana Svenzelia
(Universitätsbibliothek Basel, AN VI 16, fol. 98r)

RAKOUSKÁ STATISTIKA ŠKOLSTVÍ A VZDĚLÁVÁNÍ – OPOMÍJENÝ PRAMEN DĚJIN VZDĚLANOSTI „DLOUHÉHO“ 19. STOLETÍ

PETR KADLEC

AUSTRIAN STATISTICS ON SCHOOLING AND EDUCATION: AN OFTEN-NEGLECTED SOURCE FOR THE HISTORY OF EDUCATION IN THE ‘LONG’ NINETEENTH CENTURY

This study deals with statistics describing Austrian schools and education in 1828–1915. The potential of this source has so far been used by researchers only most sporadically. The text presents the development of key statistical series, their contents, potential uses, and draws attention to some difficulties which researchers working with school statistics are likely to encounter.

Keywords: statistics – schools – education – 19th century – 20th century – sources

DOI: 10.14712/23365730.2021.18

Úvod

Cílem předkládaného textu je poskytnout základní vhled do statistiky rakouského školství a vzdělávání, kterou autor vnímá jako důležitý pramen k dějinám vzdělanosti „dlouhého“ 19. století, oboru, jenž se (nejen) v českých zemích zejména v posledních letech utěšeně rozvíjí.¹ Představení vývoje a obsahu pramene, jeho možností i limitů by mohlo pomoci badatelům využít více potenciálu, který tento zdroj skýtá pro studium dějin školství a vzdělávání v letech 1828–1915. Ačkoliv disponujeme pro některé prameny kvalitně zpracovanými „návod“y, pro sledované období je podobně zaměřených textů obecně velmi málo.² Uvedené se patrně přičiňuje o pouze minimální využívání řady pramenů

¹ K tomu např. Petr KADLEC, *On the State of Czech Research in History of Education in the „Long“ 19th Century*, *Vestník slavianskikh kultur* 46, 2017, s. 8–26; Týž, *Studium dějin vzdělanosti českých zemí 18.–20. století – bilance a perspektivy výzkumu*, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 58/2, 2018, s. 51–60; Miroslav NOVOTNÝ – Petr SVOBODNÝ, *Úvodem k dějinám školství a vzdělanosti v českých zemích*, in: Miroslav Novotný (ed.), *Školství a vzdělanost*, Praha 2020, s. 11–15.

² Srov. např. Petr KADLEC, *Prameny k dějinám vzdělání a školství (Tištěné programy/výroční zprávy/ středních škol, školské schematismy a středoškolské hlavní katalogy)*, in: Milan Myška – Aleš Zářícký a kol., *Prameny k hospodářskému a sociálnímu dějinám novověku 2*, Ostrava 2010, s. 252–289; Dietmar HAUBFLEISCH – Christian RITZI, *Schulprogramme – zu ihrer Geschichte und ihrer Bedeutung für die Historiographie des Erziehungs- und Bildungswesens*, in: Irmgard Siebert (Hg.), *Bibliothek und Forschung. Die Bedeutung von Sammlungen für die Wissenschaft*, Frankfurt am Main 2011, s. 165–205; Veronika KUTHANOVÁ – Barbora MACHOVÁ – Eva ŠPÖCZOVÁ, *Školní kroniky*, in: Roman Doušek et al., *Archivní prameny v etnologickém výzkumu*, I, Brno 2014,

k dějinám vzdělanosti, rakouskou školskou statistiku přitom nevyjímaje, což je ve výsledku ke škodě věci.³

Přestože se pozornost rakouských statistiků koncentrovala zejména na školské instituce, jejich vyučující a studující mládež, neopomínali zcela ani předškolní péči ani ústavy, instituce a spolky, jež by bylo možné označit dnes jako vzdělávací, osvětové, kulturní nebo výchovné. Konkrétně se následující text soustředí na pravidelně vydávanou oficiální statistiku, která byla vedena a zveřejňována od konce třetího desetiletí 19. století až téměř do rozpadu habsburské monarchie. Nutno předeslat, že se nejedná o rozbor obsahu a zachycení proměn v čase jediného pramene, resp. statistické řady. Rakouská statistika školství a vzdělávání zahrnovala větší počet příruček, které na sebe různou měrou navazovaly, doplňovaly se, případně se během určitého časového úseku více či méně překrývaly. Vybrána byla díla, která představují podle názoru autora skutečné reprezentanty statistického zpracování stavu a rozvoje rakouských školských i mimoškolských vzdělávacích, osvětových a výchovných institucí. Geografický prostor, k němuž se zprostředkovaná statistická data vztahují, zahrnuje především předlitavskou část habsburské monarchie. Pro období téměř do konce 80. let 19. století jsou zde však předloženy rovněž cenné údaje o situaci v Zalitavsku, byť ne kontinuálně a vždy o stejné hloubce. Stranou zájmu studie zůstaly prameny, které sice obsahují užitečná statistická data o oblasti školství a vzdělávání, ale tato jsou omezena pouze na menší jednotky (země, okresy, obce, jednotlivé školské instituce), nebo konkrétní a často jediný sledovaný jev (gramotnost obyvatel, školy určitého oboru či typu).⁴

Vznik a vývoj rakouské statistiky školství a vzdělávání

Počátky úředně organizovaného statistického zpracování dat školských a vzdělávacích institucí v Rakousku souvisejí se vznikem oficiální správní statistiky, který lze v habsburské

s. 199–208; Karla VYMĚTALOVÁ, *Bibliografie článků klasických filologů ve výročních zprávách středních škol v Čechách, na Moravě a ve Slezsku za léta 1850–1938*, Opava 2014 (zejm. s. 14–42).

³ Se svazky rakouské statistiky školství a vzdělávání pracovali badatelé spíše jen ojedinelé. Větší měrou je využili například Michail Nikolajevič Kuzmin, Gary B. Cohen, autorská dvojice Bogus – Spyra nebo autor předkládaného textu. Srov. Michail Nikolajevič KUZMIN, *Vývoj školství a vzdělání v Československu*, Praha 1981; Gary B. COHEN, *Education and Middle-Class Society in Imperial Austria 1848–1918*, West Lafayette 1996; Marzena BOGUS, *Nauczyciele szkół ludowych Śląska Cieszyńskiego w XIX i na początku XX wieku. Uwarunkowania prawne i zawodowe*, Czeski Cieszyn – Częstochowa 2013; Marzena BOGUS – Janusz SPYRA, *Nauczyciele oraz ich stowarzyszenia na tle dyskursu społecznego w modernizující się Europie*, Toruń 2019; Petr KADLEC, *Střední školy a jejich studenti. K formování inteligence na severní Moravě a ve Slezsku ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století*, Ostrava 2013; TÝŽ, *Vzdělání – společnost – hospodářství. Utváření profesní vzdělávací infrastruktury v Předlitavsku od poloviny 19. století do roku 1914 na příkladu rakouského Slezska*, Červený Kostelec 2020.

⁴ Příkladem mohou být zemské statistiky školství a vzdělávání (pro Slezsko zveřejňované ve zvláštních kapitolách *Statistisches Handbuch für die Selbstverwaltung in Schlesien*; o pramenech pro území Čech Dobroslav KREJČÍ, *Školská statistika*, in: František Pražák /ed./, *Československá škola a výchova*. Sborník České pedagogické společnosti v Brně, Brno 1928, s. 27–32), městské adresáře, programy/výroční zprávy středních a vysokých škol, školské schematismy, topografické práce 18. a 19. století, statistika sčítání lidu od roku 1880, statistika gymnázií a reálék otiřkovaná od počátku 50. let 19. století jako příloha časopisu *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien*, statistika zemědělských a lesnických škol i mimoškolských vzdělávacích aktivit v ročenkách ministerstva orby (*Berichte über die Thätigkeit des k. k. Ackerbauministeriums*) a v časopise *Land- und forstwirtschaftliche Unterrichts-Zeitung* nebo statistika průmyslově-zivnostenského školství zveřejňovaná pravidelně na stranách časopisu *Centralblatt für das gewerbliche Unterrichtswesen in Österreich*.

monarchii klást do konce 20. let 19. století.⁵ V závěru roku 1829 byla ve Vídni vydána litografovaná publikace *Versuch einer Darstellung der oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln 1828*, připravená zejména pro potřeby nejvyšších vládních úředníků na základě příkazu císaře Františka I. Johannem svobodným panem Metzburgem (1780–1839) z c. k. Generálního účetního ředitelství. Na tuto práci navázalo v příštím roce jako její druhý ročník stejně koncipované dílo *Darstellung der oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln 1829*. Od třetího ročníku pro rok 1830 vycházela statistika již pod obecně známým názvem *Tafeln zur Statistik der oe [ö]sterreichischen Monarchie* (dále *TZS*) až do počátku 70. let 19. století, přičemž poslední ročník obsahuje data pro léta 1860–1865.⁶ *TZS* představovaly první pravidelně vydávanou statistickou řadu v monarchii, jejíž obsah a forma se postupně zdokonalovaly v závislosti na zkvalitňování obsazení autorského kolektivu, pokroku v metodě zpracování a rovněž díky recepci zahraničních vzorů. Tento aspekt je nutné zohlednit při sledování zde otiskované statistiky školských, vzdělávacích a výchovných institucí, která byla zveřejňována konkrétně v oddíle *Cultur* spolu s dalšími dosti nesourodými oblastmi (zdravotnictví, zemědělství, obchod, průmysl, doprava, poštovníctví aj.). Nutno dodat, že ve dvou souhrnných vydáních pro léta 1845–1846 a 1847–1848 se zájemce o oblast školství a vzdělávání dočká pouze dat pro léta 1846, resp. 1847.⁷ Jiným dilem, jež lze využít při studiu vzdělávacího sektoru první poloviny 19. století je přehledová práce *Uebersicht- Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, která vyšla v roce 1850 jako zvláštní výtisk 10. a 11. sešitu *Statistische Mittheilungen*.⁸

Zatímco pro první polovinu 19. století představovala jediný kontinuálně vydávaný statistický výkaz o stavu rakouského školství a vzdělávání řada *TZS*, pro druhou polovinu téhož století lze využít více příruček. Zejména pro období 50. let 19. století náleží nezastupitelné místo statistice zveřejňované v rámci řady *Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik* (dále *Mittheilungen*).⁹ Hned první ročník obsahuje ve svém čtvrtém sešitě cenné pojednání o stavu vyššího a středního školství v monarchii v polovině 19. století.¹⁰ Stejný předmět

⁵ Souhrnně ke konstituování oficiální statistiky, včetně soupisu jednotlivých svazků Jaroslav PODZIMEK, *Vývoj čs. statistiky do vzniku státního úřadu statistického*, Praha 1974; o statistice v širší perspektivě např. Wolfgang GÖDERLE, *Zensus und Ethnizität. Zur Herstellung von Wissen über soziale Wirklichkeiten im Habsburgerreich zwischen 1848 und 1910*, Göttingen 2016 (užitečné zdroje k tématu zde na s. 43, pozn. 1).

⁶ V rámci *TZS* je nutné rozlišovat původní řadu zakončenou dvoudílným ročníkem 20–21 pro léta 1847 a 1848 a novou řadu (*TZS. Neue Folge*) se svazky 1–5 pro období let 1849–1865. Zatímco pro první řadu bylo, s výjimkou dvou zmiňovaných dvoudílných vydání pro dvě léta, typické zpracování pouze jediného roku, nová řada zahrnuje ve svých sešitech vždy období několika let.

⁷ Srov. *TZS für die Jahre 1845 und 1846. Achtzehnter und neunzehnter Jahrgang. Zweiter Theil*, Wien 1851, Tafel 11–13; *TZS für die Jahre 1847 und 1848. Zwanzigster und einundzwanzigster Jahrgang. Zweiter Theil*, Wien 1853, Tafel 11–13.

⁸ Na základě porovnání údajů zveřejněných v rámci řady *TZS* a dat z *Uebersichts- Tafeln zur Statistik* lze konstatovat, že druhá pomůcka představuje v podstatě jen stručnější verzi prvé při zachování stejné struktury prezentovaných dat. Na poměrně malém prostoru 15 stran je zde na rozdíl od *TZS* vyvážená kombinace tabulkové a textové části. Oproti *TZS* však *Uebersichts- Tafeln zur Statistik* předkládají až na výjimky (např. univerzity) pouze zemskou statistiku pro jednotlivé části monarchie.

⁹ Statistická řada *Mittheilungen* vycházela v letech 1852–1874 a navázala na svého předchůdce v podobě *Mittheilungen über Handel, Gewerbe und Verkehrsmittel, sowie aus dem Statistik überhaupt* (1850–1851). Celkem vyšlo v rámci *Mittheilungen* 20 ročníků, dále členěných na sešity.

¹⁰ *Mittheilungen. Erster Jahrgang, Heft 4: Die höheren Lehranstalten und Mittelschulen der österreichischen Monarchie im Studienjahre 1851*, Wien 1852.

zájmu měly i další dvě školské statistiky otištěné v rámci *Mittheilungen*: souhrnné statistiky pro školní léta 1851–1857 a 1851–1870.¹¹

Po dvě desetiletí zveřejňoval ve zvláštních kapitolách základní data o školství a vzdělávání *Statistisches Jahrbuch*, komplexní statistická publikace pro 60. a 70. léta 19. století, uvedená v život v roce 1863 zřízenou c. k. Ústřední statistickou komisí (*K. k. Statistische Central-Commission*).¹² Poprvé vyšla ročenka v roce 1864 a přinesla údaje o vyučovacích ústavech všech stupňů a typů pro rok (1862) 1863 a výchovných institucích a spolcích vědecko-průmyslově-uměleckého zaměření pro rok 1862. Poslední *Statistisches Jahrbuch* z roku 1884 zaznamenal situaci na poli školství a vzdělávání ve školním roce 1880/1881. Vydávání statistické ročenky skončilo na základě rozhodnutí jejího vydavatele ze 7. října 1882, přičemž za její nástupce byly označeny publikace *Österreichisches Statistisches Handbuch für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder* (dále *ÖSH*) a *Österreichische Statistik* (dále *ÖS*).¹³ Obě uvedené příručky pak skutečně představovaly od počátku 80. let 19. století v pravidelných ročních intervalech veřejnosti data o stavu školských a výchovných zařízení až do první světové války. Zatímco závěrečný ročník *ÖSH* popisuje ještě situaci v kalendářním roce 1915,¹⁴ podrobnější *ÖS (Neue Folge)* dovedla svá statistická šetření pouze do školního roku 1913/1914.¹⁵

Nepřekvapí patrně, že se vzhledem ke státně politickým souvislostem a změnám v uspořádání monarchie po tzv. rakousko-uherském vyrovnání z roku 1867, proměnil rovněž způsob statistického šetření a jeho zveřejňování. Obě části monarchie disponovaly od té doby vlastními statistickými úřady, které zpracovávaly a vydávaly statistiku pro země příslušející do jejich působnosti. Zvláště tedy vycházela od roku 1867 statistika pro země předlitavské (zastoupené na Říšské radě) a země zalitavské. Pouze výjimečně byla zveřejněna data v rozsahu celé monarchie. Vedle již zmiňovaného *Statistisches Jahrbuch* pro rok 1867 obsahuje celostátní údaje a cenné srovnání stavu školství a vzdělanosti období cirka

¹¹ *Mittheilungen. Siebenter Jahrgang. Statistik der Lehranstalten des österreichischen Kaiserstaates für die Studienjahre 1851–1857*, Wien 1858 (*Heft I: Abtheilung I: Universitäten und andere höhere Lehranstalten; Heft IV, Abtheilung II: Gymnasien und andere Mittelschulen*); *Mittheilungen. Achtzehnter Jahrgang, Heft 3: Die Zunahme der Verbrechen verglichen mit der Vermehrung der Bevölkerung in Österreich unter der Enns, Österreich ob der Enns und Salzburg von 1857 bis 1869. Die Hoch- und Mittelschulen der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder von 1851 bis 1870. Mit einer Karte*, Wien 1871.

¹² V textu bude pro zjednodušení dále používán zkrácený název příručky – *Statistisches Jahrbuch*. Tato statistická ročenka vycházela až do svazku pro rok 1866 pod názvem *Statistisches Jahrbuch der oesterreichischen Monarchie*. Pro následující rok zněl titul statistiky *Statistisches Jahrbuch der oesterreichisch-ungarischen Monarchie für das Jahr 1867* a název dalších svazků s daty pro léta 1868–1881 *Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1868 (1869, 1870 atp.)*.

¹³ *Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1881*, Wien 1884, s. III.

¹⁴ V letech 1883–1918 vyšlo celkem 35 ročníků *ÖSH*. Až do 34. ročníku pro rok 1915 vycházel *ÖSH* kontinuálně vždy po jednom svazku pro určitý rok, pouze poslední ročník obsáhl v jednom svazku léta 1916–1917. Na rozdíl od jiných tematických oblastí však byla statistika školských zařízení dovedena pouze do kalendářního roku 1915.

¹⁵ V rámci statistické řady *ÖS* vyšlo v letech 1882–1912 celkem 93 svazků, na které navázalo 18 svazků nové řady (*ÖS Neue Folge*) z let 1912–1919. Komplexní statistika vzdělávacích a výchovných institucí vycházela s příbližně dvou- až tříletým zpožděním. Posledním svazkem, v němž je pojednáno o vyučovacích ústavech v předlitavské části habsburské monarchie, je 17. svazek *ÖS Neue Folge* z roku 1919 (*Heft 3*) s daty pro školní rok 1913/1914.

od poloviny 70. do poloviny 80. let 19. století v obou částech monarchie například *Statistisches Handbuch – Statisztikai kézikönyv* z roku 1888.¹⁶

Specifickou a statistiky obzvláště sledovanou oblast školství představovaly školy primární (*Volksschulen*, národní školy), zahrnující v daném období školy obecné (*Allgemeine Volksschulen*) a měšťanské (*Bürgerschulen*). Základní informace o stavu primárního školství v letech 1828–1915 poskytují ve formě sumářů pro jednotlivé země monarchie (po roce 1867 Předlitavska) výše uvedené statistiky *TZS*, *Statistisches Jahrbuch*, *ÖSH*, *ÖS* a *ÖS Neue Folge*. Podstatně podrobnější přehled o primárních školách, jejich učitelích a žactvu ovšem skýtají teprve samostatně vydané statistické práce, neboť sestupovaly až na úroveň jednotlivých školních okresů. Impulsem pro sestavení první z nich pro rok 1865 (vydána 1870) byl 3. mezinárodní statistický kongres ve Vídni (1857) a realizace této statistiky byla posvěcena ministerským výnosem z 11. 2. 1865 č. 7828. Výrazné legislativní změny v primárním školství v závěru 60. let, podřízení c. k. Ústřední statistické komise ministerstvu kultu a vyučování v roce 1870 a důležitost této vzdělávací sféry vedly k opakovaným nařízením k provedení samostatného statistického šetření primárních škol rovněž pro léta 1871, 1875, 1880, 1890 a 1900.¹⁷ Zatímco první čtyři statistiky pro léta 1865–1880 představují samostatně vydané práce, statistiky pro léta 1890 a 1900 vyšly jako zvláštní svazky v rámci řady *ÖS*.¹⁸

Obsah a charakteristika pramene

TZS

Proměny statistiky školství a vzdělávání otiskované v rámci *TZS* souvisely úzce s vývojem této nejdéle zpracovávané rakouské statistické řady. Během více než čtyřiceti let (1829–1871) svého vydávání doznala *TZS* poměrně značných změn. Z hlediska vnější stránky byl krokem vpřed ročník 14 (statistika pro rok 1841), který znamenal konec litograficky rozmnožovaných tabulek a zároveň přechod na v tisku tehdy využívané novogotické

¹⁶ *Statistisches Jahrbuch der oesterreichisch-ungarischen Monarchie für das Jahr 1867*, Wien 1869; *Statistisches Handbuch. Statisztikai kézikönyv. Statistisches Handbuch der österreichisch-ungarischen Monarchie. Neue Folge*, Wien 1888. Ze speciálních statistických příruček pro zalitavskou část habsburské monarchie, kde lze dohledat údaje o rozvoji tanního vzdělávacího sektoru po roce 1867, jmenujme alespoň *Magyar Statisztikai Évkönyv* z let 1872–1918.

¹⁷ Původně avizovaná statistická šetření elementárního školství pro školní léta 1884/1885, 1894/1895 a 1904/1905 byla nakonec odvolána. Zveřejnění se dočkaly pro tato léta jen údaje zemských školních rad podle okresů, otiskované nakonec v rámci *ÖS*, resp. v jejich tematických svazcích *Statistik der Unterrichts-Anstalten* (Band XVI, Heft 2, Wien 1887; Band LI, Heft 1, Wien 1898; Band LXXIX, Heft 3, Wien 1908).

¹⁸ *Detaillconscription der Volksschulen in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern nach dem Stande vom Ende des Jahres 1865*, Wien 1870; *Statistik der öffentlichen und privat Volksschulen in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern. Nach den von den Bezirks-Schulbehörden für das Schuljahr 1870–1871 vorgelegten Erhebungen*, Wien 1873; *Statistik der öffentlichen und privat Volksschulen... für das Schuljahr 1875*, Wien 1876; *Statistik der öffentlichen und privat Volksschulen... nach dem Stande des Schuljahres 1880. Nebst einer summarischen Übersicht sämtlicher Lehranstalten*, Wien 1882; *Oesterreichische Statistik. Band XXXV, Heft 1: Statistik der allgemeinen Volksschulen und Bürgerschulen in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern. Auf Grund der statistischen Aufnahme vom 30. April 1890*, Wien 1892; *Österreichische Statistik. Band LXII, Heft 2: Statistik der allgemeinen Volksschulen und Bürgerschulen... Auf Grund der statistischen Aufnahme vom 15. Mai 1900*, Wien 1903.

lomené písmo švabach. Ve všech oblastech zahrnutých do *TZS* se odrazil postup institucionální a profesionalizace vedení rakouské statistiky (1840 vznik c. k. Ředitelství správní statistiky, 1863 c. k. Ústřední statistické komise), precizace metodiky a její zpřístupnění široké veřejnosti (úplně až pro ročníky z poloviny 40. let).¹⁹ Zprvu jen ojedinelý textový doprovod, nejčastěji ve formě krátkých poznámek a komentářů o maximálně několika větvích, postupně nabýval na významu a rozšířil se až na několik stran vyhrazených pro určitý oddíl. Také poslední svazky nové řady *TZS* však zůstaly věrné názvu statistiky a dominantní místo v nich i nadále náleželo statistickým datům v tabulkách.

Statistika školských a výchovně-vzdělávacích ústavů a organizací náležela mezi tradiční složky otiskované v rámci *TZS* v obsahově rozmanitém oddíle o kultuře (*Cultur*). S výjimkou posledního svazku nové řady *TZS* byla zveřejňována v tabulkách rozvržených do tří kapitol: *Lehranstalten*, *Erziehungsanstalten* a *Bildungsanstalten*.²⁰ Svazek pro léta 1860–1865 obsahuje pouze kapitolu o vyučovacích ústavech, která se soustředila s výjimkou vojenských výchovných ústavů pouze na statistiku školských institucí. Během let se zvětšoval rozsah uvedených kapitol, především pak oddílu o vyučovacích ústavech. Zatímco v prvních ročnících obsahovala statistika výchovně-vzdělávacích institucí a organizací pouze okolo jedenácti stran a ještě ve 13. ročníku pro rok 1840 čítala šestnáct stran, souhrnný svazek pro ročníky 20–21 (pro léta 1847–1848; u sledované statistiky ale jen s daty pro rok 1847) věnoval témuž oddílu již 51 stran. Více prostoru náleželo též statistice až ve svazcích nové řady *TZS*: v prvním pro léta 1849–1851 necelých 100 stran a v závěrečném pátém svazku pro léta 1860–1865 dokonce 162 stran.²¹ Celkově lze říci, že statistice školství a vzdělávání náleželo důležité místo v rámci *TZS*, i když na prostoru jí vyměřeném se to projevilo plně až v závěrečném období vydávání této statistické řady.

Obsahová náplň a struktura statistiky školství a vzdělávání v rámci *TZS* zůstávaly v hlavních rysech stejné. Postupně se však v souvislosti s rozvojem vzdělávací soustavy rozšiřoval počet do statistiky zahrnutých ústavů. Přibývalo rovněž sledovaných kritérií a rubrik, rostl tedy počet zveřejňovaných statistických dat a tím i informační základna, kterou *TZS* poskytovala o oblasti školství a vzdělávání.

Kapitolu o vyučovacích ústavech lze tematicky rozdělit do dvou hlavních celků: statistiku škol poskytujících vyšší než elementární vzdělání (od odborných škol přes středoškolské ústavy, rozmanitá vyšší učiliště až k univerzitám) a statistiku primárního školství. V první části byly poskytovány až do 40. let 19. století skutečně jen základní informace o školách, jejich vyučujících a studentech (celkové počty, náklad na školy, počty stipendistů apod.). Pouze u vyšších kategorií vzdělávacích ústavů sestupovali rakouští statistikové až na úroveň konkrétních škol, přičemž ale například u univerzit nebyla zprvu zjišťována data zvlášť

¹⁹ Podle Jaroslava Podzimka nejsou údaje z prvních patnácti ročníků (tedy včetně ročníku pro rok 1842) zcela spolehlivé, neboť se na jejich tvorbě podíleli pracovníci řady vládních a zemských úřadů bez potřebné statistické kvalifikace. J. PODZIMEK, *Vývoj*, s. 93.

²⁰ Zde i dále v textu bude používán pro dnešního čtenáře bližší a jasnější výraz „kapitola“ pro soustavu tabulek k určitému tématu, která byla ve svazcích *TZS* označována pouze jako *Tafel*. Zároveň budou pro uvedené německé výrazy pro zjednodušení používány následující české ekvivalenty: vyučovací, výchovné resp. vzdělávací ústavy.

²¹ První svazek nové řady *TZS* se sice soustředil především na rok 1851, ale zároveň obsahuje i cenné základní informace o stavu školských a mimoškolských výchovně-vzdělávacích ústavů v letech 1849–1850. Srov. *TZS. Neue Folge. Band I: Das Jahr 1851 mit übersichtlicher Einbeziehung der Jahre 1849 und 1850 darstellend, Zweiter Theil*, Wien 1856 (Tafel 14–16).

pro jednotlivé fakulty. U gymnázií a jiných škol zařaditelných dnes mezi středoškolské ústavy byla až do 40. let 19. století předložena statistika celozemská, u gymnázií byla v jednotlivých zemích dále diferencována maximálně do určitých podskupin škol (řádová, piaristická, akademická apod.). Mnohem podrobnější přehled o stavu vyšších škol nabízejí svazky *TZS* od roku 1851. Teprve údaje vztahující se ke školnímu roku 1850/1851 umožňují poznat lépe skladbu vyučujících a především jejich studentstva, u kterého byl nyní pro většinu vyšších škol zjišťován status, původ (domácí, cizinci), náboženské vyznání, národnost (v 60. letech 19. století mateřský jazyk). Část věnovaná primárnímu školství obsahovala od počátku celozemská data, specifikovaná dále na úroveň jednotlivých farních (školních) okresů s vnitřním rozlišením na školy katolické a nekatolické, respektive školy hlavní, triviální, dívčí, opakovací a v případech nekatolických i židovské.²² Obvykle jsou zde čtenářům předloženy vedle počtu škol informace o jejich vyučovacím jazyce a základní údaje o počtu a skladbě vyučujících, žactvu (včetně rozlišení na chlapce a dívky), počtu školou povinných dětí a nákladu na školy. Také podkapitola o primárním školství obsáhla postupně stále větší objem statistických dat. Poslední svazek přinesl díky tomu například podstatně podrobnější vhléd do skladby učitelských sborů (včetně ženského osazenstva s rozlišením podle jednotlivých druhů škol a kvalifikace aj.), škol podle organizace a délky vyučování, náboženského vyznání žáků, stavu školních budov a způsobu jejich vydržování.²³

Předmětem zájmu kapitoly o výchovných ústavech, zvláště vedené v *TZS* pro léta 1828 až 1859, byly instituce, u nichž byl důraz položen vedle vzdělání na výchovu jedince ve shodě s účelem a orientací příslušného ústavu. Tato statistika zahrnovala širokou škálu rozličných institucí, u nichž lze někdy nalézt společné pojítko jen velmi těžko. Zveřejňována zde byla například data o Tereziánské rytířské akademii ve Vídni, konviktech a seminářích, teologických učilištích, klášterních ústavech, institucích poskytujících vojenské vzdělání (Vojenská akademie ve Vídni-Novém Městě /*Theresianische Militär-Akademie zu Wiener Neustadt*/, Inženýrská akademie /*Ingenieur Akademie-zu Wien*, později *k. k. Technische Militärakademie*/, kadetky ad.), institutech pro slepé a hluchoněmé, ústavech pro dcery důstojníků nebo o Dámském spolku v Praze. Před polovinou 19. století přibýly mezi sledované výchovné ústavy rovněž dětské opatrovny. Utríděna byla tato velmi diferencovaná skupina ústavů nejprve na veřejné a soukromé, dále podle jednotlivých zemí a pohlaví (mužské, ženské, smíšené). Statistické šetření sestupovalo až na úroveň jednotlivých ústavů, pouze pokud jich v dané zemi existoval větší počet, jsou předložena o dané skupině souhrnná data celozemská. Sledován byl vedle počtu vyučujících a služebných, chovanců a chovank, rovněž počet stipendistů, nadanců a náklad potřebný na provoz. Důležitou součástí kapitoly představuje přiložený sumář o celkovém počtu výchovných ústavů a jeho chovanců, v němž je načrtnuto základní možné třídění této nesourodé skupiny institucí. Z počátku uplatňované členění na výchovné ústavy pro mužskou mládež (zde dále na všeobecně-vzdělávací, duchovní, vojenské), ženskou mládež a smíšené ústavy se později dále prohlubovalo. Ve 40. letech se již například u každé z uvedených tří hlavních kategorií rozlišovaly ústavy

²² Naznačené třídění doznalo v průběhu vývoje *TZS* určitých změn a dalších specifikací. V posledním svazku pro rok 1865 byl například zjišťován počet škol hlavních pro chlapce (s rozlišením s/bez připojených reálek), dívky, obě pohlaví, rozšířených triviálních škol (farních hlavních škol) pro chlapce, dívky či obojí pohlaví, počet triviálních škol (pro chlapce, dívky, chlapce a dívky) a tzv. nouzových škol (*Nothschulen*). Srov. *TZS. Neue Folge. Band V: Die Jahre 1860 bis 1865 umfassend*, Wien 1871, s. 82–83 (*Volksschulen im Jahre 1865*).

²³ Tamtéž, s. 82–89.

všeobecně-vzdělávací, sirotčince, soukromé vzdělávací instituty), u smíšených také instituty pro hluchoněmé a slepé.²⁴

Podobně jako kapitola o výchovných ústavech, tak i oddíl věnovaný vzdělávacím ústavům byl pravidelně sledován ve svazcích *TZS* až do konce 50. let 19. století, tzn. s výjimkou posledního svazku pro léta 1860–1865. Určitou shodu lze nalézt i po obsahové stránce: rovněž statistika výchovných ústavů předkládala údaje o poměrně nesourodé skupině institucí, organizací a spolků. Zahrnovala učené společnosti, vzdělávací a jinak zaměřené spolky (výtvarné, hudební ad.), akademie, společnosti pro podporu umění, průmyslu, zemědělství nebo vlastivědy. Ze všech lze uvést například vídeňskou Akademii výtvarných umění a zdejší Zemědělskou společnost, pražskou Společnost Vlasteneckého muzea a Královskou českou společnost nauk, jihlavský Hudební spolek a brněnskou Moravskoslezskou společnost pro podporu zemědělství, přírody a vlastivědu při místním Františkově muzeu. Statistika sestupovala v rámci jednotlivých částí monarchie až na úroveň konkrétních ústavů a spolků, u nichž sledovala počet a skladbu členů (vedoucí, vyučující, řádní, mimořádní, korespondenční), počet chovanců (pokud je uvedené společnosti měly), náklad na provoz, prémie, stipendia a nadace. Kapitulu uzavíral tabulkový sumář shrnující data ke vzdělávacím ústavům, jenž shrnoval uvedené údaje pro určité skupiny vzdělávacích ústavů. Členění do skupin se přitom postupně dále vyvíjelo.²⁵

Na rozdíl od jiných sledovaných oblastí neobsahuje druhý ročník řady *TZS* pro rok 1829 rekapitulaci statistických údajů pro vzdělávací a výchovné instituce od roku 1819. Shrnutí pro celou dekádu přináší, avšak pouze v části věnované národnímu školství a pro období let 1831–1840, teprve 13. ročník pro rok 1840. Přestože je *TZS* dovedena až do roku 1865, tzn. ukončena ještě před rakousko-uherským vyrovnáním, neobsahuje vždy část o školství a vzdělávání data pro celé území monarchie. Až do roku 1850 scházejí například ve statistice primárního školství údaje pro Uhry (v roce 1828 i pro Sedmihradsko), podobně je tomu u vzdělávacích ústavů až do 40. let 19. století v případě Uher a Sedmihradska. Statistika výchovných ústavů obsáhla zpravidla celý prostor habsburské monarchie, ovšem i u ní schází například pro rok 1840 údaje z Uher. Souhrnné počty pro zalitavskou část monarchie scházejí obecně u sumářů v kapitole věnované vyučovacím ústavům, dále u statistiky pro léta 1849–1850 nebo ve statistice uměleckých a hudebních institutů v roce 1865.

Mittheilungen

Na rozdíl od *TZS* představovaly publikace z řady *Mittheilungen* díla zaměřená pouze na určité téma nebo oblast. Tabulkové výkazy se zde plynule prolínaly s textovými komentáři, přičemž samotnému textu náleželo podstatně důležitější místo než u *TZS*. Z hlediska školství a vzdělávání se pozornost tvůrců *Mittheilungen* soustředovala oproti široce

²⁴ Srov. *TZS für die Jahre 1847 und 1848. Zwanzigster und einundzwanzigster Jahrgang. Zweiter Theil*, Wien 1853, Tafel 12 (*Erziehungs-Anstalten im Jahre 1847*).

²⁵ Z počátku obsahovalo celkové shrnutí pět skupin vzdělávacích ústavů: učené společnosti, vědecké spolky a muzea; akademie výtvarných umění; zemědělské společnosti; umělecké spolky. *TZS* pro rok 1840 obsáhly navíc i skupinu spolků průmyslových. Ve 40. letech 19. století se třídění v sumáři ustálilo na následujících sedmi sledovaných skupinách institucí: ústavy pro všeobecné vědecké vzdělání; pro speciální vědecké vzdělání; všeobecné umělecké vzdělání; vzdělání hudební; podporu zemědělství; podporu průmyslu a pro podporu vlastivědné práce. Srov. *TZS* pro léta 1831, 1840, 1843 a 1849–1851.

koncipovaným *TZS* pouze na vyučovací ústavy poskytující vyšší než elementární vzdělání.²⁶ Pro výrazně odlišné uspořádání dat v jednotlivých svazcích bude užitečné, když budou stručnou formou představeny všechny tři statistiky pro léta 1851, 1851–1857 a 1851–1870.

Impulsem pro vydání statistiky středních a vyšších vyučovacích ústavů ve školním roce 1851 (1850/1851) byly na počátku 50. let 19. století hluboké změny v oblasti vyučování uváděné v habsburské monarchii do školské praxe od roku 1849. Protože správa vyučovacích ústavů byla rozdělena do více institucí, obrátilo se c. k. Ředitelství správní statistiky podléhající tehdy ministerstvu obchodu na ministerstva orby a hornictví, kultu a vyučování a války s požadavkem, aby požádaly jim podřízené vedoucí úřady vyšších škol a ředitelství středních škol o statistický výkaz jejich učitelů, studentů, školského zařízení apod.²⁷ Tímto způsobem sesbíraná a utříděná data pak dala vzniknout do té doby nejpodrobnějšímu a nejrozsáhlejšímu (208 s.) statistickému výkazu o stavu vyšších škol (zde ve smyslu škol poskytujících vyšší než elementární vzdělání). Konkrétně zahrnuje statistika následující vyučovací ústavy:

- 1) vyšší školy – univerzity; technické instituty; báňské, zemědělské a lesnické ústavy, jejichž studenti nabyli určitého vzdělání již na středních školách; chirurgická učiliště; školy pro porodní báby (ty existovaly buď samostatně, nebo ve spojení s univerzitami, případně s chirurgickými učilišti);
- 2) střední školy – gymnázia, reálky, hornické školy a rolnické školy.

Důležité bylo, že se tvůrcům statistiky podařilo shromáždit data o vyučovacích ústavech z celé monarchie. Publikaci lze rozdělit na dvě hlavní části: oddíly věnované postupně situaci v jednotlivých zemích monarchie a závěrečné celkové shrnutí. Kapitulu o každé zemi uvozuje stručný text s výčtem místních vyšších a středních škol v roce 1851, po němž následují komentované statistické údaje v tabulkách, vyhotovených pro jednotlivé vyučovací ústavy (od gymnázií přes reálky, odborné školy až po univerzity). Statistické šetření sestupuje na úroveň jednotlivých škol a poskytuje o nich základní informace (počet škol a tříd, počet a skladba vyučujících /rozlišení podle kvalifikace/ i studentů /národnost, vyznání/, učebních sbírkách, školném, zřizovatelích apod.). Nejvíce údajů je předloženo o nejvýznamnějších vyučovacích ústavech – univerzitách. U nich jsou mimo výše uvedené informace, rozvedené až na úroveň fakult, připojeny také statistika univerzitních zkoušek a informace o přednáškách, sbírkách a univerzitní knihovně. Přehledné shrnutí v závěru publikace pak přináší souhrnná celozemská data o hlavních sledovaných kritériích ke gymnáziím, celostátní k odborným školám, technickým učilištím, právnickým akademiím a univerzitám (zde i na úrovni fakult). Jako dodatek je připojena na posledních několika stranách také stručná charakteristika jednotlivých vojenských vzdělávacích a výchovných ústavů (umístění, počet vyučujících, počet i skladba chovanců a studentů /vyznání, národnost/, vyučované předměty).²⁸

Statistika stejných vyučovacích ústavů pro léta 1851–1857 byla rozdělena do dvou svazků a otištěna v prvním a druhém sešitě 7. ročníku *Mittheilungen*. Autorem byl v obou případech Gustav Adolph Schimmer (1828–1902), revident c. k. Ředitelství správní statistiky.

²⁶ Ojedinělým počinem otištěným v rámci *Mittheilungen* bylo zveřejnění statistiky národního školství v zalitavské části monarchie. *Mittheilungen. Jahrgang 2, Heft 3: Die Volksschulen in Ungarn, Croatien, Slavonien und in der Vojvodschafft Serbien (mit den Temeser Banate) im Jahre 1851*, Wien 1853.

²⁷ *Mittheilungen. Erster Jahrgang*, s. 1.

²⁸ Tamtéž, s. 202–208.

Předmětem prvního svazku (152 s.) byly různé typy vyšších škol (univerzity, teologická a chirurgická učiliště, technické, právnické a obchodní akademie, školy pro porodní báby), druhý svazek o 106 stranách obsahoval údaje ke gymnáziím a jiným typům středních škol (reálky, obchodní a plavební školy). Záběr statistiky byl opět celostátní, přičemž statistické šetření sestupovalo na úroveň jednotlivých zemí a dále i konkrétních škol. Zásadní odlišnost vůči statistice pro rok 1851 existovala v uspořádání obou svazků, neboť byly rozvrženy do kapitol podle sledovaného typu školy (univerzity, teologická učiliště... gymnázia apod.), k němuž předkládaly vždy veškeré dostupné statistické údaje. Každou kapitolu uvozoval krátký text o jejich účelu, historii, současné organizaci výuky, učebním plánu, vývoji a nákladu.²⁹ Po úvodní pasáži pak následovala komentovaná statistická data v tabulkách s rozbohem hlavních vývojových tendencí. Statistika zahrnuje celkem sedmileté období, ovšem výkazy pro léta 1851–1856 podávají opravdu jen základní informaci o počtu škol, vyučujících a studentů. U univerzit, jimž byla věnována zvýšená pozornost, například navíc ještě o promociích, disputacích nebo výsledku zkoušek na učitelská místa. Podrobnější údaje poskytuje statistika pouze pro rok 1857 (školní rok 1856/1857), u něhož lze proniknout mj. do skladby učitelstva, struktury studentů (náboženské vyznání, národnost), plateb poplatků spojených se studiem, stipendií, materiálního vybavení vyučovacích ústavů, zkoušek, u vyšších škol i přednášek a vyučovaných předmětů.

Souhrnná statistika středních a vysokých škol pro léta 1851–1870, jejímž autorem byl konceptní adjunkt c. k. Ředitelství správní statistiky Wilhelm Leitgeb, se od výše uvedených svazků výrazně liší. V prvé řadě zahrnovala pouze území předlitavské části monarchie, a to jak v retrospektivě pro léta před i po roce 1867. Pozornost se přitom soustředila na univerzity, technické vysoké školy a jim podobné ústavy (Lvov, Krakov, Terst) a střední školy (gymnázia, reálky, reálná gymnázia).³⁰ Ambicióznímu úkolu vytčenému v úvodu díla, a sice podat statistický obraz o zmiňovaných vysokých a středních školách v období od poloviny 19. století, bylo vyměřeno poměrně málo prostoru. Nevelký počet stran (jen 107) způsobil, že publikace představuje vskutku jen základní vývojové tendence o rozvoji vyučovacích ústavů při zachycení stavu v pěti základních časových bodech (1851, 1855, 1860, 1865, 1870). Rozvržena je do šesti kapitol věnovaných postupně vývoji počtu a skladby škol, učitelských sil (kvalifikace, u středních škol s rozlišením světských a duchovních učitelů), studentů (náboženství, národnost /podle kritéria mateřské řeči/), jejich materiálnímu zázemí (stav knihoven, kabinetů, laboratoří, učebních pomůcek a sbírek) a nákladu potřebnému na vydržování jednotlivých typů škol (včetně zdrojů vynakládaných finančních prostředků). Důležité je, že tabulky doprovázejí bohaté komentáře s vysvětlením hlavních trendů. Statistická data jsou předložena většinou v celopředlitavských, popř. v zemských souhrnech. Zatímco u univerzit a technik sestoupila statistika u některých sledovaných kritérií (např. složení učitelských sborů v roce 1870) až na úroveň jednotlivých škol, v případě gymnázií a reálek se tak stalo až v závěrečném sumáři s údaji

²⁹ V kapitole věnované gymnáziím informuje úvodní text vedle historie a uspořádání gymnaziálního školství také o disciplinárním řádu, maturitách, prázdninách, učitelích, vyučovacích předmětech, přijímací taxy a školném. Srov. *Mittheilungen. Siebenter Jahrgang, Heft 4*, s. 1–19.

³⁰ Zatímco ústavy ve Lvově a Krakově se v době vydání díla reorganizovaly, na Akademii pro obchod a lodní plavbu v Terstu nahlížel tvůrce statistiky jako na speciální technické učiliště. Vedle uvedených typů škol si na jediném místě všiml rovněž ústavů ke vzdělání učitelů a učitelek, konkrétně jejich počtu v jednotlivých zemích Předlitavska. *Mittheilungen, Achtzehnter Jahrgang*, s. 30, 36.

o počtu učitelů a studentů v letech 1851–1870. Nedílnou a cennou součástí publikace představuje mapka s rozmístěním středních a vysokých předlitavských škol v roce 1870, na níž jsou vedle zmiňovaných ústavů zaznačeny rovněž školské instituce vzdělávající aspiranty učitelské profese v primárním školství.

Statistisches Jahrbuch a ÖSH

Cenný zdroj informací o oblasti školství a vzdělávání, zvláště pro období od poloviny 60. let do počátku 80. let 19. století, představuje statistika zveřejňovaná ve svazcích *Statistisches Jahrbuch*. Zprvu přibližně sedmdesátistránková díla se vlivem rozvoje vzdělávacího sektoru a postupnou precizací některých ve statistice sledovaných kritérií rozrostla v průběhu 70. let na práce s počtem stran vysoce převyšujícím stovku, přičemž v závěrečném svazku již atakovala dokonce hranici dvou set stran. Od počátku nebyla této statistice vyhraněna jediná kapitola, nýbrž více oddílů, které byly většinou rozvrženy do větších celků. Nutno dodat, že změny v utřídění statistiky do kapitol a podkapitol kopírovaly celkové proměny příručky *Statistisches Jahrbuch* v průběhu dvaceti let vydávání této ročenky.³¹ Zatímco ve svazcích pro léta 1863–1870 byl zvláštní prostor vyhrazen rovněž výchovným ústavům, soustředili se tvůrci statistiky pro léta 1871–1881 na ústavy vyučovací. S tím souviselo mimo jiné přesunutí výkazu o dětských opatrovnách, původní součástí statistiky výchovných ústavů a samostatné kapitoly ve svazcích pro léta 1866–1871, do kapitoly o zdravotnictví a dobročinných ústavech v publikaci pro rok 1872.³²

Data zveřejněná v rámci *Statistisches Jahrbuch* výhradně ve formě tabulek zahrnovala až do svazku pro rok 1867, byť obvykle ne vždy u všech sledovaných rubrik, celé území habsburské monarchie, po roce 1867 pak jen údaje pro země její předlitavské části. Statistika poskytovala obraz o stavu celé vzdělávací soustavy, napříč různými stupni a typy škol. S výjimkou nejnižší kategorie škol (zemské přehledy) přitom sestupovala na úroveň jednotlivých vzdělávacích ústavů. U škol, na nichž se nabývalo vyšší než elementární vzdělání, bylo možné zjistit vždy přinejmenším jejich počet, celkový stav učitelstva a studentstva, někdy také s rozlišením na chlapce a dívky. Uvedené se týkalo především odborně profilovaných a speciálních ústavů. Podstatně větší pozornost byla věnována od počátku gymnáziím, reálkám a především technickým vysokým školám (až na úroveň jejich jednotlivých oddělení) a univerzitám (vedle jednotlivých fakult rozlišována situace v zimním a letním semestru). Právě u nich bylo již od počátku možné proniknout hlouběji do struktur učitelských sborů a studentů (status, náboženské vyznání, mateřský jazyk, u univerzit a technik později ještě domovská země), statistiky zkoušek (u gymnázií a reálků také směřování absolventů po maturitě) nebo do problematiky studijních poplatků. Postupně se rovněž

³¹ Pro ilustraci: první svazek *Statistisches Jahrbuch* pro rok 1863 členil statistiku školství a vzdělávání do dvou oddílů (Vyučovací ústavy v roce 1863; Výchovné ústavy, vědecké, průmyslové a umělecké spolky v roce 1862); svazek pro rok 1872 jí věnoval již pět kapitol, ročník 1879 patnáct a závěrečný svazek pro 1881 shrnul dostupná statistická data ve čtyřech kapitolách (Vysoké školy a jiná vyšší odborná učiliště v roce 1880/1881; Střední a odborné školy v roce 1880/1881; Národní školy v roce 1880/1881; Souhrnná rekapitulace všech vyučovacích ústavů v roce 1880/1881), přičemž výklad o předškolní péči o děti v roce 1881 byl veden jako zvláštní podkapitola v části publikace o zdravotnictví a dobročinných ústavech.

³² Cenný je záznam o předškolních ústavech pro děti, jesličkách a dětských školkách, který byl připojen ke statistice dětských opatroven. Zatímco u jeslíček se tak stalo již ve *Statistisches Jahrbuch* pro rok 1866, u školek až ve svazku pro rok 1877.

u ostatních vyšších škol zvyšoval počet sledovaných kritérií, a čtenář tak získává čím dál přesnější představu i o zdejších vyučujících a studentech. Statistika primárního školství přinášela vedle celkového počtu školských zařízení jejich třídění do jednotlivých typů (později také tříd, popř. podle toho, zda disponovala právem veřejnosti či nikoliv), cenné informace o vyučovacím jazyce škol, stavu a skladbě učitelského sboru (kvalifikace, později zvláštní pozornost věnována ženám), žactvu a vůbec dětech ve školou povinném věku, v závěru vydávání *Statistisches Jahrbuch* též o organizaci vyučování, vybavení škol a celkovém stavu školních budov. Zprvu zveřejňovaná statistika výchovných ústavů poskytovala sice skromné, přesto cenné základní údaje o jejich počtu, výchovném personálu a množství chovanců, přičemž i zde se postupně rozšiřovalo spektrum předkládaných informací (u veřejných ústavů zachycena například i skladba chovanců podle náboženství a stipendia).

O poznání stručnější statistickou pomůckou než *Statistisches Jahrbuch*, kde lze nalézt souhrnné údaje ke školským a vzdělávacím ústavům, představoval jeho nástupce *ÖSH*. V letech 1883–1918 zde vycházely vždy na přibližně čtyřiceti stranách tabulkové přehledy s nezákladnějšími informacemi o situaci v předlitavském vzdělávacím sektoru v období školních let 1880/1881–1914/1915, u nejvýznamnějších ústavů (univerzity, techniky, vyšší odborná učiliště, gymnázia, reálky a učitelské ústavy) s retrospektivou dovedenou až do 70. let 19. století. Na rozdíl od svého předchůdce byla tato statistika předložena vždy v rámci jediné a stále stejně nazvané kapitoly o vyučování (*Unterrichtswesen*), jež byla dále vnitřně členěna. Tvůrci *ÖSH* se zaměřili především na školy poskytující vyšší než elementární vzdělání, avšak pravidelně zde zařazovali také stručnou statistiku primárního školství a základní souhrnná data k výchovným ústavům, ačkoliv bez bližšího určení typu nebo dokonce konkrétní školy.³³

Zatímco statistika univerzit, technik a dalších vyšších učilišť sestupovala v *ÖSH* – s výjimkou části o teologických ústavech – až na úroveň jednotlivých škol, byly údaje o všech typech středních škol (gymnázia, reálky, reálná gymnázia), nižších odborných školách a o primárním školství předloženy pouze ve formě zemských přehledů. Nejpodrobnější informace o školách, jejich učitelském sboru a studentstvu poskytovala statistika *ÖSH* o univerzitách, technikách (včetně Vysoké školy zemědělské ve Vídni /*Hochschule für Bodenkultur*/), gymnáziích a reálkách.³⁴ U ostatních vyšších učilišť byla větší pozornost věnována pouze skladbě vyučujících. Ze skupiny odborně profilovaných odborných škol lze vyzdvihnout podrobnější informace o ústavech určených ke vzdělání učitelů a učitelek pro primární školství a složení žactva průmyslově-živnostenských škol. Zemské přehledy o primárních školách si všimaly vedle počtu škol jejich zřizovatele, vyučovacího jazyka, vyučujících a žáků, ovšem detailnější pohled poskytují teprve později vydané ročníky. Celkově lze konstatovat, že se statistika školství a vzdělávání otiskovaná v rámci *ÖSH* proměnila během více než třicet let jen poměrně málo a dílčí změny vedly spíše k jejímu zpřehlednění a rozšíření počtu sledovaných rubrik u škol podrobených statistickému šetření.

³³ V pozdějších letech se součástí přehledů o primárním školství staly také instituty pro hluchoněmé, výchovné ústavy (školy) pro slepé, ústavy pro slabomyslné děti (pomocné školy), školky a dětské opatrovný. Uvedená statistika se ale až do konce vydávání řady *ÖSH* neudržela. Srov. svazky *ÖSH* pro léta 1907, 1915 a 1916–1917.

³⁴ U zmiňovaných škol se v případě učitelů jednalo o statistiku jejich skladby z hlediska kvalifikace. Studenti byli třídění podle statusu, národnosti, náboženského vyznání, v případě univerzit a technik též podle domovské země. Vedle toho byla pozornost věnována rovněž zkouškám realizovaných na školách a problematice školného a stipendií.

Svazky vydávané v rámci řady ÖS představovaly skutečný vrchol rakouské statistiky školství a vzdělávání z hlediska zpracování, komplexnosti i širě předkládaných dat. Pro školní léta 1881/1882 až 1913/1914 poskytují poměrně ucelený statistický obraz rozvoje předlitavské vzdělávací soustavy, konkrétně pak zejména té její části, jež sloužila ke zprostředkování vyššího než jen elementárního vzdělání. Zcela stranou však nezůstaly ani školství primární nebo rozmanité výchovné ústavy. Při tvorbě sledované statistiky vzdělávacích institucí se promítly pozitivně zkušenosti nabyté v předchozích desetiletích na poli statistického šetření a zpracovávání dat, dovršení profesionalizace vedení rakouské statistiky, podřízení c. k. Ústřední statistické komise ministerstvu kultu a vyučování i etablování systému školských úřadů a obecně zdokonalení vedení školské agendy.

Každý z celkem 32 svazků školské statistiky otištěných v řadě ÖS obsahoval vždy dvě hlavní části: I) úvodní text, II) statistické tabulky.

ad I)

Vstupní textová část o rozsahu kolísajícím zpravidla mezi dvaceti až čtyřiceti stranami byla dále rozdělena do podkapitol podle typů škol sledovaných dále v tabulkovém oddíle. V zásadě obsahovala čtyři hlavní podkapitoly věnované postupně vysokému školství, středním školám (gymnázia, reálky, reálná gymnázia, později i dívčí gymnázia), odbornému školství a primárním školám. Jedním z úkolů výkladu, doprovázeného zároveň tabulkami, bylo představit vývojové trendy hlavních typů vzdělávacích ústavů v předcházejícím – obvykle zhruba desetiletém – období. Vůbec první zveřejněná statistika pro školní rok 1881/1882 proto obsahuje cennou retrospektivu vývoje stavu předlitavského školství od počátku 70. let 19. století. S výjimkou vysokoškolských ústavů bylo uplatňováno především měřítko celopředlitavské, popř. zemské. Text měl charakter zprvu spíše komentáře přiložených tabulek, teprve postupně se mu dostalo celkově většího prostoru a šel více k pokusům o stručný analytický rozbor.³⁶ Množství a hloubka podaných informací nebyly u všech sledovaných typů škol stejné. Od počátku náležela větší pozornost univerzitám a gymnáziím, teprve postupně přibývalo údajů i pro další školy (zejm. ostatní vysoké školy, reálky, průmyslově-živnostenské školy). Sledoval se například vývoj počtu škol, počtu a složení učitelských sborů (podle kritéria kvalifikace učitelů) a studentů (náboženství, mateřský jazyk, později též státní příslušnost), výsledek zkoušek na vysokých školách, úspěšnost u maturit na školách středních, problematika poplatků spojených se studiem, vyučovací jazyk škol, vybavenost školskými institucemi atd. Vítanou součástí textové části se staly ve svazku pro školní rok 1889/1890 výjimečně připojené vzory statistických

³⁵ Následující text je věnován pravidelně otiskované komplexní statistice školských a vzdělávacích ústavů, která vycházela v rámci ÖS (*Neue Folge*) pravidelně pro každý školní rok počínaje rokem 1881/1882 ve zvláštních sešitech jako *Statistik der Unterrichts-Anstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern*. O svazcích ÖS věnovaných výhradně primárnímu školství je pojednáno v této studii zvlášť.

³⁶ Srov. např. ÖS. *Band III, Heft 2: Statistik... für das Jahr 1881/1882*, Wien 1884, s. I–XXII; ÖS. *Band XXVIII, Heft 4: Statistik... für das Jahr 1889/1890*, Wien 1892, s. I–XL; ÖS. *Band LXVIII, Heft 3: Statistik... für das Jahr 1899/1900*, Wien 1903, s. I–XXXIV; ÖS. *Neue Folge. Band 7, Hef 3: Statistik... für das Jahr 1909/1910*, Wien 1913, s. 1*–28*.

formulářů, jak je předepisoval výnos ministerstva kultu a vyučování z 18. června 1883 pro obchodní a průmyslově-živnostenské školy.³⁷

ad II)

Tabulkové statistické přehledy představovaly těžiště svazků řady *ÖS*. Právě tato část publikací statistiky školství a vzdělávání se během více než třiceti let nesmírně rozrostla. Pro ilustraci uveďme, že zatímco první svazek pro školní rok 1881/1882 čítal pouze 83 stran tabulek, osmačtyřicátý svazek pro rok 1890/1900 již 250 a statistika pro rok 1912/1913 dokonce 344 stran. Zásadním způsobem se o to přičinil překotný rozvoj odborného školství v závěru 19. století, především průmyslově-živnostenských škol, respektive prostor věnovaný mu rakouskými statistiky, což jen potvrzovalo rostoucí důležitost přisuzovanou tomuto vzdělávacímu segmentu předlitavskou státní správou.³⁸ Rostoucí počet předlitavských průmyslově-živnostenských a ostatních druhů odborných škol způsobil, spolu s rozšířením sledovaných rubrik, že před první světovou válkou zahrnovala jejich statistika přibližně 2/3 náplně svazků *ÖS*. Obsah tabulkové části lze rozdělit na dva hlavní celky: statistická data k jednotlivým vzdělávacím ústavům (IIa) a stručnou závěrečnou rekapitulaci se zemskými přehledy pro všechny do statistiky zahrnuté typy a stupně škol (IIb).

IIa)

Tato část byla rozdělena do řady dílčích oddílů (podkapitol) v závislosti na sledovaném segmentu vzdělávací soustavy, popř. některém jeho aspektu. V přehledně uspořádaných tabulkách představovala výsledek provedeného statistického šetření. Pořadí jednotlivých oddílů bylo vcelku ustálené a vycházelo vždy z úvodní textové části. Nejprve byla předložena data pro univerzity, dále pro techniky, Vysokou školu zemědělskou ve Vídni a další odborně profilované instituce vysokoškolského charakteru (báňské akademie, obchodní akademie /tyto ale později přesunuty k ostatním obchodním školám/, vysoké umělecké školy, od počátku 20. století též zvěrolékařské vysoké školy, Exportní akademie, Konzulární akademie), za nimiž následovaly údaje pro nejvyšší stupeň teologických učilišť, střední školy (gymnázia, reálky, reálně-gymnazijní kombinace; později i dívčí gymnázia), odborné školy (učitelské ústavy, obchodní učiliště, průmyslově-živnostenské školy, zemědělské a lesnické školy, školy uměleckého zaměření, speciální odborné vzdělávací instituce; uvnitř této skupiny se uplatňovala též vnitřní diferenciacce podle specializace a pohlaví vzdělávané mládeže), vzdělávací ústavy bez práva veřejnosti, výchovné ústavy nejrůznějšího druhu a nakonec primární školy.

Hlavní pozornost rakouských statistiků byla upřena tradičně na univerzity, ale za nimi příliš nezaostávaly ani další vysoké školy, jimž se dostalo ve svazcích *ÖS* též většího prostoru a časem se jejich statistické výkazy vyrovnaly v podstatě univerzitám spektrem předkládaných informací. Poměrně velké množství dat poskytovala statistika o středních školách (jejich vymezení viz výše), naopak teprve postupně se zvyšoval počet kritérií zjišťovaných u některých odborných škol (učitelské ústavy, obchodní a průmyslově-živnostenské školy) a v případě primárního školství. Zatímco statistika vysokých, středních a odborných škol sestupovala v rámci zemí až na úroveň jednotlivých ústavů, popř. dokonce jejich

³⁷ *ÖS. Band XXVIII, Heft 4: Statistik... für das Jahr 1889/1890*, Wien 1892, s. XXXV–XL.

³⁸ Podrobněji k tomu P. KADLEC, *Vzdělání*, s. 149nn.

částí (fakulty, oddělení), záznamy o primárním školství byly předloženy pouze ve formě celozemských přehledů a údaje o výchovných ústavech či školách bez práva veřejnosti se omezovaly jen na to nejpodstatnější (název a umístění, počet vyučujících a žáků/chovanců). Množství dat zveřejněných ve svazcích *ÖS* se zvláště u některých typů školských institucí v průběhu let výrazně rozšiřovalo a celkově proměňovalo. Detailní rozbor všech provedených změn a prezentace zjišťovaných dat by vydaly na samostatnou studii. Proto poskytnete následující část textu vskutku jen ilustrativní přehled o obsahu a hlavní proměně statistiky školských a vzdělávacích institucí otiskované v rámci řady *ÖS*.

Podrobné informace získá čtenář *ÖS* na stranách věnovaným vysokému školství, především pak univerzitám. U nich byla od počátku sledována zvláště situace v obou semestrech, přičemž stejný postup se uplatňoval pouze u technik a vídeňské Vysoké školy zemědělské. Statistika univerzit obsahuje, při rozlišení až na úroveň fakult, vedle počtu přednášek např. rozbor složení učitelského sboru (podle kvalifikace) a posluchačů (status, rodná země /později státní příslušnost/, mateřský jazyk, náboženské vyznání), problematiky poplatků spojených se studiem (počty částečně či zcela osvobozených, stipendisté, obnos stipendií), zkoušek a zkušebních komisí pro místa středoškolských vyučujících. Ve svazcích z počátku 20. století je zvláštní prostor vymezen rovněž studujícím dívkám. Sledoval se jejich počet v rámci celkového posluchačstva univerzit, fakult a také mezi studenty farmacie. Podobné údaje, i když ne tak detailní ve všech směrech, lze excerpovat ze statistiky rovněž pro zbývající vysoké školy. Méně je možné dozvědět se o teologických učilištích, u nichž nelze podrobněji proniknout do skladby jejich učitelského personálu a ve statistikách prezentovaná skladba studentů obsahuje pouze data o mateřském jazyce a ve stručné podobě i o výsledcích pořádaných zkoušek. Později se navíc statistika těchto škol přesunula na samotný závěr svazků *ÖS* mezi jiné nepříliš sledované ústavy a ještě více se zestručnila.

Mezi vzdělávací ústavy, jimž byla od počátku věnována patřičná pozornost, náležely střední školy. Stejná kritéria přitom byla sledována u všech typů tehdejších středoškolských ústavů: gymnázií, reálek, reálně-gymnazijních kombinací a v posledních letech také dívčích gymnázií. U středních škol, utříděných vždy podle zemí a abecedně podle jejich lokalit, je možné zjistit jejich zřizovatele, vyučovací jazyk, počet tříd, počet a složení učitelských sborů a studentů (status, mateřský jazyk, náboženské vyznání, počty studentů v jednotlivých ročnících), proniknout do problematiky školného a stipendií (počty osvobozených od poplatků, stipendisté), výsledků maturitní zkoušky a dalšího směřování studentů.³⁹ V českých zemích byly nejprve v Čechách, posléze i na Moravě, rozlišeny střední školy do skupin podle vyučovacího jazyka, což velmi usnadňuje porovnání stavu školství českého s německým. V závěru sledovaného období přibýly rubriky o státní příslušnosti studentů a věkové skladbě osazenstva závěrečného ročníku středních škol.

Velmi diferencovanou a na významu stále nabývajícím část *ÖS* představoval oddíl statistiky odborného školství s daty o velmi různorodé skupině škol (učitelské ústavy, školy

³⁹ U maturit sledovala statistika počty přihlášených a vyzkoušených (s rozlišením na studenty příslušné školy a externisty), úspěšnost (počty úspěšných absolventů, osob poslaných k opakovací zkoušce a reprobovaných), výsledky opakovacích zkoušek, další směřování absolventů (u gymnázií rozlišena tradičně studia teologická, právnická a státovědná, lékařská, filozofická a technická, studenti nerozhodnutí nebo rozhodnutí pro jinou profesní oblast; u reálek rozlišování absolventi, kteří byli rozhodnuti pro technická studia nebo zůstali v době sběru dat nerozhodnutí).

obchodní, průmyslově-živnostenské, zemědělské, lesnické, horní nebo plavební, zvěrolékařská učiliště, školy pro porodní báby, ženské pracovní školy, speciální instituty pro hluchoněmé nebo slepé, školy jazykové, umělecké aj.). Nejpodrobnější byla zprvu statistika ústavů ke vzdělání učitelů a učitelek (sledován vyučovací jazyk, skladba vyučujících i chovanců /mateřský jazyk, náboženství/, úspěšnost u maturit a rozlišení absolventů podle aprobace) a průmyslově-živnostenských škol (typ školy, rok založení, vyznání a mateřský jazyk studentů). U ostatních odborných škol uváděla statistika pouze lokalitu, rok založení, celkový počet tříd, vyučujících a studentů. Do první světové války se u učitelských ústavů a průmyslově-živnostenských (a posléze také obchodních) škol zvýšil počet sledovaných kritérií. Přibyla například podrobná specifikace aprobace absolventů učitelských ústavů, u průmyslově-živnostenských škol rozčlenění podle oborů a stupňů, vyučovací jazyk, stipendia, školné, skladba učitelů, státní příslušnost studentů atd. O něco méně informací lze získat na počátku 20. století o zemědělských a lesnických školách (zřizovatel, vyučovací jazyk, počet ročníků, počet škol spojených s internátem, stav učitelů a studentů /děti hospodářů mezi nimi/, stipendisté, obnos stipendií), o ostatních odborných učilištích různého druhu poskytovaly statistiky nadále pouze základní údaje (místo, počet vyučujících a studentů).

Přestože se zájem rakouských statistiků v případě svazků o vyučovacích ústavech soustředil především na instituce poskytující vyšší než elementární vzdělání, nezůstalo zcela stranou ani primární (národní) školství. Na rozdíl od vyšších vzdělávacích ústavů předkládala statistika těchto škol po celou dobu pouze data ve formě zemských přehledů, přičemž třídila školské instituce do dvou hlavních skupin na veřejné a soukromé. Dalším třídícím hlediskem bylo členění na školy obecné a měšťanské. V prvních svazcích umožňuje statistika poznat vyučovací jazyk škol a nahlédnout rámcově do jejich učitelských sborů (učitelé třídění podle kvalifikace a pohlaví), organizace vyučování (celodenní, půldenní, kombinace obojího), stavu školních budov a zařízení škol (odpovídající x neodpovídající), žactva (chlapci x dívky) a vůbec dětí ve školou povinném věku (i těch navštěvujících jiné než národní školy a vyučovaných doma) atd. Posléze se rozšířilo spektrum předkládaných rubrik také na vyučování v jiné zemské řeči a mnohem větší důraz byl položen na vnitřní vybavení školních areálů (knihovny, zahrady nebo zemědělská cvičná pole, školní lékař, kuchyň, školní koupelna, počet vyučovacích místností, využití budov škol), organizaci vyučování (propojení s kurzy průmyslovými, či zemědělskými, u měšťanských škol s pokračovacími kurzy pro dívky, popř. jednoletými učebními kurzy). Pozornost však směřovala i mimo primární školy, přičemž se zjišťoval například počet výchovných ústavů, opatroven a polepšoven pro zanedbané děti (včetně počtu tříd, učitelů, chlapců a dívek), školek, počty hřišť pro hry mládeže (*Jugendspiele*), dětských ohříváren, polévkových ústavů nebo vánočních nadílek. Větší prostor byl věnován také školní docházce dětí ve školou povinném věku (rozložení do veřejných a soukromých obecných a měšťanských škol, doplněné o rozlišení škol s právem či bez práva veřejnosti; počet dětí zproštěných docházky kvůli návštěvě středních a odborných škol; počet dětí vyučovaných doma, neschopných výuky ze zdravotních důvodů a těch, které zůstaly bez vyučování).

IIb)

Závěrečná rekapitulace přinášela vždy celkové shrnutí základních dat. Na zemské úrovni představila počty škol všech stupňů a typů, jejich učitelů a žáků (studentů) podrobených

statistickému šetření. Údaje pro jednotlivé skupiny škol byly utříděny do čtyř hlavních, dále členěných celků: vyšší (vysoké) školy; veřejné střední školy; speciální veřejné a soukromé školy a výchovné ústavy; veřejné měšťanské a obecné školy.

Statistiky primárního školství

Vydávání samostatných svazků statistiky pro nejnižší stupeň vzdělávací soustavy v poslední třetině 19. století odráželo rostoucí důležitost, která byla tomuto segmentu vzdělávání přisuzována. Rovněž předtím sice existovala statistika nejnižší kategorie škol v podobě tzv. diecézních výkazů, tyto však byly zhotovovány v době vrchního církevního dozoru nad školami. Problematickými byly v minulosti, vedle charakteru a množství sledovaných údajů, někdy faktická správnost poskytovaných údajů a zejména nemožnost jejich náležitě verifikace. Pro statistiku primárního školství mělo zásadní význam, aby správa a vrchní dozor nad touto částí vzdělávací soustavy podléhaly v plné míře školským úřadům, což nastalo až po vydání zákona o postavení školy a církve z 25. května 1868 (Ř. z. č. 48). Neméně důležitá však byla realizace reformy národního školství na přelomu 60. a 70. let 19. století, jež znamenala zásadní reorganizaci jeho správy (mj. zaveden třístupňový systém školních rad) a uspořádání škol, změny v povinné školní docházce, vzdělání učitelů atd. Pro zachycení školní docházky je nutné zmínit i pokrok metodiky sčítání lidu, neboť teprve od roku 1869 bylo možné zjistit přesný počet dětí ve školou povinném věku.

Vzhledem k době vydávání samostatných statistik primárního školství nepřekvapí rozsah jimi zahrnutého teritoria, jenž pokrýval pouze předlitavskou část habsburské monarchie. Zcela zásadní význam mělo, že na rozdíl od nesamostatných statistik těchto škol nepředkládaly jen celozemská data, nýbrž poskytovaly cenné údaje o nejnižším školství na úrovni školních okresů. Nebylo by smysluplné, abychom zde podrobně analyzovali veškeré vydané příručky. Pro ilustraci byly proto vybrány publikace zachycující stav v letech 1871, 1880, 1890 a rovněž v roce 1900 (školní rok 1870–1871 atp.), v němž se jednak konečně naplno uplatnily výše naznačené změny a aspekty vývoje primárního školství, jednak zahrnují tyto svazky rozhodující část období vydávání statistiky v samostatných publikacích.

Podobně jako u dříve zmiňovaných školských statistik, prodělala rovněž statistika primárních škol ve sledovaném období poměrně značný vývoj. Vedle proměny kvalitativní, jež bude přiblížena dále v textu, doznala také výrazných změn z hlediska kvantitativního. Spolu s rozšiřováním počtu a specifikací zjišťovaných rubrik přibývalo rapidně stránkového rozsahu. Zatímco statistika pro školní rok 1870/1871 obsahovala necelých 130 stran, svazek pro rok 1880 již 511 stran a statistiky pro léta 1890 a 1900 cirká 400, resp. 450 stran.

Zpracování statistických dat naráželo na začátku vydávání statistiky na poměrně značné obtíže. Problémy vyvěraly jednak z minima zkušeností s podobnými pracemi a množství podkladového materiálu, jednak – a to zřejmě zejména – z přivykání na novou organizaci primárního školství. Zpracovatel statistiky pro školní rok 1870/1871 Gustav Adolf Schimmer uvedl v této souvislosti jako jeden z důvodů průtahů při její tvorbě přetížení okresních školních inspektorů, které způsobilo prodlužování termínů pro dodání potřebných materiálů. Na konkrétních příkladech ilustruje dotýčný také omluvy jednotlivých zemských školních úřadů, proč nedodali požadované informace c. k. Ústřední statistické komisi v předepsaném termínu. Schimmer zároveň upozornil čtenáře, že předkládaná statistika nemůže nabídnout ke všem částem zcela přesné výsledky, neboť pro dokončení a předložení k tisku

byly využity rovněž diecézní výkazy pro rok 1868, doplněné pouze o nová data.⁴⁰ Postupně se však systém získávání a zpracování dat přece jen ustálil a počáteční těžkosti již tvůrci dalších svazků v takovém rozsahu neprožívali. Konání statistiky primárních škol bylo vždy s předstihem vyhlášeno výnosy ministerstva kultu a vyučování, přičemž byly vydány patričné formuláře a stanoven harmonogram práce. V zásadě lze rozlišit formuláře dvojího druhu: pro vedoucí konkrétních škol (zvláště vyhotoveny formuláře pro školy veřejné a soukromé) a pro okresní školní inspektory, které obsahovaly souhrnná data pro příslušný okres. K vyplnění formulářů byly vydány přesné instrukce. S nimi měl představitel školy seznamovat právě okresní školní inspektor, jemuž náleželo v celém procesu statistického šetření zásadní místo. Inspektor byl povinen v průběhu školního roku, kdy se konalo dané šetření, vysvětlit učitelům při školních inspekcích, konferencích a jiných příležitostech případné nejasnosti. Od okresních školních inspektorů směřovaly veškeré formuláře (souhrnné i ty z jednotlivých škol) na zemské školní úřady, kde byla přezkoušena jejich úplnost a formální správnost, v případě nutnosti vydán i podnět k doplnění. Ověřené formuláře pak putovaly na c. k. Ústřední statistickou komisi, která zodpovídala za přezkoušení dat, sestavení statistických přehledů a vydání příslušné statistiky.

Statistiky primárního školství obsahovaly zpravidla dvě hlavní části: úvodní textovou (autoři svazku pro školní rok 1879/1880 na ni ovšem rezignovali) a tabulkovou se statistickými výkazy. Nepravidelně byla ke statistikám přičleněna mapová příloha. Ke svazku pro školní rok 1870/1871 byly připojeny například tři cenné mapky (znázorňující vztah dětí ve školou povinném věku /chlapci, dívky, celkem/ a žactva škol v zemích Předlitavska podle školních okresů), pro rok 1900 mapa jedna (vztah veřejných škol k obyvatelstvu zemí Předlitavska podle školních okresů). Nepříliš rozsáhlý úvodní oddíl, který plnil z počátku spíše funkci stručného komentáře hlavních údajů předložených v tabulkové části, se postupně rozrostl na téměř sto stran. Vedle rekapitulace historie statistiky primárního školství a jejich hlavních výsledků od roku 1828 představoval organizaci statistiky (včetně používaných formulářů) a přinášel analýzu stěžejních výsledků. Tabulková část publikací o primárním školství sestávala v zásadě ze tří hlavních celků: statistiky veřejných škol, údajů o soukromých ústavech a shrnutí přinášejícího porovnání základních dat pro oba druhy nejnižší kategorie školských zařízení. Zatímco statistika veřejných i soukromých škol byla dovedena u jednotlivých zemí Předlitavska až na úroveň školních okresů, sumáře předkládaly data pouze ve formě celozemských přehledů.

Nejpodrobnější bylo tradičně statistické šetření o veřejných školách, které zabíralo vždy většinu celkového rozsahu příslušného svazku. Již ve školním roce 1870/1871 sledovali statistikové vedle celkového počtu škol (s rozlišením na obecné a měšťanské) jejich členění podle pohlaví, počtu ročníků nebo vyučovacího jazyka. Všimli si rovněž organizace výuky (celoroční-celodenní, celoroční-půldenní), stavu a složení učitelského personálu (kritériem kvalifikace a délka výkonu profese; zvláště předkládány informace o ženách-učitelkách), příjmů pedagogů, počtu a skladby žactva (mateřský jazyk, náboženství, věkové skupiny /6–12, 12–14, nad 14 let/), forem plnění školní docházky (dětí vyučované doma, v soukromých ústavech, na středních školách, bez vyučování) i školních budov a jejich zařízení (budovy vlastní x v nájmu; stav školních budov a učebních prostředků). V případě

⁴⁰ *Statistik der öffentlichen und privat Volksschulen... für das Schuljahr 1870–1871 vorgelegten Erhebungen*, Wien 1873, s. III–IV.

soukromých škol bylo statistické šetření obecně méně podrobné. Některé rubriky zde, často z logických důvodů, scházejí (školní docházka, služební věk a příjmy učitelů aj.), jiné jsou naopak typické pouze pro ně (zřizovatel, disponování právem veřejnosti, do konce 19. století také problematika školného).

Později vydané svazky statistiky primárních škol přinesly určité inovace, které směřovaly většinou k precizaci dosavadních rubrik, případně k zařazení některých nových kritérií. Statistika veřejných škol pro školní rok 1879/1880 například obsahovala nově zjišťování počtu vyučovacích týdnů na školách. Statistickému šetření byly v uvedeném roce rovněž podrobeny nejen věk a vyznání učitelů a učitelek, ale i rozšíření výuky o některé předměty (ženské ruční práce, zemědělství, ovocnářství, hedvábnictví, včelařství). Podrobněji se stejná statistika věnovala školním budovám (sledovány byly například ventilace, topení, disponování tělocvičnou, zahradou, školkou), knihovnám škol (včetně počtu svazků jejich knih) a opakovacímu vyučování. Pro území Čech je jistě užitečné rozlišení českých a německých školních okresů. Výraznou změnou vůči předchozím svazkům představovalo v roce 1890 zjišťování jazykových schopností žáků (*Sprachkenntnisse*) místo původně sledované mateřské řeči.⁴¹ Bližší specifikace se dočkal stav školního zařízení a knihoven (rozlišeny knihovny žákovské a učitelské, používané náradí a sportoviště při tělesné výchově). Pozornost se také zaměřila na vyučování v druhém zemském jazyce, výuku cizí řeči (francouzština, angličtina, italština, ruština, hebrejšтина), ústavy a kurzy připojené k veřejným školám (školky; dětské opatrovny; kurzy zemědělské a průmyslové; všeobecné učební kurzy pro dívky /vždy s počtem škol a žáků-žákyně). Naproti tomu statistika soukromých škol podrobný rozbor složení učitelského sboru, školního zařízení a organizace výuky postrádala. Nad rámec roku 1890 byla do statistiky primárních škol pro rok 1900 zahrnuta například data o počtu školních dílen, laboratoří pro výuku fyziky a chemie, školném a dětech různým způsobem od jeho platby osvobozených, stipendistech, poměru mužských vyučujících k vojenské službě, počtu dětí nesvobodných učitelů a učitelek, školách s výukou hry na housle (klavír), kategorizaci učitelů podle platových skupin, expoziturách a exkurendo stanicích škol. U soukromých ústavů byly v tomto roce nově zařazeny údaje o připojených dětských opatrovnách a školkách, pokračovacích vzdělávacích kurzech pro dívky či o začtvu osvobozenému od platby školného.

Možnosti, limity a komplikace spojené s využitím statistických příruček pro dějiny vzdělanosti

Rakouská statistika školství a vzdělávání představuje bezesporu velmi cenný a hodnotný zdroj informací nejen o školských institucích a výchovných ústavech, ale i o předškolní péči a výchovně-vzdělávacích spolcích a nejrůznějších organizacích. Významným pramenem je proto pro studium dějin školství, výchovy, vzdělávání a celkově pro bádání na poli kulturních a sociálních dějin 19. a počátku 20. století. Přestože byla statistika ve druhé

⁴¹ Autoři příslušného svazku statistiky to zdůvodnili snahou o poskytnutí podstatně bohatšího a přesnějšího vhledu do jazykových poměrů mládeže škol veřejných i soukromých. Zvláště u chlapců a dívek bylo zjišťováno, na jaké úrovni znají příslušný zemský jazyk (zda ovládají pouze jeden a jaký, popř. různé kombinace dvou jazyků nebo jestli mohou vykázat větší znalost jednoho z jazyků uvedených v příslušné kombinaci). Srov. *ÖS. Band XXXV, Heft 1: Statistik der allgemeinen Volksschulen und Bürgerschulen...* Wien 1892, s. LXX–LXXV.

polovině 19. století rozložena do více statistických příruček, předkládá jako celek komplexní a – s výjimkou prvních ročníků *TZS* a nejstarších svazků statistiky primárních škol – také spolehlivé údaje o vývoji výchovně-vzdělávacích institucí, jejich vybavení, učitelském a výchovném personálu, studentech, žácích a chovancích. Nutno dodat, že informace předkládané o jednotlivých stupních a typech škol nejsou vždy stejně podrobné a obsahově komplexní. Navíc až v průběhu let, zřetelně zejména od poslední čtvrtiny 19. století, se statistické šetření postupně precizovalo a přibývalo rubrik nejen u nejdůležitějších a nejvíce sledovaných institucí (vysoké a střední školy, veřejné primární školy), ale i u statistikami dříve vcelku opomíjených ústavů (odborné školy, předškolní péče o děti). U klíčových parametrů vývoje vzdělávací infrastruktury ovšem statistika zachycuje období od zahájení jejího vydávání v závěru 20. let 19. století až do počátku první světové války. Podstatně podrobnější informaci přitom předkládá pro dobu od poloviny 19. století, kdy je nadto možné – a pro vytvoření celistvého obrazu také užitečné – kombinovat více příruček. Celkově vzato, umožňují práce rakouských statistiků studium hlavních vývojových tendencí, trendů a vybraných jevů předlitavské školské a částečně i mimoškolní soustavy v poměrně dlouhém časovém horizontu necelých devadesáti let. Zejména při studiu vzdělávacích a výchovných institucí v předlitavské části habsburské monarchie bude badateli statistika vděčným pomocníkem s tím, že pro první polovinu 19. století zahrnuje zpravidla do svých přehledů také území Zalitavska. Příklad profesně vzdělávacích institucí ukazuje na nezbytnost počítat s určitou podregistrací statistických záznamů o odborných školách. Přestože se i v tomto směru situace směrem k první světové válce postupně zlepšovala, zůstala stranou zájmu rakouských statistiků i nadále například soukromá učiliště nedisponující tzv. právem veřejnosti, což se prakticky týkalo zejména dívčích škol.⁴²

Ačkoliv je školská statistika zaměřena především na předlitavskou část habsburské monarchie, přináší některé svazky *Mittheilungen* a *ÖS* porovnání základních dat s jinými evropskými zeměmi (Prusko, Rusko, Švýcarsko, Belgie, Itálie aj.), konkrétně například ve vybavenosti států univerzitami a středoškolskými ústavy v přepočtu na rozlohu a obyvatele. Jednotnost zjišťovaných rubrik pro celou sledovanou oblast umožňuje provést užitečné srovnání vybavenosti výchovně-vzdělávacími institucemi v jednotlivých částech Předlitavska, v případě primárního školství také na regionální (okresní) úrovni.

Zájemce o využití svazků rakouské statistiky školství a vzdělávání by měl mít na zřeteli, že respektují někdejší správní členění. Problém to představuje zejména pro první polovinu 19. století, kdy jsou například data pro Moravu a Slezsko až do roku 1847 shrnuta do jediného oddílu. Uvedené se týká zejména statistiky primárního školství. U vyšších škol a výchovně-vzdělávacích ústavů sestupovala statistika až na úroveň jednotlivých institucí a organizací, což umožňuje moravské a slezské ústavy rozlišit. Za mírné nedostatky některých starších svazků statistiky (*Mittheilungen*) lze považovat někdy horší přehlednost a uspořádání dat, které poněkud ztěžují jejich využití. Závažnější slabinou je například u svazku *Mittheilungen* pro školní léta 1851–1870 absence číselného údaje o celkovém počtu studentů v jednotlivých zemích. Problematickou je rovněž u *Mittheilungen* rubrika „národnost“ studentů (východiskem pro ni kritérium mateřského jazyka), která je zde členěna velmi nepřesně a schematicky v celostátním měřítku na německou, slovanskou (popř. rozdělenou na jednotlivé větve Slovanů) a na Židy. V případě moravských středních

⁴² P. KADLEC, *Vzdělání*, s. 44.

škol jsou zde studenti třídění na: Němce, Čechy a Moravany, Židy. Ve Slezsku rozlišovali statistikové nadto Poláky a Maďary. Z hlediska mateřské řeči/národnosti vyvstává problém právě u Židů, kteří jsou považováni za zvláštní „národ“. U nezřídka bilingvních (mnohdy i multilingvních) moravských a slezských Židů lze přitom předpokládat zejména němec-kou, popř. polskou mateřskou řeč.

Při práci s publikacemi *Statistisches Jahrbuch* a *ÖSH* je nutné počítat s tím, že se údaje o oblasti školství a vzdělávání nemusely nutně vztahovat vždy k roku, jenž byl primárně příslušným svazkem statistiky sledován. Větší shoda panovala spíše u *Statistisches Jahrbuch*, kde byly jen ojediněle předloženy údaje pro rok předchozí. U svazků *ÖSH* by měl naopak badatel počítat zpravidla s ročním zpožděním předkládaných statistických dat ke školství a vzdělávání.

Doplňme, že určité nesnáze přináší rovněž vyhledání konkrétních svazků statistických příruček. Na území České republiky disponují bohatými, avšak většinou nekompletními řadami jednotlivých statistik knihovny vědecké a dále knihovny větších muzeí a archivů. Vedle mimořádně obsáhlého materiálu uloženého v Národní knihovně v Praze je možné vyzdvihnout např. Vědeckou knihovnu v Olomouci, brněnskou Moravskou zemskou knihovnu nebo knihovnu Národního archivu ČR v Praze. Komplikaci pro badatele představuje nejen roztržitost statistik do knižních fondů různých institucí, ale nezřídka i problematické vyhledání. Tyto badatelé poměrně málo využívané příručky nejsou totiž často zveřejněny v hlavních (elektronických) katalozích, nýbrž pouze v lístkových katalozích, popř. v jejich naskenované verzi. Kompletní sbírkou statistik se pyšní snad jen Österreichische Nationalbibliothek ve Vídni. Práci s pramenem naopak v posledních letech významně usnadnila postupující digitalizace. Konkrétně lze díky ní studovat statistiky online přes web rakouské národní knihovny (zde kompletní řada *TZS* a *ÖS*)⁴³ a web Austrian Literature Online (kompletní řada *Statistisches Jahrbuch*).⁴⁴ Některé svazky *TZS* (např. pro léta 1843, 1844 a 1860–1865), *Uebersichts- Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie* (s údaji pro rok 1847) a *Statistisches Jahrbuch* (např. pro léta 1863–1866, 1870, 1871) jsou ke stažení na internetových stránkách <http://books.google.cz>. Důležitými zdroji naskenovaných statistických příruček jsou rovněž fondy některých amerických vysokoškolských knihoven (Harvard College Library, University of Michigan aj.).

Závěrem

Pro rozvoj každé historické disciplíny je důležitá, ne-li zcela klíčová otázka pramenů, ať už ve smyslu rozšíření spektra a zpřístupnění zdrojů, nebo vzhledem ke způsobu práce s pramennou základnou. Prakticky to znamená mimo jiné nejen potřebu zapojit prameny nevyužívané zatím buď vůbec, nebo jen minimálně, ale i změnu přístupu k tradičně využívaným zdrojům. V tomto směru nejsou výjimkou ani progresivně se v prostoru českých

⁴³ Srov. <www.onb.ac.at>; všechny svazky *TZS* na webu Österreichische Nationalbibliothek v rámci Digitaler Lesesaal pod odkazem Austrian Books Online; *ÖS* dostupné na webových stránkách <alex.onb.ac.at/ors.htm>; *ÖS (Neue Folge)* na <alex.onb.ac.at/ost.htm> (vše cit. dne 13. 5. 2021).

⁴⁴ Viz <www.literature.at>; *Statistisches Jahrbuch* na webu ALO dohledatelný pod odkazem Collections → Periodica → Sammlung 669 (cit. dne 13. 5. 2021).

zemí rozvíjející dějiny vzdělanosti.⁴⁵ Bohužel nemáme doposud k dispozici příliš mnoho textů, které by představily badatelům uceleně využitelné prameny, poukázaly na možnosti i limity práce s nimi a celkově pomohly zájemcům zorientovat se v často nepřehledném spektru zdrojů, včetně jejich nezřídka roztříštěného uložení. Uvedené samozřejmě neztěžuje práci pouze badatelům realizujícím se na poli dějin vzdělanosti, ale také jejich kolegům reprezentujícím jiné historické disciplíny a subdisciplíny.⁴⁶ Nutno dodat, že takové práce by neplnily pochopitelně „pouze“ roli vděčných pomocníků již etablovaných badatelů, ale významně by mohly pomoci i těm, jejichž výzkum je teprve v počátcích. Jinými slovy, nejedná se zde jen o zprostředkování jakéhosi „návodu“, ale v obecné rovině o záležitost rovněž spíše motivačního charakteru.

V předkládaném textu jsem se pokusil představit přehledným způsobem a v co možná nejucelenější podobě (vývoj pramene, možnosti a limity využití, uložení) rakouskou statistiku školství a vzdělávání pro léta 1828–1915, bez nároku na úplnost a ve snaze vyjít vstříc výše uvedenému. Mám-li se pokusit o závěrečné shrnutí, pak tento pramen, navzdory některým nesnázím doprovázejícím práci s ním (teprve postupné zpřehlednění rubrik a precizace statistiky, určitá podregistrace školských zařízení, uložení roztříštěné do většího počtu institucí a ne vždy snadné vyhledání konkrétních dokumentů) mohou být velkým přínosem pro studium (nejen českých) dějin vzdělanosti 19. a počátku 20. století. Pochopitelně záleží na tom, jakým způsobem k tomuto prameni případní zájemci přistoupí. Posloužit může při studiu celé řady témat jak v širě definovaném prostoru, tak i při regionálně zaměřeném výzkumu. V obou případech pak obzvláště tehdy, pokud jej doplníme ještě o další zdroje (např. výroční zprávy jednotlivých škol, korespondence na trase školy – stát – nestátní činitelé, katalogy/matriky žáků a studentů, personální spisy učitelů). Hloubka informací předkládaných ve statistikách sice nemíří k úplně detailnímu přehledu, což ale nebylo ani účelem jejich tvůrců. Pramen umožňuje vytvořit především celkovou představu o hlavních vývojových trendech předlitavské vzdělávací infrastruktury (zejména školské, částečně ovšem i mimoškolské), učitelích, žactvu/studentstvu a v případech některých typů škol také o jejich materiálním vybavení. Díky množství a struktuře statistických záznamů lze studovat nejen kvantitativní ukazatele, nýbrž i kvalitativní proměnu školské soustavy, a sice jak v rozsahu celopředlitavském, tak v jednotlivých zemích této části habsburské monarchie. Za výhodu pramene lze považovat pokrytí období takřka devadesáti let, což umožňuje sledovat některé jevy v poměrně dlouhém časovém horizontu, ačkoliv ke zpřesnění a rozšíření spektra sledovaných kritérií došlo teprve po polovině 19. století. Rakouská statistika školství a vzdělávání poslouží i komparativně pojatému výzkumu, v současnosti preferovanému, přičemž srovnání může být vedeno v rovině geografické (jednotlivé provincie Předlitavska) i tematické (školy určité vzdělávací úrovně, zaměření, vyučovacího jazyka etc.). Ať už se zájemci rozhodnou využít rakouskou školskou statistiku jakýmkoliv způsobem, bude to jedině ku prospěchu dějin vzdělanosti (nejen) českých zemí.

⁴⁵ K tomu např. P. KADLEC, *Studium*, s. 58–59.

⁴⁶ Z cenných „instruktážních“ prací o pramenech jmenujme kolektivní díla *Prameny k hospodářským a sociálním dějinám novověku*, I–II, Ostrava 2008, 2010, nebo *Archivní prameny v etnologickém výzkumu*, I, Brno 2014, jež představují přehlednou formou souhrnně desítky (nejen) historických pramenů.

DIE ÖSTERREICHISCHE SCHUL- UND BILDUNGSSTATISTIK – UNBEACHTETE QUELLEN ZUR GESCHICHTE DER BILDUNG IM „LANGEN“ 19. JAHRHUNDERT

ZUSAMMENFASSUNG

Die österreichische Schulstatistik stellt eine wichtige Quelle zur Geschichte der Bildung des sogenannten langen 19. Jahrhunderts im mitteleuropäischen Raum dar, wenngleich dieser von der Forschung bislang relativ unbeachtet blieb und sein Potenzial nur minimal genutzt wurde. Die Studie fußt auf einer größeren Anzahl von Handbüchern, von denen die mit Schlüsselbedeutung (*Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie, Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik, Statistisches Jahrbuch, Österreichisches Statistisches Handbuch für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, Österreichische Statistik/Neue Folge* und spezielle Bände zur Statistik des Grundschulwesens) den Zeitraum von 1828–1915 abdecken. Das Interesse der österreichischen Statistiker konzentrierte sich zwar traditionsgemäß auf den cisleithanischen Raum, doch lassen sich bis fast Ende der achtziger Jahre des 19. Jahrhunderts in den Schulstatistiken solide Informationen auch über den Stand des Schulwesens im transleithanischen Teil der Habsburgermonarchie finden.

Die Entwicklung der österreichischen Schulstatistik reflektiert auf allgemeiner Ebene die Entwicklung der schulischen Infrastruktur, den Fortgang der Institutionalisierung und Professionalisierung bei der Führung der offiziellen österreichischen Statistik, die Präzisierung der Methodik und das Bemühen, die Ergebnisse statistischer Erhebungen der breiten Öffentlichkeit zugänglich zu machen. Sie stand im Zeichen nicht nur eines beträchtlichen quantitativen Zuwachses präsentierter Daten, sondern gleichfalls einer bedeutenden qualitativen Veränderung. Die Statistiken wurden im Laufe der Jahre übersichtlicher, lieferten zuverlässigere Informationen und das Spektrum der statistischen Angaben wurde erweitert und die Angaben selbst vertieft. Die ihrem Inhalt nach ursprünglich nicht allzu umfangreichen tabellarischen Übersichten wandelten sich allmählich zu seitenweise umfassenden und übersichtlich angeordneten statistischen Werken, dank derer man in einem verhältnismäßig langen Zeitraum von nahezu neunzig Jahren eine relativ kompakte Vorstellung von Gestalt und Entwicklung der cisleithanischen Infrastruktur im Bildungswesen gewinnen konnte.

Grenzen, auf die man bei den älteren Statistiken stößt, sind: das begrenzte Spektrum der verfolgten Kriterien, eine schlechtere Übersicht und überhaupt eine problematische Anordnung der Daten bzw. eine nicht allzu bequeme Suche nach konkreten Einzelbänden. Letztere sind in wissenschaftlichen Bibliotheken bzw. in Bibliotheken bedeutender Museen und Archiven in der Regel nämlich in zumeist unvollständigen Reihen abgelegt. Die erfreulich vorangehende Digitalisierung der Schulstatistiken und deren Zugänglichmachung in den verschiedensten Webportalen der österreichischen Nationalbibliothek und von Austrian Literature Online wäre zweifellos ein Schritt nach vorn im Sinne einer Erschließung dieser Quelle für einen breiteren Forscherkreis.

© Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

*Mgr. Petr Kadlec, Ph.D.
Centrum pro hospodárské a sociální dějiny
Filozofická fakulta Ostravské univerzity
Petr.Kadlec@osu.cz*

PŮSOBENÍ JAROSLAVA BIDLA A MILADY PAULOVÉ V PRAŽSKÉ UNIVERZITNÍ EXTENZI

DANIELA BRÁDLEROVÁ – MAREK ĎURČANSKÝ

THE WORK OF JAROSLAV BIDLO AND MILADA PAULOVÁ IN THE PRAGUE UNIVERSITY 'EXTENSION'

Like many other universities across Europe, the Czech Charles-Ferdinand University in Prague (later Charles University), too, since the end of the nineteenth century tried to reach wider strata of society using lectures intended for the broad public, so-called 'extensions'. These activities importantly included several representatives of historical Slavic studies, especially Jaroslav Bidlo and his student Milada Paulová. This study focuses on the period during which Bidlo, in 1921–1931, served as president of the Prague committee for organising lectures for the broad public, the 'Extension of Prague Universities', while Paulová helped as a secretary of this institution (1921–1935).

Keywords: Charles University in Prague – popular lectures – Extension of Prague Universities – Jaroslav Bidlo – Milada Paulová – 20th century

DOI: 10.14712/23365730.2021.19

Ve studiích, publikovaných nedávno na stránkách časopisu AUC-HUCP, bylo analyzováno působení Jaroslava Bidla a Milady Paulové na Univerzitě Karlově, a to především s ohledem na rozvoj historické slavistiky.¹ Pouze zmíněny byly jejich aktivity v rámci univerzitní extenze, resp. Výboru pro lidov ýchovné přednášky českých vysokých škol pražských, jak zněl přesný název této organizace ještě na počátku 20. let 20. století.² Už dříve se ale používal také neoficiální název „extenze“ odkazující na anglosaský původ tohoto zajímavého fenoménu. Jeho institucionalizovaná česká, resp. československá varianta existující od konce 19. do poloviny 20. století, kdy byla transformována do Společnosti

¹ Daniela BRÁDLEROVÁ, *Milada Paulová a pražská univerzita: historická slavistika*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis (dále AUC-HUCP) 59/1, 2019, s. 97–147; Marek ĎURČANSKÝ, *Jaroslav Bidlo a pražská univerzita: k počátkům české historické slavistiky*, tamtéž, s. 53–95.

² K terminologii srov. velmi trefnou poznámku: František X. HALAS, *Extenze československých vysokých škol a brněnská univerzita*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, C 28, 1981, s. 77–94, zde s. 78, pozn. 2. Pro praktické potřeby této studie je třeba uvést, že pokud je užívána podoba termínu „extenze“, je tím míněn typ organizace obecně (případně s příslušnou místní specifikací, např. „brněnská extenze“). Forma „Extenze“ v jednotném čísle označuje výhradně pražskou organizaci, nesoucí až do r. 1926 oficiální název „Výbor pro pořádání lidov ýchovných přednášek českých vysokých škol pražských“. Forma „Extenze“ v množném čísle (!) označuje společnou organizaci českých, moravských a slovenských vysokých škol (formálně pražských, brněnských a bratislavských, což není přesné, protože k pražské extenzi se hlásila např. i příbramská báňská akademie).

pro šíření politických znalostí,³ je příležitostně objektem odborného zájmu. Obvykle je ovšem veden spíše souvislostmi s konkrétní osobností⁴ nebo nějakou dílčí otázkou⁵. To je ostatně také cílem následujícího textu – ve 20. letech byl předsedou intenzivně se rozvíjející pražské extenze (spolupracující i s nově vzniklými paralelními místními extenzemi v Brně a Bratislavě) Jaroslav Bidlo a funkci tajemnice⁶ plnila Milada Paulová. Téma souvisí s působením obou zakladatelských osobností české historické slavistiky na Univerzitě Karlově, dosah jejich činnosti byl ale v tomto ohledu širší – zahrnoval široké laické vrstvy zájemců o přenos vědeckých poznatků a popularizaci nejnovějších výsledků světové vědy. V této souvislosti byli Bidlo a Paulová součástí široké sítě propojující československé vysoké školy (s výjimkou škol německých a od poloviny 20. let duchovních fakult) s dalšími osvětovými a kulturními institucemi na celostátní i lokální úrovni. Jejich role v tomto dění byla ale mnohem více než průměrná.

Poznámka o pramenech a literatuře

Vzhledem k tomu, že se v poslední době v praxi Archivu UK opakovaně objevovaly badatelské dotazy na archiválie k dějinám univerzitních extenzí, považujeme za užitečné připojit několik základních informací o pramenech a literatuře. Pro rekonstrukci účasti české univerzity na „lidovóchovném hnutí“ jsou vedle příslušných úředních tisků a bilancujících brožur klíčovým pramenem písemnosti uložené ve fondu Akademický senát Univerzity Karlovy, které pokrývají v zásadě celou dobu existence univerzitních extenzí.⁷ Jejich výpovědní hodnota je ovšem širší, pocházejí totiž převážně z působnosti výboru, který zahrnoval obě české pražské vysoké školy (tedy také ČVUT) a od počátku 20. let 20. století úzce spolupracoval s brněnským a bratislavským výborem, do jejichž gesce spadalo území Moravy a Slezska, resp. Slovenska. Archiválie z meziválečného období jsou o to důležitější, že se písemnosti brněnské extenze z této doby dochovaly jen velmi torzovitě.⁸ Vzhledem ke značné vázanosti extenzí na senáty příslušných vysokých škol, jsou také v případě Akademického senátu České univerzity Karlo-Ferdinandovy (resp. Univerzity Karlovy) relevantní protokoly z jeho zasedání, obsahující mimo jiné údaje o volbě funkcionářů Extenze.⁹ Samostatný fond „Extenze vysokých škol“ uložený v Archivu UK sestává pouze z jediného kartonu s neuspořádanou registraturou pražské extenze z období konce její existence (1951), ovšem včetně zajímavé korespondence a ilustračního materiálu (plakáty, pozvánky).

³ Doubravka OLŠÁKOVÁ, *Věda jde k lidu! Československá společnost pro šíření politických znalostí a popularizace věd v Československu ve 20. století*, Praha 2014.

⁴ Jaroslav HRDLÍČKA, *Historik a diplomat Vlastimil Kybal*, Praha 2020, s. 125–128.

⁵ F. X. HALAS, *Extenze československých vysokých škol*.

⁶ Termín „sekretářka“, který byl užíván v souvisejících dobových pramenech 20. a 30. let i Miladou Paulovou samotnou, je třeba vnímat v dobovém kontextu a se zohledněním reálné náplně funkce, tedy v dnešním významu tajemník/tajemnice. Také Vlastimil Kybal, její dlouholetý předchůdce na tomto postu, byl označován jako sekretář.

⁷ Archiv Univerzity Karlovy (dále AUK), fond Akademický senát Univerzity Karlovy (dále AS UK), kart. 222, i. č. 3350–3352; tamtéž, kart. 230, i. č. 3384–3385.

⁸ F. X. HALAS, *Extenze*, s. 79n.

⁹ AUK, AS UK, kart. 41–45.

Vznik a první léta univerzitních extenzí v Praze a v Brně byly už vícekrát předmětem různých dobových pojednání, v nichž především samotní aktéři své působení reflektovali do velké míry v souvislosti s dílčími výročími nebo v zájmu představení celkové problematiky extenzí širší veřejnosti.¹⁰ Cenné jsou vzpomínkové texty, pocházející od osobností, které se v problematice lidovýchovných přednášek významně angažovaly, ať už máme na mysli prvního sekretáře pražské extenze Vlastimila Kybala, nebo prvního předsedu brněnské extenze (a původně profesora pražské filozofické fakulty) Vladimíra Nováka.¹¹ Z vydané korespondence je nepochybně nejobsažnější ta, kterou mezi sebou vedli oba protagonisté předkládané studie, pro jejíž účely byla také v rámci možností využita.¹² Úřední prameny tato korespondence v řadě ohledů doplňuje, ale má oproti nim mnohem méně soustavný charakter – o záležitostech Extenze se totiž J. Bidlo s M. Paulovou zjevně písemně domlouvali především v případech, kdy nebylo možné záležitosti vyřešit podstatně operativněji při osobním setkání nebo telefonicky. V rámci nevydané korespondence byla provedená heuristika zaměřena hlavně na členy výboru pražské extenze. Z dalších typů egodokumentů se teoreticky nabízejí hlavně deníkové texty, prakticky však jsou z relevantních dokumentů této povahy nejspíše k dispozici pouze editované deníky Otakara Odložilíka,¹³ který se stal členem výboru v polovině 30. let.

Pražská univerzitní extenze v českých zemích před vznikem Československa a zapajení J. Bidla do její činnosti

Počátky univerzitních přednášek pro širokou veřejnost souvisejí s anglosaským univerzitním prostředím, konkrétně s univerzitou v Cambridge na začátku 70. let 19. století. Úspěšný model popularizace vědeckých poznatků a jejich šíření mimo samotné univerzitní posluchárny vycházel vstříc dobovým demokratizačním proudům a rychle pronikl také do dalších evropských zemí a Spojených států amerických.¹⁴ K těmto kořenům celého fenoménu se v bilancujících textech čeští/českoslovenští představitelé univerzitních extenzí opakovaně vraceli. Zvláště po roce 1918 rovněž takřka bez výjimky zdůrazňovali, že to byl právě pozdější prezident Tomáš Garrigue Masaryk, kdo se v roce 1896 angažoval v přípravě lidovýchovných přednášek a po schválení vídeňským ministerstvem kultu a vyučování se stal na jaře 1899 prvním přednášejícím pražské české extenze s přednáškou *O vývoji*

¹⁰ František DRTINA, *Lidové přednášky univerzitní*, in: týž, *University a učitelstvo. Soubor statí*, Praha 1932 (=Spisy Františky Drtiny, svazek V), s. 7–28; týž, *Univerzitní extenze*, in: Ottův slovník naučný, díl 26., Praha 1907, s. 196–199; Richard HORNA – Jan OPRAVIL – Milada PAULOVÁ, *Extenze československých vysokých škol v Republice československé v třicetiletí 1898–1928*, Praha 1928.

¹¹ Vlastimil KYBAL, *Paměti Vlastimila Kybala*, I, edd. Jaroslav HRDLIČKA – Jan Blahoslav LÁŠEK, Chomutov – Praha 2012, zvl. s. 134n, 152, 177n, 211n; Vladimír NOVÁK, *Vzpomínky a paměti (Životopis)*, Brno 1939, zvl. s. 369–379.

¹² Daniela BRÁDLEŘOVÁ – Jan HÁLEK (edd.), *Jaroslav Bidlo – Milada Paulová. Sřet generací? Paměti a vzájemná korespondence zakladatelů české byzantologie a slovanských studií*, Praha 2014.

¹³ Milada SEKYRKOVÁ (ed.), *Otakar Odložilík: Deníky z let 1924–1939*, I–II, Praha 2002.

¹⁴ Vznik a vývoj univerzitních extenzí v zahraničí a jejich počátek na domácí půdě přehledně shrnul František Drtina, jeden z prvních předsedů pražské extenze. F. DRTINA, *Lidové přednášky univerzitní*.

evropské společnosti v XIX. století. Ústředním motivem v rámci tohoto širokého tématu Masarykova výkladu byla ovšem popularizace vědy a její prostředky.¹⁵

Vedle Masaryka spočívala tíha přípravy prvních stanov a dalších organizačních záležitostí zejména na estetikovi Otakaru Hostinském, jakožto děkanovi české filozofické fakulty v akademickém roce 1898/1899, a dále pak na chemiku Bohuslavu Raýmanovi a lékaři Josefu Reinsbergovi. Ten se také stal prvním předsedou pražské extenze, následován Otakarem Hostinským (1899/1900), jehož na akademický rok 1900/1901 znovu vystřídal. Další předsedové Extenze už působili ve funkci po delší dobu: František Drtina (1901/1902–1907/1908), František Čáda (1908/1909–1911/1912) a František Počta (od r. 1912/1913).¹⁶ Jeho nástupcem byl J. Bidlo (podrobněji níže). Prvním sekretářem se stal zoolog Karel Thon (1879–1906), po jehož předčasně smrti spojil svou odbornou kariéru s touto funkcí na delší dobu historik Vlastimil Kybal. Od roku 1908 k pražské extenzi oficiálně přistoupila také technika, jejíž profesori zde přednášeli jako externisté již v několika předcházejících letech.

V samotné Praze se činnost Extenze brzy stabilizovala do podoby, kdy byly ročně pořádány tři řady „šestipřednáškových“ kursů (listopad a prosinec, leden a únor, březen a duben). Po organizační stránce situaci ztěžovala skutečnost, že Extenze neměla k dispozici vlastní budovu a místo konání tak muselo být vždy znovu dojednáváno ad hoc. Strmě se zvyšoval počet přednášek konaných na venkově – od několika desítek v r. 1901 po více než sto o dva roky později. Velmi úspěšným počinem byly učitelské kursy, pořádané za účasti několika tisícovek posluchačů vždy v některém z větších měst. Na prahu 1. světové války tak byla pražská extenze zavedenou institucí v oblasti lidové výchovy a osvěty.¹⁷

Starší z protagonistů této studie působil v rámci extenze takřka od jejích začátků a zároveň od prvních let své odborné univerzitní kariéry. Ještě než se Jaroslav Bidlo zapojil do činnosti Extenze jako jeden z jejích funkcionářů, získal praktické zkušenosti jako přednášející. Patrně poprvé přednášel tehdejší mladý docent všeobecných dějin v Rakovníce 6. dubna 1902 o Jednotě bratrské na přímé přání předsedy F. Drtiny.¹⁸ Ten jej zanedlouho kontaktoval (patrně) kvůli přednáškám v Plzni¹⁹ a na podzim téhož roku také kvůli přednáškám v Brně.²⁰

Dále víme, že Bidlo přednášel v rámci Výboru pro pořádání lidových přednášek během XIX. řady (březen–duben 1906), a to v Břevnově na téma *Náboženské dějiny české v 16. století a česká emigrace po bitvě bělohorské* za účasti 58 posluchačů.²¹ Jednalo se

¹⁵ Vladimír NOVÁK, *Jak přiblížit vysoké školy lidu*, in: Antonín Beer – František Kadeřávek (eds.), *Věstník I. říšského sjezdu československých učitelů vysokých škol*, Praha 1922, s. 79–85, zde s. 80.

¹⁶ R. HORNA – J. OPRAVIL – M. PAULOVÁ, *Extense*, s. 6n, 15n.

¹⁷ Tamtéž, s. 7–10 a tabulky na s. 34–53.

¹⁸ „Prosím Vás tedy snažně, byste se obětoval a nejlépe o Jednotě česko-bratrské slíbil přednáseti. Podmínky znáte: honorář 50 K, cestovné a ubytování. Ráno byste odjel a večer se vrátíte.“ Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR (dále MÚA), fond Jaroslav Bidlo (dále fond J. Bidlo), kart. 3, i. č. 133. F. Drtina J. Bidlovi, 24. 2. 1902, Praha.

¹⁹ Tamtéž, F. Drtina J. Bidlovi, 23. 5., 1902, Praha.

²⁰ Na lístku napsaném zjevně v chvatu Drtina Bidlovi sděluje: „Milý pane kolego, buďte bez starostí, celý kurs historický (Pekař – Novotný – Vy) jest odložen o rok, takže teprve v březnu-dubnu 1904 na Vás dojde řada, a tu Vám to asi již bude možno. // Brněnská přednáška je pevně stanovena na 8/2, titul již je nutno znáti. Oznamte jej ihned lístkem mně i na adresu p. František Píša, jednatel vzděl. odboru v Brně (Rudolfova ul.) – chtějí již dáti tisknout plakáty. Syllabus mi pošlete nejdéle do 6/1.“ Tamtéž, F. Drtina J. Bidlovi, 23. 12. 1902, Praha.

²¹ *Zpráva Výboru pro pořádání lidových přednášek C. k. české university Karlo-Ferdinandovy v Praze za léta 1903/4 – 1906/7 (Řada XII. – XXII.)*, Praha 1908, s. 27. Prostřednictvím Extenze byl Bidlo v roce 1906 osloven

o šestidílný kurs, který se konal vždy v neděli odpoledne, přičemž se Bidlo dopravoval do Břevnova povozem zajištěným organizátory. Před započítáním kursu byl upozorněn, že „s ohledem na místní poměry břevnovské bude nutno výklady poněkud zpopularizovati a více ku všeobecným a zajímavějším stránkám přihlížeti“.²² Následně se účastnil XXI. řady (únor–březen 1907) přednáškou *O Jednotě Česko-Bratrské* v Rychnově nad Kněžnou (107 posluchačů) a *O Jednotě českobratrské se zvláštním zřetelem ke Komenskému* v Soběslavi (140 posluchačů).²³ V následujícím roce si na 25. března vyjednala Zemská jednota soukromých úředníků v Ústí nad Orlicí tutéž přednášku (sekretář Extenze V. Kybal tam posílal sylabus „loňské rychnovské přednášky o témže předmětu“).²⁴ V nabídce pro akademické roky 1912/1913 a 1913/1914 pak figurovaly v části pro Prahu a předměstí Bidlovy kursy *Dějiny Slovanstva* a *Dějiny jednotlivých národů slovanských*, v části pro venkov *O jednotě českobratrské*, *Dějiny Slovanstva* a *Dějiny jednotlivých národů slovanských*.²⁵ Zájem o ně měl například libeňský Sokol.²⁶

Z Bidlovy písemné pozůstalosti také víme, že byla v létě 1918 v jednání jeho účast na cyklu přednášek v Baťových závodech ve Zlíně²⁷ a že jej na jaře 1921 zvali k účasti na –

také Veřejnou čítárnu v Hradci Králové, smluvená přednáška 7. 7. v místní sokolovně k výročí M. Jana Husa byla ale nakonec domluvena mimo rámec Extenze, protože – jak se pořadatelé dozvěděli – „výbor nepořádá přednášek příležitostných“. MÚA, fond J. Bidlo, kart. 9, i. č. 883. Jan Divecký (Veřejná čítárna Palackého v Hradci Králové) J. Bidlovi, 7. 6., 12. 6. a 19. 6. 1906, Hradec Králové.

²² MÚA, fond J. Bidlo, kart. 9, i. č. 884. Karel Thon (Výbor pro pořádání lidových přednášek C. k. České university Karlo-Ferdinandovy) J. Bidlovi, 7. 2. a 20. 2. 1906, Praha.

²³ Tamtéž, s. 36, 39. Podrobnosti, které sděloval sekretář Extenze Bidlovi, stojí za obsáhlejší citaci: „1. Jak Vám známo, bude se přednáška rychnovská konati 17. března o 2. hod. odp. v hostinci „U Labutě“ (ne v Nár[odním] Domě). Místním pořadatelem je Akad[emický] spolek Orličan, starosta Alois Dohnálek, t. č. v Rychnově. Podle § 4 Zásad místní pořadatelstvo Vám zaplatí: 1. honorář 40 K, 2. jízdné po dráze, t. j. lístek III. tř. osob[ního] vlaku nebo rychlíku, požívá-li přednášející výhody na základě úřední legitimace, jinak lístek II. tř., 3. výlohy za ubytování a stravování v tom případě, že je samo pořadatelstvo za Vás na místě neplatí; obvykle pořadatelé platí tyto výlohy sami hned na místě. – Hned po přednášce bude Vám poslán blanket pro účet, jež vyplníte a podepíšete, načež kvestura Vám osobně nebo osobě, jež účet přinese, účet zapraví. // 2. Přednáška v Soběslavi bude se konati 24. března o 3. hod. odp. v Národním hostinci. Místní pořadatel: Akad[emický] spolek Štítný (Prokop Novák, místostarosta, t. č. v Soběslavi). Na dráze dostanete slevu na základě úřední své legitimace. Účet podobně jako při Rychnově. // Přednáška v Písku odpadá, protože místní pořadatelstvo (Sokol) ustoupilo Osvět[ovému] svazu, jenž bude sám v Písku pořádati přednášku o Komenském. Omlouvá se proto a prosí, «by nám se strany Vašeho Blahorodí odvolání toto laskavě prominuto bylo». Budou tam pořádati kurs třípřednáškový doc. Janko, Vavřínka a Velicha v dubnu – květnu. // Rovněž moje snaha uskutečniti Váš kurs pražský o Rusku XIX. st[oletí] nepotkala se s cílem.“ MÚA, fond J. Bidlo, kart. 5, i. č. 377, V. Kybal J. Bidlovi, 6. 2. 1907, Praha.

²⁴ MÚA, fond J. Bidlo, kart. 5, i. č. 377, V. Kybal J. Bidlovi, s. d. [26. 2. a 29. 2. 1908], Praha.

²⁵ *Lidové přednášky českých vysokých škol pražských (Stanovy, zásady a seznam přednášek). Studijní léta 1912–12 a 1913–14*, Praha 1913, s. 14 a 22.

²⁶ „Libeňský Sokol žádá výboru, aby na podzim v jeho nové budově uspořádal kurs šestipřednáškový a na prvním místě žádá o Váš kurs o dějinách Slovanstva. My jsme tam původně zamýšleli položit kurs prof. [Aloise] Mrázka, ale prof. M. potřebuje zoologického ústavu ke svým výkladům a Libeňští, jak z listku jejich patrně, žádají o kurs M. až na místě posledním. Dovolujeme si tudíž Vás se otázat, zda byste v Libni přednášel, a to (poněvadž uvedený téma je příliš široké na šest přednášek) speciální kurs o dějinách např. jižních Slovanů v novější době. Poněvadž program není posud pevně sestaven, musíme si ovšem vyhradit možnost stanovení hodin a dne podle dispozic místních a rozumí se i podle Vašeho přání.“ MÚA, fond J. Bidlo, kart. 9, i. č. 884, Sekretariát Lidových přednášek českých vysokých škol pražských J. Bidlovi, 5. 7. 1913, Praha.

²⁷ Jednání vedené prostřednictvím V. Kybala patrně nebylo jednoduché. Mladší kolega a sekretář Extenze Bidlovi sděloval, že „posluchačstvo bude dělnické“ a honorář bude ve výši 60 K + jízdné a diety. Následně pak upřesňoval: „Velice rád bych Vám oznámil co pozitivního o přednáškách ve Zlíně, ale bohužel nemáme odtamtud žádných zpráv. Poslal jsem jim před měsícem program, před týdnem jsem urgoval odpověď, ale posud neodpověděli tak ani onak. Také moje úsilí promluvit osobně s p. Baťou v Praze minulo se s úspěchem. Ještě se však

co do programu velmi ambiciózních – přednáškových kurzech spolupřátaných Okresním osvětovým sborem ve východočeských Hořicích. Jejich rámcový název zahrnující přednášky z různých oborů zněl: *Světový názor na základě nejnovějších vědecko-filosofických názorů*. Snad i proto pořadatelé požádali Bidla o obecněji pojaté téma, než byly jím původně nabízené přednášky z dějin Ruska, jež jinak do budoucna neodmítali. Výsledný název Bidlovy přednášky tak měl znít *Historicko-politický vznik dneška a tendence vývoje*. Zajímavé jsou další okolnosti zmiňované v korespondenci pořadatelů s Bidlem. Počítalo se s poměrně bohatým doprovodným programem („výlety, exkurse, divadlo, koncert, společenský večírek“) a dokonce i s přípravnou školou „pro návštěvníky s menším vzděláním“ probíhající s několikaměsíčním předstihem.²⁸

Bidlo brzy získal také zkušenosti s organizací Extenze z „vnitřku“ – pro akademický rok 1911/12 byl zvolen akademickým senátem do výboru Extenze. V té době, a prakticky až do přijetí nových stanov v r. 1926, zasedalo za českou univerzitu v rámci výboru pražské extenze deset, po osamostatnění přírodovědecké fakulty pak dvanáct osob. Po jednom zástupci volily profesorské sbory jednotlivých fakult s výjimkou fakulty filosofické, kdy ze dvou osob zpravidla jedna reprezentovala humanitní a druhá přírodní vědy. Čtyři zástupce (v praxi rovněž po jednotlivých fakultách) pak do výboru dodával akademický senát univerzity, který volil také předsedu. Celý výbor pak doplnilo ještě pět, později šest zástupců Českého vysokého učení technického, z jejichž řad vzešel místopředseda. Volba se opakovala každý rok, některé osoby ale zůstávaly ve funkci řadu let. To byl i případ Bidla, volebného akademickým senátem opakovaně členem výboru²⁹ až do léta 1921, kdy byl zvolen předsedou a zůstal jím deset let.

Rozhodující pro setrvání ve funkci, zvláště v případě předsedy, tak byla do roku 1926 nepochybně hlavně vůle dotyčného ujmout se úřadu znova. Jak František Čáda, který byl předsedou Extenze v době Bidlova vstupu do výboru, tak jeho následovník Filip Počta skončili ve chvíli, kdy na další nominaci nereflektovali; v případě F. Čády je dochován i příslušný dopis.³⁰

Opakované setrvání ve funkcích pak nepochybně podpořila realita světové války. Patrně s ohledem na rychlou eskalaci mezinárodněpolitické situace po atentátu na Ferdinanda

nevdávám naděje (samit' se nabídl), ale v každém případě přednášky – rozpočtené na 6 neděl – posouvají se tím na druhou polovici prázdnin, ačli je pořadatelstvo samo nepoloží na dobu ještě pozdější. Škoda, že se tím cestovní plány pp. přednášejících hatí. Jakmile dostanu jakoukoliv zprávu (jsem stále s kanceláři ve spojení), oznámím Vám okamžitě.“ Nakonec se Bidlovy přednášky měly konat ve dnech 10., 13., 17. a 20. září 1918, přičemž první dvě měly být věnovány slovanským dějinám obecně a další dvě dějinám Ruska. Ve skutečnosti se termín nejspíše ještě trochu posunul. MÚA, fond J. Bidlo, kart. 5, i. č. 377, V. Kybal J. Bidlovi, 1. 7. 1918, Smíchov (odtud první citát), 27. 7. (odtud druhý citát), 11. 8. a 10. 9. 1918, Černochoy, p. Peruc. Ve Zlíně snad v dalších letech Bidlo přednášel znovu, soudě podle obsahu dvou nedatovaných dopisů předsedy Extenze F. Počty s organizačními pokyny (týkajícími se v jednom případě výslovně Zlína) a údaji o honoráři ve výši z doby po r. 1918 (100 K). MÚA, fond J. Bidlo, kart. 6, i. č. 500, F. Počta J. Bidlovi, s. d., s. 1.

²⁸ MÚA, fond J. Bidlo, kart. 9, i. č. 840. Okresní osvětový sbor v Hořicích J. Bidlovi, 17. 2. a 18. 5. 1921 + cyklostylovaný letáček.

²⁹ Z některých let se dochovaly i dopisy, jimiž volbu přijímá. AUK, Akademický senát UK, kart. 222, i. č. 3352, složka Lidové přednášky 1910–1911, J. Bidlo rektorátu České Karlo-Ferdinandovy univerzity, 12. 7. 1911, Praha; tamtéž, složka Lidové přednášky 1911–1912, J. Bidlo rektorátu České Karlo-Ferdinandovy univerzity, 12. 7. 1912, Praha; tamtéž, složka Lidové přednášky 1912–1913, J. Bidlo rektorátu České Karlo-Ferdinandovy univerzity, 10. 7. 1913, Praha.

³⁰ AUK, AS UK, kart. 222, i. č. 3352, složka Lidové přednášky 1911–1912, F. Čáda Akademickému senátu K-FU, 4. 6. 1912, Praha.

d'Este rozhodl akademický senát české univerzity, aby ve výboru Extenze setrvali její stávající zástupci.³¹ Tematika nabízených kurzů byla přizpůsobena aktuální situaci – tak již v zimním semestru 1914/1915 přednášel prof. E. Maixner *O válečných epidemiích a ochraně proti nim*, v letním semestru pak jeho kolega z lékařské fakulty V. Janovský na téma *Nemoci nakažlivé a nauka o sdělování, včetně očkování*, a vedle toho profesor české techniky J. Koloušek *O výživě a drahotě zvláště v době válečné*. I v následujících semestrech byly vypsány přednášky o problematice chovu domácích zvířat a zemědělství, o metalurgii ve službách válečného průmyslu, o národech a geografii Balkánu a Blízkého Východu (včetně kursu turečtiny), o potravinových náhražkách, o péči o válečné invalidy, nebo o hygieně a eugenice a byly pořádány ve zjevných souvislostech s dobovou situací. Přednáška prof. V. Janovského o pohlavních chorobách, na kterou byli počátkem března 1916 „komandováni vojíni, takže se dostavilo několik setnin, jež samy by postačily na pětinasobné publikum“, způsobila doslova sročení lidu a většina posluchačů se do sálu ani nedostala.³²

Ani tyto okolnosti, ani upsání části financí Extenze na válečné půjčky neuchránilo instituci od vyšetřování ze strany staroměstského policejního komisařství na počátku roku 1917. Výbor vypracoval obsáhlou zprávu, po níž ovšem následovalo zjišťování, jaké částky upsali na válečné půjčky jednotliví funkcionáři výboru pro pořádání lidových přednášek. Sestavením protestního vyjádření směřovaného k ministerstvu kultu a vyučování byl pověřen Bidlo, v té době působící zároveň ve funkci proděkana filozofické fakulty. Základem jeho argumentace bylo poukázání na to, že policejní komisařství výbor mylně „pokládá za spolek, ač výbor jest vlastně podnikem c. k. ministerstva a pokud se týče organisace, jest to komise, jejíž členové jsou jmenováni c. k. akademickými úřady“. O válečných půjčkách jednotlivých členů profesorských sborů vysokých škol, jimiž byli také funkcionáři výboru pro pořádání lidových přednášek, navíc rektoráty pravidelně informovaly přímo ministerstvo kultu a vyučování. Vyšetřování tak podle Bidlovy argumentace postrádalo správné formální i věcné odůvodnění.³³ Senát zároveň doporučil rovněž Bidlem formulovanou žádost ministerstvu o poskytnutí subvence ve výši 3000 K na pořádání „zvláštních kursů eugenických“ s odkazem na úspěch podobných předcházejících kurzů na jaře 1916 a podobně i žádost ministerstvu obchodu o částku 1000 K na pořádání kurzů „o hospodářských podmínkách zemí blízkého východu“.³⁴

Tak jako mnohé další instituce, reagoval i Výbor pro lidové přednášky českých vysokých škol pražských nedlouho po převratu na změny ve státoprávním uspořádání. Ještě v prosinci 1918 se obrátil nejprve na kulturní výbor Národního shromáždění a nedlouho poté na Ministerstvo školství a národní osvěty. V podání směřovaném k ministerstvu byly připomenuty dosavadní zásluhy vysokoškolských extenzí, členství v Mezinárodní federaci univerzitních extenzí a lidových univerzit a účast na jí pořádaných předválečných kongresech v Bruselu

³¹ AUK, AS UK, kart. 222, i. č. 3352, složka Lidové přednášky 1913–1914, děkan FF Jaroslav Vlček rektorátu, 23. 6. 1914, Praha; rektorát zvoleným zástupcům univerzity, 10. 7. 1914, Praha.

³² AUK, AS UK, kart. 222, i. č. 3352, složka Lidové přednášky 1916–1917, elaborát *Z činnosti výboru pro lidové přednášky c. k. českých vysokých škol pražských v době válečné od podzimu 1914 do podzimu 1916*.

³³ AUK, AS UK, kart. 222, i. č. 3352, složka Lidové přednášky 1916–1917, J. Bidlo Akademickému senátu České Karlo-Ferdinandovy univerzity, 13. 7. 1917, Praha (autograf); Akademický senát Ministerstvu kultu a vyučování, 29. 7. 1917, Praha.

³⁴ AUK, AS UK, kart. 222, i. č. 3352, složka Lidové přednášky 1916–1917, J. Bidlo Akademickému senátu České Karlo-Ferdinandovy univerzity, 13. 7. 1917, Praha (dva autografy); Akademický senát Ministerstvu kultu a vyučování a Ministerstvu obchodu, 29. 7. 1917, Praha (dvě samostatná podání).

(1910) a Boloni (1912). Výbor požadoval poradní hlas při „*každé oficiální, zejména legislativní akci směřující k reorganizaci české lidovému* [...] *touže aspoň měrou, jakou jej mají jiné lidovému ústřední organizace české*“. Výbor reflektoval také změny v oblasti vysokého školství a předjímal vytvoření extenzi vysokých škol na Moravě a na Slovensku, s nimiž by česká extenze mohla být spojena „*v jeden trojdielný institut extensní, který by mohl promyšleně a vzájemnou pomocí [...] působiti ve prospěch celého našeho národa a zejména jeho nerozborné jednoty duchovní a který by také imponoval cizině, hlavně slovenské, se kterou miní udržovati vroucí styky mezistátní*“. S tím byly pochopitelně spojeny i požadavky na navýšení státní subvence, která byla v průběhu války snížena o dvě třetiny.³⁵ Byl to dost pravděpodobně také zmíněný důraz na „slovanskou cizinu“, jenž posiloval Bidlovu pozici ve výboru.

V akademickém roce 1920/1921 byl Jaroslav Bidlo jedním z pěti členů výboru, volených akademickým senátem UK. Vedle něj byli dalšími členy profesori František Vavřínek za právnickou fakultu, Karel Weigner za lékařskou fakultu a Alois Soldát za teologickou fakultu. Všichni v té době již měli za sebou mnohaleté organizační působení v Extenzi. Předseda výboru, paleontolog Filip Počta, byl původně ze stejné fakulty jako Bidlo, v té době už ale probíhala jednání o vydělení přírodovědných oborů z filozofické fakulty a ustavení samostatné přírodovědecké fakulty. Ve výboru Extenze za UK dále zasedli členové volení přímo jednotlivými fakultami: asyriolog a teolog Václav Hazuka, právní historik Miloslav Stieber, neuropatolog Ladislav Haškovec, botanik Karel Domin a sociolog Břetislav Foustka.

Když dosavadní předseda F. Počta na další působení ve výboru nereflaktoval, byl na jeho místo zvolen František Slavík; ostatní členové výboru ve svém působení pokračovali. Předsedou zvolil akademický senát na svém zasedání 12. července 1921 jednomyslně Bidla.³⁶ Odstupujícímu předsedovi F. Počtovi poděkoval rektor František Mareš „*za vše, co ... jako předseda tohoto výboru vykonal pro to, aby vědecké poznatky byly rozšířeny do nejširších vrstev našeho národa. Činnost pro popularisování věd, kterou výbor pro pořádání lidových přednášek rozvinul, získala naší universitě i českému vysokému učení technickému v Praze důstojné místo mezi cizími vysokými školami. Ona neušla také pozornosti činitelů zahraničních.*“³⁷

Volba akademickým senátem UK do funkce předsedy Výboru lidových přednášek českých vysokých škol pražských byla Bidlovi oficiálně oznámena již 12. července 1921;³⁸ sám odeslal oficiální písemné potvrzení jejího přijetí až 21. září 1921.³⁹

Za příchodem Milady Paulové na post tajemnice pražské Extenze musíme nepochybně vidět právě osobu Jaroslava Bidla, v té době již jako předsedy. Nahradila slavistu Miloše Weingarta, který byl sekretářem pražské extenze od 29. listopadu 1919 do 3. října 1921.⁴⁰

³⁵ AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, složka Lidové přednášky 1918–1919, předseda Výboru pro lidové přednášky českých vysokých škol pražských Filip Počta Ministerstvu vyučování (!) a národní osvěty, 9. 12. 1918, Praha (jedná se o dvě samostatná podání z téhož dne, jedno se týká finančních a druhé organizačních záležitostí Extenze).

³⁶ Záznam o volbě a koncepty příslušných oznámení v AUK, Akademický senát UK, kart. 230, i. č. 3384, složka Lidové přednášky 1920–1921.

³⁷ Tamtéž, rektor F. Mareš F. Počtovi, 13. 7. 1921, Praha.

³⁸ Tamtéž, rektorát UK J. Bidlovi, 12. 7. 1921, Praha (koncept).

³⁹ Tamtéž, J. Bidlo rektorátu UK, 21. 9. 1921, Praha.

⁴⁰ R. HORNÁ – J. OPRAVIL – M. PAULOVÁ, *Extense*, s. 26. Pro Weingarta místo sekretáře Extenze patrně znamenalo překlenutí provizoria před povoláním na vznikající bratislavskou filozofickou fakultu. Když byl Bidlo zvolen předsedou, dozvěděl se to Weingart zprvu neoficiálně od zřizence Kaprála a písemně nad tím vyjadřoval „svě

Paulová tak byla nejen první československou docentkou, ale již předtím také první ženou, která intenzivně spolupracovala s jinak ještě dlouho plně mužským osazenstvem pražské extenze. I po skončení Bidlova předsednictví zůstávala nadále tajemnicí výboru. Rezignovala až poté, kdy se stala mimořádnou profesorkou, během zasedání výboru 23. října 1935. Nahradil ji opět docent z FF UK, Jan Blahoslav Čapek.⁴¹

Vedení sekretariátu Extenze pro ni představovalo patrně poměrně vítaný přivýdělek k platu v Univerzitní knihovně.⁴² Pro jejího předchůdce Vlastimila Kybala byl naopak plat za zastávání tohoto místa v letech 1906–1919 jediným trvalým příjmem, který průběžně doplňoval z jiných zdrojů.⁴³ Se zajišťováním praktických každodenních záležitostí pro chod Extenze pomáhal Miladě Paulové zaměstnanec FF UK František Kaprálek. V jeho dochovaném spisu se k roku 1929 uvádí, že kromě řady dalších prací, včetně starosti o rozvrh hodin pro velkou posluchárnu, také „*pořizuje v universitní extenzi i přehledy statistické, vyjednává venkovské přednášky telegraficky nebo telefonicky*“.⁴⁴ Když Paulová na přelomu let 1925/1926 na delší dobu onemocněla nebo když v r. 1927 získala stipendium na studijní cestu do Paříže, mohl ji tak do velké míry zastoupit.⁴⁵

Pražský výbor Extenze za Bidlova předsednictví do přijetí nových stanov (1921–1926)

Již jako předseda pražské extenze se Bidlo účastnil I. říšského sjezdu československých učitelů vysokých škol, který se konal v Praze v budově ČVUT na Karlově náměstí 14. a 15. května 1922.⁴⁶ Sjezd byl svolán z iniciativy Československého ústředního spolku

upřímné potěšení z různých důvodů, a také proto, že vedení Výboru přechází opět po delší době do oboru duchovnědného“. Ve stručnosti shrnul aktuální stav příprav na podzimní přednášky a o svých dalších plánech uváděl: „Co se mne týče, nevím dosud vůbec, jaký bude můj další osud a zdali bratislavská fakulta bude vůbec v dohledné době zřízena; jisto je prozatím jen to, že středoškolské oddělení min[isterstva] šk[olství] a n[árodní] osv[ěty] rozhodlo, abych od 1. září opět učil na reál[něm] gymn[asiu] smíchovském; budu tedy i nadále v Praze a mohu sekretářství zastávat.“ (To se ale mělo brzy změnit.) MÚA, fond J. Bidlo, kart. 8, i. č. 715, M. Weingart J. Bidlovi, 9. 8. 1921, Praha.

⁴¹ AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, zápisy ze schůzi výboru Extenze československých vysokých škol v Praze, 17. 6. 1936.

⁴² Ve stanovách z r. 1926 bylo výslovně uvedeno, že se jedná o funkci honorovanou „přiměřenou“ odměnou. V praxi se tak příslušné částky vyplácené Miladě Paulové a „zřizenci“ Extenze Kaprákovi v jednotlivých letech lišily a musely být vždy ad hoc schváleny výborem pražské extenze. Odměna v jednotlivých letech tak činila např. 500 Kč (8. 10. 1923). Když Paulová pobývala v r. 1927 na studijním pobytu v Paříži, Bidlo zařídil, aby jí byl na půl roku dopředu vyplacen plat. Archiv Kanceláře prezidenta republiky, sign. T. 1410/21, Milada Paulová, část I., kart. 61, M. Paulová P. Šámalovi před 26. červencem [1927].

⁴³ J. HRDLIČKA, *Historik a diplomat Vlastimil Kybal*, s. 125.

⁴⁴ AUK, fond Filosofická fakulta UK, kart. 84, i. č. 982, osobní spis F. Kaprálka, děkan FF UK rektorátu, 16. 1. 1929, Praha. K jeho podílu na zajišťování chodu pražské extenze srov. také četné pasáže v korespondenci mezi předsedou a tajemnicí. Srov. D. BRÁDLEROVÁ – J. HÁLEK (edd.), *Jaroslav Bidlo – Milada Paulová. Strět generací?*, passim (dle rejstříku).

⁴⁵ Byla mu za to přiznána mimořádná odměna 400 Kč, resp. v druhém případě 300 Kč. AUK, AS UK, k. 230, i. č. 3384. Zápisy ze schůzi výboru Extenze československých vysokých škol v Praze, nedatováno [počátek roku 1926] a 21. 11. 1927. Patrně i v této souvislosti mu na konci roku 1926 výbor schválil další dodatečnou odměnu ve výši 150 Kč za „*mimořádné písařské práce*“. Tamtéž, 16. 12. 1926. V lednu 1932 je pak uváděna „*obvyklá novoroční odměna 150 Kč za pomoc při účetní zprávě*“. Tamtéž, 20. 1. 1932.

⁴⁶ Jeho jednání podrobně shrnuje publikace A. BEER – F. KADERÁVEK (edd.), *Věstník I. říšského sjezdu československých učitelů vysokých škol*, Praha 1922. Není-li uvedeno jinak, údaje o organizaci a průběhu sjezdu jsou čerpány z této publikace.

učitelů vysokoškolských (původně Českého) působícího od roku 1909.⁴⁷ Jednalo se o hojně navštívenou, skutečně reprezentativní akci, na níž nechyběli delegáti zahraničních univerzit, zástupci ruské a ukrajinské emigrace a protektor sjezdu prezident T. G. Masaryk, který po zahájení osobně vystoupil s projevem, zdaleka ne jen formálním. Předsedou organizačního výboru byl profesor Lékařské fakulty UK Otakar Srdínko, s nímž se Bidlo osobně poměrně dobře znal.⁴⁸ Jednání sjezdu bylo rozděleno do pěti sekcí: 1) pro všeobecné otázky; 2) pro mezinárodní vědecké a vysokoškolské otázky; 3) pro otázky organizace vysokých škol; 4) pro otázky studentské; 5) pro otázky stavovské. Sám Bidlo předsedal druhé ze sekcí, jejímiž místopředsedy byli chemik Emil Votoček a archeolog Albín Stocký.⁴⁹ O převzetí úvodního referátu v této sekci byl požádán přímo pořadatelem.⁵⁰ Bidlo byl jedním ze dvou profesorů historie z pražské filozofické fakulty, kteří na sjezdu vystoupili s příspěvkem (druhým byl G. Friedrich s referátem o potřebě nové československé encyklopedie). Václav Novotný, Josef Pekař a Josef Šusta sice jsou na seznamu účastníků uvedeni, je ale otázka, zda se jednání doopravdy účastnili a každopádně na rozdíl od Bidla a Friedricha aktivně nevystupovali v diskusích.

Ústřední téma sjezdu, jemuž byl dán prostor hned na počátku 1. sekce a jež bylo považováno za nejpálčivější z dalších projednávaných aktuálních problémů, představovala otázka: „*Jak přiblížit vysoké školy našemu lidu?*“⁵¹ S takřka totožně nazvaným příspěvkem⁵² vystoupil profesor české brněnské techniky, fyzik Vladimír Novák, který se na činnosti extenzí aktivně podílel již od jejich počátků. Nastínil v něm dosavadní vývoj extenzí (kromě pražského výboru existoval od r. 1904 ještě brněnský při tamní české technice), ale především se zamýšlel nad současnou situací. Srovnával české poměry s anglosaskými a americkými, kde byli posluchači vedle pasivní účasti na přednáškách mnohem více vtaženi do interakce s přednášejícím, mohli se zapojit do praktických kurzů a cvičení a ve výsledku tak získat i v praxi využitelné poznatky, což bylo důležité zvláště v případě kurzů pro učitele nižších stupňů. Novák připomněl zánik některých hodnotných aktivit extenzí, jako bylo publikování popularizačních přednášek, a poukázal na určitou ustrnulost forem působení extenzí, jež bylo podle jeho názoru třeba přizpůsobit a provázat s širokou paletou nově vzniklých kulturních a vzdělávacích institucí (středoškolské kurzy, osvětové svazy, dělnické akademie apod.), jejichž rozvoj přičítal částečně i nedostatečné aktivitě extenzí.

⁴⁷ K jeho dějinám přehledně Gustav FRIEDRICH, *Listy z činnosti Českého ústředního spolku učitelů vysokoškolských*, in: A. Beer – F. Kadeřávek (edd.), *Věstník*, s. 3–8. Friedrichův text končil pasáží o dřívějším a aktuálním vztahu spolku a Extenze: „Jinou takovou otázkou [vedle zřízení univerzity v Brně], o kterou se spolek také již pokusil, bylo organizování popularizační činnosti vysokoškolského učitelstva. Protože však tato činnost byla soustředěna v rukou výboru pro pořádání lidových přednášek, pustil spolek časem tuto činnost ze zřetele a teprve v poslední době se k ní zase vrátil, dav zatím podnět k tomu, aby se vysokoškolské extenze přetvořily v lidovou vysokou školu, která by překlenula propast mezi soběstačnou činností ryze vědeckou a mezi vlastním životem národa, a pomáhajíc povznášeti vzdělání širokých vrstev všeho občanstva, oddala se uskutečňování humanitních ideálů největšího kdysi našeho soudruha v povolání a tak přibližovala vysoké školy lidu.“ Tamtéž, s. 8.

⁴⁸ Srov. korespondenci v MÚA A AV ČR, fond J. Bidlo, i. č. 591.

⁴⁹ Srov. také MÚA, fond J. Bidlo, kart. 9, i. č. 851. Výbor I. říšského sjezdu československých učitelů vysokých škol J. Bidlovi, 1. 3. 1922, Praha (oznámení o volbě předsedou komise).

⁵⁰ MÚA, fond J. Bidlo, kart. 3, i. č. 61, A. Beer J. Bidlovi, 31. 1. 1922, Praha.

⁵¹ O. S. [=Otakar SRDÍNKO], *První říšský sjezd československých učitelů vysokých škol. Slovo úvodní*, in: A. Beer – F. Kadeřávek (edd.), *Věstník*, s. 1–3, zde s. 2.

⁵² V. NOVÁK, *Jak přiblížit vysoké školy lidu?*, s. 79–85; diskuse k příspěvku na s. 85–94.

Velkou část diskuse k příspěvku V. Nováka zabral návrh sociologa a člena pražské extenze Břetislava Foustky na přetvoření extenzí v „Lidovou univerzitu“. Jednalo se o námět, který byl již dříve konzultován s brněnskou a bratislavskou extenzí. Debatu, v níž se začaly ozývat některé vášně odpůrců lidovýchovných konceptů, uklidnil předseda bratislavské extenze Miloš Weingart konstatováním směřujícím k nejvíce neuralgickým bodům (pragocentrismus, radikalismus, otázka zkoušek a potvrzení): „*Mohu dosvědčiti, že stanovy lidové university nebyly projednávány jenom v Praze, nýbrž že byl návrh poslán i do Bratislavy a na jeho základě že se u nás připravují stanovy místní odbočky lidové university. Dále mohu prohlásiti, že není to nic jiného než extenze, v hrubých rysech plán extenze jest zachován, jenom program jest rozšířen a složení výboru pozměněno. Dále dosvědčuji, že zkoušky v tomto návrhu stanov nejsou prohlášeny za neodlučitelnou a nezbytnou součást, nýbrž že se v jednom paragrafu stanov praví, že se má sestaviti zvláštní zkušební řád*“.⁵³

Jednání sekce i debata skončily přijetím rezoluce, jež sestávala z pěti bodů, týkajících se i budoucnosti extenzí: 1) Ústřední výbor ČÚSUV měl zvolit komisi, která by se zástupci jednotlivých tří výborů jednala o reformě extenzí. 2) V této souvislosti měla proběhnout anketa za účasti všech významných lidovýchovných korporací. 3) Na vládu měl směřovat apel respektující výsledky uvedené ankety a zdůrazňující nedostatečné prostředky vysokoškolských extenzí. 4) O uvedených jednáních měla být informována zainteresovaná veřejnost, u níž se také měla hledat odpovídající podpora. 5) O těchto aktivitách mělo být referováno rovněž „*panu prezidentu Masarykovi jako zakladateli vysokoškolských extenzí u nás*“ a měly být zohledněny jeho případné rady a pokyny.⁵⁴

Samotné extenze (brněnská a bratislavská tedy již záhy po svém vzniku) opravdu procházely snahami o reorganizaci, jejichž nejdůležitější součástí byla diskuse o nových stanovách. Průvodní dopis pražského výboru akademickému senátu zdůvodňoval úpravy stanov důvody, jež se víceméně shodovaly s postuláty sjezdu vysokoškolských učitelů: „*Východištěm snahy, aby dosavadní stanovy byly změněny a opraveny, byl jednak státní převrat, který se stal v naší vlasti při skončení světové války, jednak poznání, že lidovýchova prováděná v ústavě, který jest součástkou a výborem vysokých škol, musí býti postavena na nové základy, má-li sněsti soutěž lidovýchovy, prováděné jinými ústavami, které v průběhu 23-letého trvání univerzitní extenze vznikly vedle ní a odňaly jí velikou část jejího žactva*“.⁵⁵ Návrh vyzdvihoval provázanost odborných a popularizačních kompetencí vysokoškolských pedagogů (ty byly ostatně opravdu v řady osobností nezpochybnitelné) s praktickou výukou exaktních věd vyžadující odpovídající přístroje a laboratoře a s nestranností, již nemohly zaručit lidovýchovné instituce organizované na stranické nebo sociální bázi.

Je jistým paradoxem, že zpočátku sami představitelé extenze neshledávali tento neoficiální termín jako vhodný k běžnému užívání: „*Dosavadní sáhodlouhý a těžkopádný název byl všeobecně uznán za zastaralý a nevhodný. Název univerzitní extenze byl shledán nečeským a nevyjadřujícím náležitě ideu a cíle vysokoškolské lidovýchovy. Naproti tomu název «Lidová universita» byl uznán za poměrně nejvhodnější svou krátkostí a jasností. Většina*

⁵³ A. BEER – F. KADEŘÁVEK (edd.), *Věstník*, s. 92.

⁵⁴ A. BEER – F. KADEŘÁVEK (edd.), *Věstník*, s. 93.

⁵⁵ AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, složka Lidové přednášky 1921–1922, předseda Výboru pro pořádání lidových přednášek českých vysokých škol pražských (J. Bidlo) Akademickému senátu UK, 16. 6. 1922, Praha + příloha (návrh stanov „Lidové university československé“). Z tohoto obsáhlého elaborátu pocházejí i údaje a citáty v následujících odstavcích, dokud není uvedeno jinak.

členů Výboru sice vyslovila proti němu některé námitky, jmenovitě také právní povahy, ale posléze zavládlo všeobecné přesvědčení, že jiného vhodnějšího názvu nelze najít. Původně měl se budoucí ústav nazývat «Lidová universita pražská», avšak říšský sjezd vysokoškolských učitelů přinesl poznání, že vysokoškolská pražská lidov ýchova musí zůstat v nejtěsnějším styku s lidov ýchovou brněnskou a bratislavskou a tvořit s nimi dohromady jeden celek, ovládaný týmž vědeckým a národním duchem a řízený stejným směrem. Proto bylo usneseno, aby byly tyto snahy vyjádřeny v nových stanovách společným již názvem všech tu vysokoškolských lidov ýchovných těles, které však mají zůstat úplně samostatnými celky. Poněvadž se v poslední době vyskytlo několik lidov ýchovných ústavů, které si usurpují název «Lidová universita», soudí Výbor, že by akademický senát měl učinit kroky, aby tento název byl vyhrazen pouze novému lidov ýchovnému tělesu československých vysokých škol.“ Tím se vysvětluje, proč se představitelé extenzí nakonec museli pokorně vrátit k cizojazyčnému označení, když se ukázalo, že podřízení se nově vznikající a potenciálně zastřešující lidov ýchovné instituci by nejspíše znamenalo úplnou ztrátu svébytnosti univerzitních extenzí (srov. níže pasáže týkající se Masarykovy lidové univerzity).

Snad ještě větší kontroverze budila otázka udělování vysvědčení a nejrůznějších potvrzení o absolutoriu ze strany lidov ýchovných institucí a jejich potenciálního zneužívání, např. pro získání místa ve státní službě. Výbor dále v návrhu bagatelizoval svou odpovědnost akademickým senátům vysokých škol s poukazem na někdejší nepřízeň vídeňské vlády a žehral na omezenou výši státních subvencí (30 000 Kč) ve srovnání s podporou politických stran: „Kdyby místní lidová universita pražská obdržela od vlády roční subvenci jen 200.000 Kč, tedy méně než polovici toho, co vláda dala jednotlivým politickým stranám [na lidov ýchovnou činnost], zřídila by takovou školu lidovou, že by ostatní lidov ýchovné ústavy za ní daleko pokulhávaly.“⁵⁶

Bidlo jakožto předseda pražského výboru musel jistě myslet i na budoucí práci svou a Milady Paulové v rámci reorganizované extenze, když v odůvodnění nových stanov líčil funkci sekretáře jako práci na plný úvazek, vyžadující zároveň součinnost zřizence pro vykonávání pomocných prací (zejména psaní). Hlavní slovo ale měl mít předseda: „Vzhledem k velikým úkolům, které očekávají «Lidovou univerzitu» není možno, aby vůdčím činitelem jejím byl jen sekretář, poněvadž náležitě provedení organizace její vyžaduje ruky osvědčeného vědeckého badatele a lidového učitele v jedné osobě. Předseda «Lidové university» bude skutečně vlastně jejím ředitelem, který bude muset znáti a sledovati do podrobností její činnost.“ Časově náročná a zodpovědná činnost vyžaduje také náležité finanční ohodnocení, které ale ve vztahu k předsedovi a ostatním členům výboru nemělo mít povahu stálého příjmu, ale jednorázové a akademickým senátem schválené odměny až podle konkrétních výsledků. Dodejme předem, že navzdory poměrně dalekosáhlým plánům na reorganizaci, se meziválečná praxe extenze spíše blížila předválečným poměrům – včetně otázky finančního ohodnocení, členové výboru i nadále nebyli za svou činnost honorováni. Hlavním důvodem zbrzdění náběhů k podstatnější reorganizaci extenzí byl krach jednání, směřujících k takové variantě spolupráce lidov ýchovných organizací, která

⁵⁶ Na tomto místě Bidlo v elaborátu jen otevřeněji pojmenovával jev, který v korektnější formě zmiňoval již Vladimír Novák ve svém příspěvku na sjezdu vysokoškolských učitelů o měsíc dříve: „Vláda bude nucena přidělit větší část z obnosu pro lidovou výchovu na vysokoškolské extenze, než jaká byla určena letos nebo loni. Naprosto pak nelze připustit, aby velká většina peněz ustanovených na lidovou výchovu byla (jako se to stalo minulého roku) přesunuta na účet zcela jiný.“ V. NOVÁK, *Jak přiblížit vysoké školy lidu?*, s. 84.

by byla přijatelná pro představitele vysokých škol (a to nejen činovníky extenzí, ale také členy akademických senátů).

Rozhodnutí o směřování cestou mírných změn, podpořené také debatou nad novými stanovami Extenze v Akademickém senátu UK 22. července 1922, se stalo poměrně brzy základem pro další vývoj. Ten měl být ovlivněn především snahami o lepší finanční zabezpečení než o strukturální organizační změny.⁵⁷

V průběhu roku 1922 se rovněž řešila otázka zřízení Lidov ýchovného ústavu, resp. Masarykovy lidové univerzity a jejího poměru k extenzím. V přípravách tohoto projektu byla zaangažována mj. Dělnická akademie a především Československý svaz osvětový. Na celý projekt byla z Masarykova národního fondu věnována částka 4 milióny korun. Sám Bidlo byl toho názoru, že se od doby původního návrhu na zřízení zastřešující lidov ýchovné instituce situace významně změnila, a to zejména ustavením extenzí v Brně a v Bratislavě. Tento stav věci měl být zohledněn v nových stanovách Extenzí, jež už byly v té době projednávány v profesorských sborech fakult a v senátu. Velkou nevoli přitom vzbuzovala dle očekávání možnost konání zkoušek a název Lidová univerzita. Výbor se pod Bidlovým vedením snažil zajistit si v budoucí organizaci vědecké osvěty klíčovou a zároveň dostatečně autonomní pozici, a to i za cenu, že by nemohl využít nic ze zamýšlené velkorysé finanční dotace.⁵⁸

Nic na tom v polovině roku 1924 prakticky nezměnil ani návrh, že by se Extenze staly jedním z pěti kmenov ých členů MLÚ. V dalším kole „námluv“ nakonec dospěl pražský výbor k závěru, že se Extenze nemohou stát členem MLÚ, „*ježto jejich charakter je zcela odlišný od ostatních spolků. Extenze jsou institucemi vysokých škol, podléhají v mnohém akademickým senátům, a proto nemohou býti vázány jako «kmenov ý» člen v jiné instituci*“. S takto zdůvodněnou negativní odpovědí, s níž měla být seznámena také vláda a již se Extenze zřikaly potenciálního nároku na podíl ze čtyřmiliónové částky z Masarykova národního fondu, měl být spojen pokus o navýšení dosavadní roční dotace zhruba o polovinu (ze 70 000, na něž mezitím subvence stoupla, až na 100 000 Kč).⁵⁹ Pražský výbor pak čekal na odpověď z Brna, zatímco příznivci propojení s MLÚ (jazykovědec prof. František Pastrnek) se snažili dosáhnout přehodnocení dosavadních závěrů.⁶⁰ Brněnská extenze, snad po jistém váhání, návrh pražského výboru podpořila. Zamýšlená odpověď tak mohla být odeslána Osvětovému svazu a na vědomí vládě.⁶¹

⁵⁷ V přípisu, jímž byli na počátku roku 1923 osloveni děkani fakult UK s žádostí o podporu návrhu, který měl směřovat k Ministerstvu školství a národní osvěty, se uvádělo: „Za jednání [Akademického senátu UK] bylo z mnohých stran poukazováno na to, že příčina, pro kterou Výbor nemohl dosud rozvinouti plnou a všeobecně uspokojivou činnost, vězí spíše v nedostatku peněz, který nepřipouštěl, aby byl vypracován náležitý program pro činnost Výboru a program ten byl dodržován, nežli v nedostatku dosavadní organisace.“ AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, složka Lidové přednášky 1923–1924, předseda Výboru pro pořádání lidov ýchovných přednášek vysokých škol pražských proděkanovi FF UK V. Tillemu, 7. 2. 1923, Praha.

⁵⁸ „Na to se ukládá referentům ve sborech profesorských, aby projednání otázky podle možnosti a poměrů urychlili a vzhledem k příštímu jednání o MLÚ přijímá se návrh prof. Haškovce: aby předseda, až k němu dojde, prohlásil, že Výboru, jako lidov ých[ovné] instituci čes[kých] škol, buď bude v MLÚ vyhrazeno místo první a vedoucí, které mu přísluší, anebo že Výbor zůstane samostatný a bude působiti paralelně a že dává vládě na vůli, aby zmíněné 4,000 000 Kč rozdělila podle svého uznání.“ AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, zápisy ze schůzí výboru Extenze československých vysokých škol v Praze, 20. 12. 1922.

⁵⁹ Tamtéž, 24. 6. 1924.

⁶⁰ Tamtéž, 6. 11. 1924.

⁶¹ Tamtéž, 12. 2. 1925.

Když Osvětový svaz svou nabídku na konci roku 1925 opakoval s tím, že Extenze by teď byly jednou ze 111 institucí sdružených v radě Masarykova lidovému ústavu, vzbudil tento návrh u členů pražského výboru všeobecné pohoršení. Požadovali, aby se Extenze ohradily „ostře a důrazně“. Právnický profesor Vavřínek tento požadavek konkrétně rozvedl, totiž aby „Výbor v odpovědi ukázal na podceňující způsob, když tak stará instituce, jako je Extenze, má být zařazena mezi 111 jiných korporací a vyslovil přesvědčení, že se v tomto celku nelze nadíti žádné zvláštní působnosti pro nás“.⁶²

Žádné námítky naopak nebyly proti tomu, aby měly Extenze zastoupení v nově vznikajícím Okresním osvětovém sboru pro Prahu. Výbor touto funkcí na podzim 1924 pověřil předsedu, tedy J. Bidla.⁶³ Když se ukázalo, že s členstvím by mohly být spojeny neočekávané a nežádoucí povinnosti, schválil výbor obratem příslušné usnesení, aby předseda nebyl zbytečně zatížen dalším náročným závazkem.⁶⁴

Funkce předsedy pražské vysokoškolské extenze s sebou nesla řadu potenciálně nepřijemných a komplikovaných jednání. Tak byl Bidlo na konci roku 1922 pověřen, aby jednal s předsedou brněnské extenze prof. Vladimírem Novákem v otázce výše honorářů. V Brně totiž po získání finanční podpory ze strany Osvětového svazu o své vůli zvedli honoráře přednášejícím na 250 Kč, a teprve dodatečně se snažili získat pro svůj krok podporu u extenzi v Praze a Bratislavě. Kompromisní návrh, který měl Bidlo prezentovat, byl honorář přednášejícím ve výši 200 Kč od 1. ledna 1923. Hned v počátcích svého působení na postu předsedy pražské extenze musel také řešit nesoulad v rámci vlastní pražské extenze, kdy ČVUT začalo o své vůli vyhlášovat a konat lidovému přednášky bez koordinace s UK v rámci výboru. Návrh na spojení těchto „všeobecných vzdělávacích technických přednášek“ s Extenzí ale senát ČVUT neschválil, protože na ně škola získala samostatnou subvenci.⁶⁵

V souvislosti s podnětem z Banské Bystrice měla být zorganizována zvláštní série přednášek pro Slovensko, pro niž výbor zamýšlel získat mimořádnou subvenci z ministerstva. To se skutečně podařilo (jednalo se o částku ve výši 10 000 Kč). Přednášky, které se konaly v Trenčíně, Žilině, Martině, Zvoleně a Banské Bystrici měly uspokojivý ohlas a zahrnovaly právní, slavistická a historická témata.⁶⁶

⁶² Tamtéž, 7. 12. 1925.

⁶³ Tamtéž, 6. 11. 1924.

⁶⁴ „Předseda referuje o schůzi svolané Radou hlav[ního] města Prahy za účelem zřízení Osvět[ového] sboru hlav[ního] města Prahy. Jednání bylo skončeno zvolením pětičlenné komise, do které byl zvolen i předseda, aby ta vypracovala bližší program činnosti této instituce. V celém jednání se jevílo, že pořadatelé nejsou si vědomi cíle a zvláště metod, jak uskutečnit myšlenku v praxi, a zdá se, že břímě má být svaleno na jednotlivé pozvané členy, zvláště vysokoškolské profesory, na které zejména bylo apelováno. K návrhu prof. Weignera vyzván předseda, aby z usnesení výboru v Komisi prohlásil, že se jí účastní jen ad informandum a že za Extenzi nemůže přijímat žádných závazků.“ AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, zápisy ze schůzí výboru Extenze československých vysokých škol v Praze, 12. 2. 1925.

⁶⁵ AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, zápisy ze schůzí výboru Extenze československých vysokých škol v Praze, 20. 12. 1922 a 8. 10. 1923. Dále také tamtéž, složka Lidové přednášky 1922–1923, předseda Výboru pro pořádání lidových přednášek vysokých škol pražských (J. Bidlo) Akademickému senátu UK, 18. 1. 1923, Praha + příloha (opis vyjádření představitelů brněnské extenze k otázce výše honorářů); D. BRÁDLEROVÁ – J. HÁLEK (edd.), *Jaroslav Bidlo – Milada Paulová. Sřet generací?*, s. 270.

⁶⁶ AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, zápisy ze schůzí výboru Extenze československých vysokých škol v Praze, 20. 12. 1922 a 8. 10. 1923. O přípravách také D. BRÁDLEROVÁ – J. HÁLEK (edd.), *Jaroslav Bidlo – Milada Paulová. Sřet generací?*, s. 270.

Zanedlouho došlo k ustavení samostatné extenze v Bratislavě, jejíž zástupce Miloš Weingart se tak již mohl zúčastnit porady předsednictva všech tří extenzí konaného 22. prosince 1922.⁶⁷ Její účastníci dospěli k domluvě o užší součinnosti a k dohodě o honorářích za přednášky ve smyslu výše uvedených návrhů pražské extenze.⁶⁸ Je samozřejmě třeba mít na paměti, že ačkoli předseda brněnské extenze prof. Vladimír Novák měl silné vazby k brněnskému a vůbec moravskému prostředí již před I. světovou válkou, většina zástupců mimopražských extenzí včetně něj byla svým předchozím působením vázána převážně k Univerzitě Karlově. Časem ale dominantní postavení pražské extenze přece jen poněkud oslabovalo.

Příznivě byl přijat návrh profesora Václava Tilleho, aby byl podle vzoru Mezinárodní akademie pro studium sociální a politické uspořádán kurs o mírovém hnutí, u něhož se očekával značný zájem veřejnosti (byť původní Tilleho představy byly poněkud zredukovány).⁶⁹ V této otázce se angažovala i Ženská liga pro mír a svobodu.⁷⁰

Opakovaně byl na pořadu jednání podíl Extenze na vzdělávání učitelů nižších škol. Odmítnuty byly snahy o snížení honorářů vysokoškolských profesorů podílejících se na kursech zprostředkovaných Československou obcí učitelskou pro Vysokou školu pedagogických studií a učitele měšťanských škol. Bidlo jako předseda Extenze svolal 27. září 1923 „*schůzi všech profesorů, kteří mají přednášeti letošního roku na Škole vysokých studií pedagogických*“. S odkazem na domluvu se zástupci ostatních dvou extenzí navrhoval, „*že vysokoškols[ší] učitelé, pokud přednášejí v kursech mimo vysoké školy, mají se ustavit ve zvláštní učit[elský] sbor a ten vystupovati jednotně a hájiti jejich zájmů*“. Ačkoli Bidlo navrhoval několik alternativ, které by Vysoké škole pedagogických studií vyšly částečně vstříc, také jemu bylo zjevně nejbližší stavovské hledisko, které v debatě v pražském výboru převážilo. A to, že „*honorář je stanoven již tak velmi nízko, kdežto se na druhé straně klade na vysokošk[olské] učitele požadavek, aby věnovali učit[elským] kursům své poslední volné sobotní a nedělní hodiny*“. Zdůrazňovalo se přitom, že „*učitelé, jako pracovníci intelektuální, sami by měli v zájmu oceňování duševní práce trvati na slušných honorářích a usilovati spíše o to, aby ministerstvo zvýšilo subvence*“.

Bidlo byl následně zvolen do komise, která měla vypracovat pro ministerstvo zdůvodnění požadavku vysokoškolských pedagogů na vyšší honoráře vzhledem k vyšším nárokům kladeným na jejich práci.⁷¹ V praxi nakonec výbor pražské extenze souhlasil s částečným dotováním honorářů přednášek vysokoškolských pedagogů pro Vysokou školu pedagogických studií.⁷² Ukázalo se ale, že podle výkladu MŠANO stejně nelze dotaci Extenze na

⁶⁷ Pražskou extenzi na schůzce reprezentovali J. Bidlo, V. Tille a V. Felber, brněnskou V. Novák a bratislavskou M. Weingart. O dohodě týkající se společného vystupování všech tří extenzí navenek byl informován Akademický senát UK a analogicky jistě i akademické senáty ostatních vysokých škol. Srov. AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, složka Lidové přednášky 1922–1923, předseda Výboru pro pořádání lidových přednášek vysokých škol pražských Akademickému senátu UK, 18. 1. 1923, Praha.

⁶⁸ AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, zápisy ze schůzí výboru Extenze československých vysokých škol v Praze, 20. 3. 1923.

⁶⁹ AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, zápisy ze schůzí výboru Extenze československých vysokých škol v Praze, 20. 3. 1923.

⁷⁰ D. BRÁDLEROVÁ – J. HÁLEK (edd.), *Jaroslav Bidlo – Milada Paulová. Štřet generací?*, s. 268n.

⁷¹ AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, zápisy ze schůzí výboru Extenze československých vysokých škol v Praze, 8. 10. 1923.

⁷² Jednalo se o částku 20 Kč na každých 100 Kč honoráře do celkové výše 12 000 Kč. AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, zápisy ze schůzí výboru Extenze československých vysokých škol v Praze, 7. 12. 1925.

tento účel použít.⁷³ Přes nespokojenost přednášejících tak výbor při hlasování těsnou většinou rozhodl, že tento typ přednášek, jež měly spíše seminární charakter, má být honorován nižší částkou (50 Kč).⁷⁴

Dodejme, že Bidlo sám byl Československou obcí učitelskou osloven, aby na Vyšší škole pedagogických studií v zimním semestru 1925/1926 přednášel pro kandidáty učitelství na měšťanských školách. Přednášky na téma *Přehled dějin světových*, s jejichž uskutečněním souhlasil, se měly konat vždy v sobotu před polednem, měly trvat dvě vyučovací hodiny a jeho měsíční honorář měl činit 100 Kč.⁷⁵ Pro studijní rok 1924/1925 byl navržen jeho semestrální kurs ze všeobecných dějin.⁷⁶ Celkově se ale Bidlo během svého předsednictví už do přednáškových aktivit Extenze zapojoval minimálně. Důvodem byla jistě i jeho značná pracovní vytíženost v řadě jiných institucí a poměrně intenzivní publikační činnost.⁷⁷

Velmi vstřícná byla pražská extenze vůči menšinovému školství. Když na konci roku 1925 oslovil její výbor vídeňský český spolek Komenský s prosbou o bezplatné uspořádání řady přednášek, bylo jí obratem vyhověno a pro jednotlivé přednášející byl vyčleněn velkorysý honorář ve výši 1 000 Kč za přednášku, resp. 1 500 za dvě přednášky. Bidlo při té příležitosti neopomněl nadhodit možnost zkusit získat od ministerstva pro tento účel samostatnou subvenci.⁷⁸ Přednášky nakonec Extenze zvládla k oboustranné spokojenosti ve své vlastní režii a plánovala na ně v r. 1926 navázat přednáškovým turné prof. J. V. Šimáka i po dalších velkých rakouských městech (Linec, Štýrský Hradec, Vídeň).⁷⁹

V otázce vztahu Extenzí k dalším institucím, jako byl např. Československý svaz osvětový nebo Československá obec učitelská, se Bidlo snažil dosáhnout celorepublikového konsensu. Jednání s předsedou brněnské extenze fyzikem Vladimírem Novákem mu nejspíše usnadňovala stará známost z doby, kdy působil v Praze. Počátkem roku 1924 tak od něj na osobní schůzce získal slib, že v otázce pořádání učitelských kurzů pro Československou obec učitelskou, na něž brněnská extenze připlácela přednášejícím po 20 Kč za přednášku, bude v souladu s postupem pražské extenze požadovat plně převzetí nákladů organizátory.⁸⁰ Po dalším jednání s Československou obcí učitelskou nakonec učinil výbor pražské extenze vstřícný krok a rozhodl se vyřešit spornou částku (přídavek 20 Kč za přednášku) získáním dodatečné subvence. Bidlo měl společně s profesorem Weignerem v této

⁷³ Tamtéž, nedatováno [počátek roku 1926].

⁷⁴ AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, zápisy ze schůzí výboru Extenze československých vysokých škol v Praze, 3. 2. 1927.

⁷⁵ MÚA, fond J. Bidlo, kart. 9, i. č. 775. Předseda a tajemník Československé obce učitelské J. Bidlovi, 10. 10. 1925, Praha.

⁷⁶ AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, zápisy ze schůzí výboru Extenze československých vysokých škol v Praze, 10. 3. 1924 a 6. 11. 1924.

⁷⁷ K jeho vytíženosti v prvním poválečném desetiletí srov. Marek ĐURČANSKÝ, *Jaroslav Bidlo jako osoba veřejná*, in: Dagmar Blümllová a kol., *Čas optimismu a ctizádostivých nadějí. Prezentace a reprezentace české vědy a kultury v prvním desetiletí samostatného státu (1918–1929)*, České Budějovice 2009 (=Jihočeský sborník historický – Supplementum 1), s. 57–66.

⁷⁸ AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, zápisy ze schůzí výboru Extenze československých vysokých škol v Praze, 7. 12. 1925.

⁷⁹ Tamtéž, nedatováno [počátek roku 1926]. Přednášky se konaly v červenci 1926. Srov. Hana KÁBOVÁ, *Josef Vítězslav Šimák. Jeho život a dílo se zvláštním zřetelem k historické vlastivědě*, České Budějovice – Pelhřimov, 2013, s. 403; R. HORNÁ – J. OPRAVIL – M. PAULOVÁ, *Extenze*, s. 53.

⁸⁰ AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, zápisy ze schůzí výboru Extenze československých vysokých škol v Praze, 10. 3. 1924.

záležitosti navštívit přímo sekčního šéfa MŠANO dr. Kolínského.⁸¹ Weigner se také o rok později ujal jednání s ministerstvem ohledně možnosti převádění nevyčerpaných subvencí Extenze do následujícího roku.⁸²

Záležitosti financování Extenzí ostatně patřily mezi nejdůležitější agendu předsedy a tajemnice. Dosavadní systém subvencí se od roku 1925 rozšířil o jednorázový příspěvek z ministerstva veřejného zdravotnictví ve výši 50 000 Kč, přičemž si organizaci odborného programu vzal na starost prof. Weigner, který celou záležitost také inicioval.⁸³

Jakýmsi vrcholem průběžné kontroly účtů bylo ustanovení komise akademického senátu, která na jaře 1925 za součinnosti dvou členů výboru zkontrolovala vedení ekonomických záležitostí pražské extenze. Jednalo se o důsledek dlouhodobějších nedorozumění s kveturou, takže o revizi účetnictví poté, co Milada Paulová sama prošla starší podklady, požádalo samo vedení Extenze.⁸⁴ Na postu kontrolorů se z nominace senátu UK ocitli právník Josef Drachovský a přírodovědec František Slavík, Extenzi zastupovali profesori Posejpal a Svoboda. Výsledkem činnosti komise bylo odstranění sporů mezi univerzitní kveturou a Extenzí vzniklých v důsledku účetnictví za války (vykazování úroků) a táhnoucích se již od té doby.⁸⁵

Jak již bylo naznačeno, zásadní organizační otázku představovala od počátku 20. let příprava nových stanov Extenzí. Výbor značně ustoupil připomínkám ze strany fakult, např. v otázce pojmenování orgánů Extenze (nikoli senát, ale výbor; nikoli presidium, ale předsednictvo). Přes protest zástupce teologické fakulty rozhodl výbor o jejím vyloučení z Extenze (ve výboru měla zvláště nemilosrdného nepřítele v profesoru právnické fakulty Emilu Svobodovi).⁸⁶ Až do doby, kdy v roce 1926 vstoupily v platnost nové stanovy, sice teologická fakulta nadále měla své dva zástupce ve výboru pražské extenze, byla ale výrazně upozaděna. Od roku 1926 nebyla ve výboru zastoupena vůbec.

Pražská extenze za předsednictví J. Bidla po přijetí nových stanov Extenzí (1926–1931)

Návrh nových stanov měla Ministerstvu školství a národní osvěty podle usnesení výboru z jara 1924 předložit komise, které Bidlo předsedal a vedle něj v ní zasedali profesori Foustka, Velich a Mildschuh.⁸⁷ Ještě počátkem roku 1926 ale musel Bidlo potvrzení stanov na ministerstvu urgovat tak, aby vešly v platnost do začátku nového školního roku a nové

⁸¹ Tamtéž, 6. 11. 1924.

⁸² Tamtéž, 7. 12. 1925.

⁸³ Tamtéž, 12. 2. 1925.

⁸⁴ AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, složka Lidové přednášky 1924–1925, předseda Výboru pro pořádání lidových výchovných přednášek vysokých škol pražských Akademickému senátu UK, 25. 2. 1925, Praha.

⁸⁵ AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, zápisy ze schůzí výboru Extenze československých vysokých škol v Praze, 7. 12. 1925.

⁸⁶ Tamtéž, 20. 3. 1923. Srov. také tamtéž, složka Lidové přednášky 1922–1923, předseda Výboru pro pořádání lidových výchovných přednášek vysokých škol pražských (J. Bidlo) Akademickému senátu UK, 24. 4. 1923, Praha (výbor tlumočící zároveň názor světových fakult UK i ČVUT trvá na formulaci „fakulty a vysoké školy teologické nemají zástupců v Extensích“ v návrhu znění stanov).

⁸⁷ AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, zápisy ze schůzí výboru Extenze československých vysokých škol v Praze, 10. 3. 1924.

volby do výboru už mohly být provedeny podle nich.⁸⁸ To se skutečně podařilo: 26. června 1926 rozhodlo MŠANO (s přihlédnutím k souvisejícím podáním brněnské a bratislavské extenze) o schválení nových stanov s několika spíše drobnými úpravami.⁸⁹ Na podzim 1926 tak volby na UK a ČVUT skutečně proběhly.

Podle nových stanov zněl nyní oficiální název *Extense československých vysokých škol v Republice československé (Přednášky pro dospělé)*.⁹⁰ Smyslem reorganizované instituce bylo zajišťovat „všem vrstvám obyvatelstva příležitost nabývatí vzdělání a prohlubovati je na základě vědeckém, aby bylo docíleno duševního i mravního povznesení lidu československého“. Toto vzdělání mělo být poskytováno v patřičné hloubce, v souladu s nejnovějšími vědeckými poznatky a mělo vést k samostatnému kritickému myšlení. Vedle blíže nespécifikované široké veřejnosti cílilo působení Extenzí především na učitele škol nižších stupňů. Stanovy rozlišovaly několik typů přednášek a kurzů, které měly být pořádány, a další prostředky veřejného působení: 1) „*Souvislé učební běhy*“ v sídlech místních extenzí (tedy v Praze, Brně a Bratislavě), které měly poskytnout pokud možno plný přehled o určitém oboru a mohly být rozvrženy i do několika let. 2) „*Soustavné cykly přednášek a výkladů*“ pojednávající o dílčích odborných problémech a pořádané vedle sídel extenzí také v dalších lokalitách. 3) „*Jednotlivé přednášky*“ konané kdekoli v rámci republiky. 4) Kroužky nebo semináře pro praktickou výuku organizované ve formě odpovídající univerzitním seminářům. 5) Další formy popularizace vědeckého poznání podle potřeby – například osvětové výstavy nebo vydávání publikací (obojí bylo posléze opravdu využito).

Extenze oficiálně sestávala ze „*tří samostatných místních vysokoškolských Extenzí*“ sídlicích v Praze, Brně a Bratislavě a sdružovala tamní školy „*s vyučovací řečí československou*“, resp. jejich jednotlivé světské fakulty. Stanovy zdůrazňovaly nutnost jejich součinnosti a shodu na programových záležitostech, „*aby Extense československých vysokých škol v republice Československé vystupovala navenek jako jednotné těleso, ovládané tímž duchem vědeckým a národním*“. V čele tří místních výborů, jejichž počet členů měl být úměrný celkovému počtu profesorů zastoupených fakult,⁹¹ stál předseda a tři místopředsedové. Tato tři předsednictva tvořila dohromady dvanáctičlenné zastupitelstvo československých Extenzí jako celku (samozřejmě s výjimkou německých škol), jež mělo za povinnost se alespoň jednou ročně sejít. Funkční období členů výborů i předsednictva bylo pětileté.

Přednášejícími v rámci Extenzí byli zaměstnanci vysokých škol od asistentů po profesory, případně jiní přední odborníci a zahraniční učenici. Vedle hostujících profesorů a zahraničních lektorů se tak zjevně počítalo s ukrajinskými a ruskými vědci v emigraci. Náklady na provoz Extenzí mělo hradit MŠANO vždy na základě programů a rozpočtů navržených

⁸⁸ Tamtéž, nedatováno [počátek roku 1926].

⁸⁹ AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, složka Lidové přednášky 1922–1923, MŠANO rektorátu UK, 18. 6. 1923, Praha.

⁹⁰ Výklad v následujících třech odstavcích vychází ze znění stanov. Byly vydány tiskem jako samostatná brožura: *Stanovy Extense vysokých škol československých v Republice československé*, Praha 1926. Srov. také F. X. HALAS, *Extenze*, s. 78n.

⁹¹ Počítalo se s jedním členem výboru vždy na deset řádných profesorů fakulty, a pokud jejich počet po poslední celé desítkě přesáhl pět, pak ještě s jedním navíc. Když tedy na Přírodovědecké fakultě UK počátkem roku 1928 vzrostl počet profesorů natolik, že fakulta získala nárok na ještě jednoho zástupce ve výboru, byl do něj kooptován profesor této fakulty Viktor Janda. AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, zápisy ze schůzí výboru Extenze československých vysokých škol v Praze, 20. 3. 1928.

jednotlivými místními extenzemi. Tento hlavní zdroj příjmů mohl být doplněn dary, vybíráním školného nebo příspěvky spoluorganizátorů.⁹²

Ustavující schůze „Extenze československých vysokých škol v Praze“ se konala 1. prosince 1926 za přítomnosti 16 z 23 nově zvolených členů. Zahajoval ji a jednání vedl staronový předseda Jaroslav Bidlo, který byl na návrh prof. Eiselta z LF UK jednohlasně opět zvolen předsedou. Hned poté přijal výbor (rovněž jednomyslně) návrh národohospodáře Josefa Macka z ČVUT, aby byl v následujícím volebním období předsedou zástupce pražské techniky. Volbou tří místopředsedů se zastoupení UK a ČVUT v předsednictvu pak stalo paritním: 1) Theodor Kašpárek (ČVUT); 2) František Vavřínek (PF UK); 3) Viktor Felber (ČVUT).⁹³

O dva týdny později se výbor pražské extenze sešel znovu k běžnému jednání. Vzal na vědomí, že do čela brněnské extenze byl rovněž zvolen dosavadní předseda Vladimír Novák. Bidlovi tak zůstal zachován jeden ze dvou dosavadních partnerů pro jednání o zásadních otázkách všech tří místních extenzí.⁹⁴ V případě bratislavské extenze volbu předsedy zkomplikovala kolize se stanovami způsobená malým počtem profesorů.⁹⁵ Schůze předsedů všech tří místních extenzí se nakonec konala 3. dubna 1927 a na jejím programu byly mj. otázky výše subvencí, stanovení rozsahu kurzů a vydávání přednášek tiskem (viz níže).⁹⁶

Staronový předseda pražské extenze hned v počátku svého dalšího funkčního období ve výboru inicioval diskusi o tom, jak co nejefektivněji upravit činnost v souladu se stanovami i faktickými aktuálními potřebami lidovými. Zásadní otázkou bylo rozšíření povědomí veřejnosti o aktivitách extenze. V úvahu přicházela spolupráce s rozhlasem a populárně-naučnými časopisy (Česká osvěta, Naše doba), případně i reklama v biografech. Bidlo sám nadhodil také možnost obnovit vydávání popularizační série brožur („Sbírka rozprav a studií“), v nichž byly dříve některé přednášky otištěny.⁹⁷ Výbor pověřil Karla Domina, aby v této záležitosti oslovil nejprve nakladatelství J. Otto, tedy původního vydavatele uvedené ediční řady, a případně také další nakladatelství běžně spolupracující s vysokými školami,⁹⁸ konkrétně proběhlo neúspěšné jednání s Orbisem,⁹⁹ jiné firmy na oslovení ani nereagovaly. Bidlo byl tedy pověřen jednat s nakladatelstvím J. Otto na základě nabídky učiněné v květnu 1927.¹⁰⁰

⁹² Jejich škála byla nejspíše dosti široká a pestrá. Na podnět vlastivědného pracovníka a historika Aloise Adamuse se tak na Bidla např. obrátila se žádostí o uspořádání přednášek Extenze Kulturní rada pro širší Ostravsko „jako krajové ústředí veškeré osvětové a lidovými práce na Ostravsku a jako vydržovatelka Lidové university Masarykovy“. MÚA, fond J. Bidlo, kart. 9, i. č. 816, Kulturní rada pro širší Ostravsko J. Bidlovi, 31. 1. 1922, Moravská Ostrava.

⁹³ AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, zápisy ze schůzi výboru Extenze československých vysokých škol v Praze, 1. 12. 1926 (volně vložený list).

⁹⁴ Tamtéž, 16. 12. 1926.

⁹⁵ Tamtéž, 3. 2. 1927.

⁹⁶ Tamtéž, 21. 11. 1927.

⁹⁷ Tamtéž, 16. 12. 1926.

⁹⁸ Tamtéž, 3. 2. 1927.

⁹⁹ Tamtéž, 21. 11. 1927. Následovala nejspíše schůzka pověřených redaktorů jednotlivých extenzí, jak je patrné z dopisu místopředsedy bratislavské extenze R. Horny. Ten se k jednání s nakladatelstvím J. Otto stavěl předem poměrně skepticky. MÚA, fond J. Bidlo, kart. 4, i. č. 243, R. Horna J. Bidlovi, 20. 11. 1927, Praha.

¹⁰⁰ AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, zápisy ze schůzi výboru Extenze československých vysokých škol v Praze, 10. 1. 1928.

Nakonec se ale jako nejuvýhodnější dodatečně ukázala nabídka Nakladatelství Jednoty československých matematiků a fyziků.¹⁰¹ S podmínkami souhlasily také výbory brněnské a bratislavské extenze; smlouva s nakladatelstvím zastoupeným Miroslavem Valouchem tak byla před polovinou roku 1928 podepsána. Z každé místní extenze měli být jmenováni dva redaktoři, jeden pro „duchovědnou“ a druhý pro „přírodovědeckou“ ediční řadu. Pražský výbor do těchto funkcí provizorně zvolil profesory Bidla a Kašpárka.¹⁰² Definitivně pak byl zvolen ještě před koncem téhož roku redaktorem I. řady Miloslav Hýsek, „*když předtím předseda prohlásil k návrhu prof. Lesného, že sám nehodlá redakce podržeti*“. Theodor Kašpárek naopak zůstal i nadále redaktorem II. řady.¹⁰³ Bidlo se ještě společně s oběma redaktory účastnil přípravy pravidel, která měla být pro pražskou redakci ediční řady závazná. Vydávání Sbírkou rozprav a studií mělo být finančně zajištěno zvláštní subvencí MŠANO, v první fázi ve výši 50 000 Kč, kterou se skutečně podařilo získat.¹⁰⁴

Ne všechny přednášky se pro otištění hodily, Vincenc Lesný např. odmítl kvůli tomu, že by nemohl doprovodit svůj text o Indii zamýšlenými obrazovými přílohami.¹⁰⁵ První svazky – spis Josefa Vítězslava Šimáka o svatém Václavu,¹⁰⁶ jazykovědné fejetony Václava Ertla¹⁰⁷ a práce o Sibíři T. Kašpárka¹⁰⁸ – vyšly na přelomu let 1929 a 1930. Tisková příprava se sice mírně protahovala, protože JČMF „*vzala na sebe tolik závazků, že není s to všem vyhověti*“,¹⁰⁹ i tak ale publikace zejména pražské extenze rychle přibývaly. Členové výboru měli mít nárok na bezplatné získání těch, o něž si písemně požádají. Ostatní profesori a docenti pak měli mít 25% slevu, pokud si publikace objednájí přímo v JČMF.¹¹⁰

Také spolupráce s rozhlasem se nakonec rozeběhla, byť zprvu pomalu. Nejprve byl osloven doc. Ernest ze Zemědělského rozhlasu.¹¹¹ Na intenzitě ale nabralo snažení pražské extenze ve věci rozhlasových přednášek teprve ve chvíli, kdy se jejím partnerem v této oblasti stal Radiojournal. V roce 1933 byl zástupcem extenze v „*poradním sboru Radiojournalu pro věci programové*“ zvolen profesor Nachtikal.¹¹² Extenze zároveň hledala širší domluvu s vysokými školami prostřednictvím akademických senátů a rektorské konference.

¹⁰¹ Tamtéž, 20. 3. 1928.

¹⁰² Tamtéž, 20. 6. 1928. Z korespondence s bratislavským profesorem R. Hornou je vidět, že měl Bidlo k jednání s nakladatelstvím Jednoty českých matematiků a fyziků poměrně volnou ruku: „*Já souhlasím se vším, jenom bude-li nám zajištěno aspoň čtyři svazky ročně a bude-li moci redaktor každé Extenze, ovšem ve shodě s redaktory ostatními, sbírku samostatně řídit*.“ MÚA, fond J. Bidlo, kart. 4, i. č. 243, R. Horna J. Bidlovi, 17. 10. 1928, Bratislava.

¹⁰³ AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, zápisy ze schůzí výboru Extenze československých vysokých škol v Praze, 14. 12. 1928. T. Kašpárek ovšem poměrně záhy vážně onemocněl a 24. prosince 1930 zemřel. Během jeho nemoci až do zvolení nového redaktora měl dočasně obě řady na starosti M. Hýsek, než byl počátkem roku 1931 zvolen redaktorem přírodovědné řady botanik Karel Kavina z ČVUT. Tamtéž, 19. 12. 1930, 20. 3. 1931.

¹⁰⁴ Tamtéž, 18. 4. 1929.

¹⁰⁵ MÚA, fond J. Bidlo, kart. 5, i. č. 383, V. Lesný J. Bidlovi, 2. 12. 1928, Praha.

¹⁰⁶ Josef Vítězslav ŠIMÁK, *O knížeti Václavovi*, Praha 1929.

¹⁰⁷ Václav ERTL, *Časové úvahy o naší mateřtině*, Praha 1929.

¹⁰⁸ Theodor KAŠPÁREK, *Sibíř*, Praha 1930.

¹⁰⁹ AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, zápisy ze schůzí výboru Extenze československých vysokých škol v Praze, 4. 2. 1930.

¹¹⁰ Ze záznamů je zřejmé, že jakýmsi neoficiálním prostředníkem ve vztahu k JČMF a jejímu nakladatelství byl fyzik František Nachtikal z ČVUT, který měl také na starost jednání ohledně exemplářů pro vysokoškolské učitele. AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, zápisy ze schůzí výboru Extenze československých vysokých škol v Praze, 19. 12. 1930, 20. 3. 1931.

¹¹¹ Tamtéž, 3. 2. 1927.

¹¹² Tamtéž, 10. 11. 1933.

V rámci výboru byla zvolena „komise pro věci Radiojournalu“, jejíž členkou se stala rovněž M. Paulová (vedle profesorů Nachtikala, Hýska, Kaviny a Schneidera).¹¹³ Výbor se snažil zahrnout co nejvíce rozhlasových přednášek vysokoškolských pedagogů pod formální rámec extenze.¹¹⁴

Na úspěšné přednášky pro rakouské Čechy¹¹⁵ měla pražská extenze na Bidlův návrh navázat přednáškami pro menšinové školy v pohraničí.¹¹⁶ I tento typ přednášek měl pozitivní ohlas, jak o tom svědčí např. poděkování předsedovi Extenze zasláné ředitelem frýdlantské obecné a měšťanské školy.¹¹⁷ Výbor rovněž schválil doporučení K. Domina, aby v takových případech Extenze zajistila honorář pro přednášející a na místních pořadatelích ponechala pouze režijní vydání.¹¹⁸ Dalším Bidlovým návrhem bylo přizvání ruských historiků z emigrace k přednáškám, které mělo svou paralelu i v jiných vědách (např. astronom František Nušl doporučil k realizaci přednášky astronoma Vsevoloda Viktoroviče Stratonova).¹¹⁹ Renomovaní externí přednášející nebyli úplnou výjimkou, Bidlo osobně úspěšně navrhl přednášky malíře, etnografa a slavisty Ludvíka Kuby, který o ně sám projev il zájem.¹²⁰

I nový výbor extenze zvolený po vydání stanov byl nucen řešit poměr k Masarykovu lidovýchovnému ústavu, především zda vyučující na vysokých školách mají lidovýchovné přednášky zajišťovat pouze prostřednictvím extenze, nebo zda je mohou pořádající instituce oslovovat přímo.¹²¹ Pražským profesorům a docentům bylo v této věci Extenzí rozesláno 440 oběžníků, z nichž se 174 vrátilo se závazkem, že dotyční budou jako přednášející pro lidovýchovné přednášky používat výhradně prostřednictví Extenze.¹²² Nakonec došlo k domluvě: „Schváleno ujednání sekretárky s tajemníkem MLÚ drem Trnkou a přípis MLÚ

¹¹³ Tamtéž, 5. 6. 1934.

¹¹⁴ Tamtéž, 13. 11. 1934.

¹¹⁵ Přednášky ve Vídni probíhaly i v letech 1927 a 1928, přičemž většinu nákladů hradila přímo pražská extenze; dodatečná subvence ministerstva zahraničních věcí pokryla necelou třetinu z nich. Tamtéž, 14. 12. 1928 a 18. 4. 1929.

¹¹⁶ Tamtéž, 3. 2. 1927.

¹¹⁷ „Ředitelství školy koná tímto svoji milou povinnost, aby Vám upřímně poděkovalo za vzácnou ochotu, již jste projevil nám – hraničářům – a vyhověl v plně míře našim přáním, abychom mohli důstojně oslavit 78. narozeniny pana prezidenta. Pan docent Dr. Klíma zanechal tolik hlubokých dojmů v duších posluchačů, jichž bylo přes 500, takže naše prostorná tělocvična ani nestačila, že jsme byli v tento den opravdu zase jednou šťastni. Přednáška posílila nás tou měrou, že věříme v lepší budoucnost a jsme Vám proto neskonale vděční. Naším přáním je, abychom se mohli opětně těšiti, že podobných šťastných chviliek dopřejete nám svou vzácnou blahovůli zase a my se již předem na to těšíme.“ Jednalo se nejspíše o docenta pedagogiky Jiřího Václava Klímu. MÚA, fond J. Bidlo, kart. 9, i. č. 773, ředitel státní školy obecné a měšťanské ve Frýdlantě v Čechách V. Václavík J. Bidlovi, 7. 3. 1928, Frýdlant.

¹¹⁸ AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, zápisy ze schůzí výboru Extenze československých vysokých škol v Praze, 3. 2. 1927. Odmítnuta byla naopak žádost českého odboru Okresního osvětového sboru v Litoměřicích, aby tam extenze uspořádala dvě německé přednášky českých profesorů „obsahu poučného pro tamější německou inteligenci jako poučení o české kultuře (Rádl, Ot. Fischer)“. Tamtéž, 14. 12. 1928.

¹¹⁹ AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, zápisy ze schůzí výboru Extenze československých vysokých škol v Praze, 21. 11. 1927.

¹²⁰ Tamtéž, 14. 12. 1928.

¹²¹ Tamtéž, 21. 11. 1927.

¹²² Tamtéž, 20. 3. 1928. Reakcí na tento oběžník je např. dochovaný dopis sociologa Emanuela Chalupného, který v něm sděluje: „Děkuji zdvořile za laskavý přípis Váš i za oběžník dnes došlý. Dovolil bych si k němu ovšem poznámku, že pro soukromé docenty, kteří na vysokých školách přednášejí za nepatrné odškodnění nebo zdarma, nezdá se mi logickým prohlašovat přednášení v jiném prostředí za honorář menší než 200 Kč za nedůstojné. Akce univ[ersitní] extenze má snad smysl pro pp. profesory nebo docenty honorované, ale ne pro bezplatné.“ MÚA, fond J. Bidlo, kart. 4, i. č. 266, E. Chalupný J. Bidlovi, 14. 3. 1928, Tábor.

z 22. března 1928, kterým se MLÚ zavázal honorovati přednášky tak jako Extense a postupovati jí žádosti o přednášky po venkově. Extense pak svolila, aby sám přímo vyjednával o přednášky v Praze s vysokoškolskými profesory. Kvůli extensní statistice budou jí tyto přednášky hlášeny vždy na konci roku. Usneseno oznámiti tuto dohodu příležitostně všem členům vys[okých] škol.¹²³ K dalšímu jednání o užší spolupráci MLÚ s Extenzemi pak došlo v polovině 30. let, přičemž pražská extenze (i oslovované fakulty UK a ČVUT) byla vůči těmto plánům nejobatrnější.¹²⁴

MLÚ také oslovil pražský výbor s pozváním k účasti na Výstavě soudobé kultury v Brně v roce 1928 a víceméně paralelně probíhající Výstavě lidové výchovy konané v Městské knihovně v souvislosti s připravovaným Sjezdem lidovýchovných pracovníků. Na jednáních s MLÚ zastupoval pražskou extenzi místopředseda prof. Felber, který se k účasti všech tří místních extenzí na obou výstavách stavěl velmi pozitivně. Výbor jeho doporučení přijal a nabídl brněnské extenzi, aby příslušné přípravy pro Výstavu soudobé kultury zajistili její zástupci. M. Paulová připravila první návrh exponátů, které měly pražskou extenzi na výstavách představit. Jednalo se o: „a) ukázky plakátů; b) sylabů; c) publikace (I. Ročenku, Sbírku přednášek a rozprav a II. Ročenku, přehled činnosti za 25 let trvání Extense, kterou sekretářka sestavi); d) čtyři diagramy“. Zatímco Bidlo byl spolu s profesory Felberem a Nachtikalem počátkem roku 1928 zvolen do „výstavní komise“, Paulovou společně s Felberem jmenoval výbor zástupci pro jednání s MLÚ o přípravách výstav.¹²⁵ O dva měsíce později mohla tajemnice výboru s uspokojením konstatovat, že zpracování dvou velkoformátových „kartogramů“ se ujal kreslíř Vojenského geografického ústavu Jiří Sádlo, a také na publikaci se pracuje. Výbor rozhodl, že si pro účely výstavy nechá pořídit skupinové foto.¹²⁶

Na výstavu byly příslušné podklady včas dodány,¹²⁷ během jejího trvání však stále ještě neskončily práce na jubilejním spisu, protože se čekalo na statistické údaje o bratislavské extenzi. Výbor i tak přiznal v souvislosti s oběma výstavami M. Paulové odměnu ve výši 700 Kč.¹²⁸ Co se týká samotného tisku publikace, byl zajištěn mimořádnou subvencí MŠANO ve výši 3 759 Kč.¹²⁹

Více než padesátistránková brožura nakonec vyšla s vročením 1928. Pasáž o brněnské extenzi byla napsána tamním tajemníkem a kvestorem Masarykovy univerzity v jedné osobě Janem Opravilem, pasáž o bratislavské extenzi napsal předseda jejího výboru právní historik Richard Horna. Hlavním autorem ale byla M. Paulová. Jejím podílem nebylo jen

¹²³ AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, zápisy ze schůzí výboru Extenze československých vysokých škol v Praze, 10. 7. 1928.

¹²⁴ Tamtéž, 11. 3. 1935, 23. 10. 1935 a 17. 6. 1936.

¹²⁵ Tamtéž, 21. 11. 1927 a 10. 1. 1928.

¹²⁶ Tamtéž, 20. 3. 1928.

¹²⁷ Podle tištěného katalogu obsahovala vitřina věnovaná Extenzím, jež zde byly vnímány jako jedna celostátní organizace, fotografie T. G. Masaryka jako prvního přednášejícího po vzniku extenzí, sylaby přednášek, diplom z mezinárodního lidovýchovného kongresu v Miláně v r. 1926, ukázky publikací a plakátů, grafy shrnující účast na přednáškách, fotografie předsedů a současného výboru. Vitřina byla umístěna v prostorách, kde byly prezentovány i další vysokoškolské instituce. Bidlo sám byl na výstavě zastoupen ještě ukázkou rukopisu (společně s rukopisy J. Golla, J. Pekaře, J. Šusty, V. Novotného a K. Krofty) v části věnované dějepisu. *Výstava soudobé kultury v ČSR, Brno 1928*, s. 221, 184.

¹²⁸ AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, zápisy ze schůzí výboru Extenze československých vysokých škol v Praze, 10. 7. 1928.

¹²⁹ Tamtéž, 18. 4. 1929.

dvacetistránkové pojednání o minulosti extenze a o pražské extenzi zvláště, svědčící mj. o práci s prameny z univerzitního archivu a osobní účasti v aktivitách extenze v posledních letech, ale i celková redakce a sestavení části podrobných statistických příloh zahrnujících více než třetinu publikace. Z nich „*je patrné, že za 30 let (1898–1928) bylo vykonáno Extensí pražskou 6589 přednášek, jež navštívilo 1,002.580 posluchačů*“.¹³⁰

Pražská „Výstava lidové výchovy“ byla opakovaně odkládána, nejprve na prosinec 1928, poté na jaro 1929.¹³¹ Měla se konat ve dnech 16.–26. května na novém výstavišti Pražských vzorkových veletrhů a také v tomto případě mělo její konání doprovázet vydání výstavního katalogu. Souvisejícími pracemi byla pověřena opět M. Paulová.¹³² Po jejich úspěšném vykonání a po skončení výstavy výbor navrhl jí i F. Kaprálkovi mimořádnou odměnu, která zohledňovala také povinnosti spojené se stěhováním kanceláře Extenze. V souvislosti s dostavbou nové budovy Filozofické fakulty UK totiž došlo ke změně oficiálního sídla pražské extenze, která se tak v prosinci 1929 z Veleslavínovy ulice přesunula na Smetanovo náměstí (dnešní náměstí Jana Palacha).¹³³ Nová kancelář byla o dva roky později vybavena novým mobiliářem.¹³⁴

Extenze nemohla opomenout ani oslavy 80. narozenin T. G. Masaryka. Jaroslav Bidlo při této příležitosti využil svého postavení ve Slovanském ústavu (byl jedním ze tří členů výboru I. odboru, tedy kulturního) a navrhl, aby se extenze připojila k přednáškovému cyklu připravenému právě Slovanským ústavem. Profesor Hýsek při té příležitosti projevil zájem připojit se s přednáškou o Masarykovi a literatuře.¹³⁵ Svou přednášku ale nakonec neuveřejnil v publikaci založené na přednáškovém cyklu, „*vycházeje s hlediska, že jeho přednáška nebyla v cyklu Slovanského ústavu, nýbrž v přednáškách extensních*“.¹³⁶ Snad to bylo Bidlovo neformální prostřednictví, jež se snažilo nadále připoutat k sobě Extenzi a Slovanský ústav, když byl její výbor na konci roku 1931 vyzván, aby zvolil „*delegáta do poradního sboru čsl. nepolitických spolků a svazů kulturních, který Slovanský ústav hodlá utvořit*“.¹³⁷ Stal se jím nový předseda pražské extenze profesor Felber.¹³⁷

Nejvýznamnějším počinem pražské extenze v oblasti mezinárodní spolupráce za Bidlova předsednictví byla nepochybně účast na světovém kongresu Mezinárodního svazu pro lidovou výchovu v srpnu 1929 v Cambridge, kde ji zastupoval člen výboru, národohospodář Josef Macek. Jeho dojmy byly mimořádně dobré a průběh kongresu podle jeho zprávy podané výboru potvrdil, jak vysokému zájmu se problematika lidové výchovy ve světě (a ve Velké Británii zvláště) těší. V reorganizovaném výboru Mezinárodního svazu získala v průběhu kongresu Československá republika jedno místo, jež bylo obsazeno velvyslancem v Británii Janem Masarykem. Z uvedené reorganizace vyplynula také pro instituce jednotlivých států nutnost vytvořit „státní skupinu“, tedy období dnešních národních komitétů pro jednotlivé vědecké oblasti, která by volila členy do širšího výboru Svazu. Iniciativy

¹³⁰ Tamtéž, 14. 12. 1928.

¹³¹ Tamtéž, 10. 7. 1928, 14. 12. 1928.

¹³² Tamtéž, 18. 4. 1929.

¹³³ Tamtéž, 4. 2. 1930.

¹³⁴ Tamtéž, 20. 1. 1932.

¹³⁵ Tamtéž, 4. 2. 1930.

¹³⁶ Miloš WEINGART, *Předmluva*, in: týž (ed.), *Sborník přednášek o T. G. Masarykovi*, Praha 1931, (= *Přednášky Slovanského ústavu v Praze*, sv. 1), s. VIII.

¹³⁷ AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, zápisy ze schůzí výboru Extenze československých vysokých škol v Praze, 20. 1. 1932.

se chopil MLÚ, jenž pro její jednání dal k dispozici svou kancelář. Pražskou extenzi měla ve „státní skupině“ zastupovat M. Paulová – počítalo se i s jejím vysláním na příští kongres – a delegátem pro širší výbor Svazu byl zvolen anglista Vilém Mathesius, snad právě s ohledem na dobrou znalost jednacího jazyka. Jednalo se ovšem prozatím o funkci spíše hypotetickou, protože byla vázána na souhlas ostatních místních extenzí.¹³⁸ To ukázala i reakce brněnské extenze, která si toto místo nárokovala pro svého předsedu V. Nováka, což bylo vzhledem k jeho postavení a dlouholetým vazbám na britské přírodovědce zcela pochopitelné.¹³⁹ V otázce členského příspěvku extenze v Mezinárodním svazu pro lidovou výchovu jí vyšlo MŠANO rychle vstřícným poskytnutím mimořádné dotace ve výši 10 000 Kč, jež byla ovšem určena také k pokrytí mimořádných nákladů na přednášky na venkově.¹⁴⁰

Prestížní záležitostí se mělo stát rovněž uspořádání přednášek předsedy Mezinárodní asociace pro výchovu dospělých (World Association for Adult Education) prof. Alberta Mansbridge, k němuž byla počátkem roku 1931 vyzvána ministerstvem zahraničí v součinnosti s Univerzitou Karlovou.¹⁴¹ Milada Paulová považovala za iniciátory pozvání zprostředkovaného Janem Masarykem profesory FF UK Viléma Mathesia a Jana Blahoslava Kozáka.¹⁴² Sám Bidlo se s Albertem Mansbridgem osobně setkal již během jeho pobytu v Československu na přelomu let 1920 a 1921.¹⁴³

Od druhé poloviny 20. let sílily tlaky zvnějšku, aby Filozofická fakulta UK zřídila profesuru lidové výchovy. Kromě konkrétních žadatelů (ministrský tajemník MŠANO Antonín Matula) směřovaly tyto podněty od Masarykova lidovému výchovného ústavu. Fakulta se záměrně zprvu bránila, přičemž závěry komisí svolávaných – za Bidlova členství – pro posouzení těchto plánů vyzněly vždy odmítavě s poukazem na to, že lidová výchova představuje pouze jeden výsek z pedagogiky.¹⁴⁴

Působení v Extenzi svedlo Bidla dohromady s řadou lidí působících v oblasti lidovému výchovy v regionech. S otázkou lektorátu lidovému výchovy na FF UK souvisí příklad učitele, osvětového pracovníka a průkopníka skautingu PhDr. Jana Hořejšího (1885–1957) působícího počátkem třicátých let na gymnáziu v Hradci Králové. U Bidla tehdy hledal podporu ve svých snahách o získání lektorátu, resp. o habilitaci v oboru pedagogiky na FF UK, jejímž základem se měla stát monografie *Lidová výchova a její regionální studium* (1931), i v úsilí o získání místa v Praze či alespoň v její blízkosti.¹⁴⁵ Komise, v níž byl referentem v této

¹³⁸ Tamtéž, 18. 4. 1929 a 4. 2. 1930.

¹³⁹ Tamtéž, 19. 12. 1930 a 20. 3. 1931. Pražská extenze poté bez připomínek proplácela částku 137 Kč na jeho cestu do Vídně, kde zastupoval československé extenze na „schůzi Světového svazu pro lidovému výchovu“. AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, zápisy ze schůzí výboru Extenze československých vysokých škol v Praze, 20. 2. 1931.

¹⁴⁰ Tamtéž, 19. 12. 1930.

¹⁴¹ Tamtéž, 20. 3. 1931.

¹⁴² D. BRÁDLEROVÁ – J. HÁLEK (edd.), *Jaroslav Bidlo – Milada Paulová. Štřet generací?*, s. 392.

¹⁴³ „Dear Dr. Bidlo, It was a great pleasure to meet you and to have the chance of talking to you on the premises of so ancient a University [!]. // I should like to send you a copy of the Bulletin of the World Association for Adult Education dealing with Czecho-Slovakia, and to assure you that at all times I shall be happy to send you any information you may like to have. // As I promised, I will send you in due course, although it will be some time yet, the Report of the Royal Commission on the Universities of Oxford and Cambridge. // I wish you, your University and your country continued success.“ MÚA, f. J. Bidlo, kart. 6, i. č. 407, A. Mansbridge J. Bidlovi, 27. 1. 1921, Londýn.

¹⁴⁴ AUK, FF UK, kart. 75, i. č. 846, Lektorát lidovému výchovy.

¹⁴⁵ MÚA, fond J. Bidlo, doplnit, i. č. 244, kart. 4, i. č. 244, J. Hořejší J. Bidlovi, 24. 2. a 2. 4. 1931, Hradec Králové. Srov. také tamtéž, kart. 5, i. č. 297, O. Kádner J. Bidlovi, 29. 4. 1931, s. 1.

záležitosti právě J. Bidlo a zasedal v ní spolu s M. Hýskem, J. B. Kozákem, B. Foustkou a O. Kádnerem, doporučila zřídit nejprve lektorát lidové výchovy, a osvědčí-li se, umožnit žadateli následně habilitaci z pedagogiky se zvláštním zřetelem k lidovému výchově.

V obsáhlém odůvodnění formulovaném Bidlem je zřízení lektorátu lidové výchovy dáváno do přímého kontextu s extenzemi, na něž je nahlíženo i kritickým okem: „*Vysoké školy však nebyly fyzicky s to, aby podržely vedení lidovému výchovného proudu, z čehož však plyne nebezpečí, aby jeho vedení se nedostalo do rukou lidí nepovolných, tj. hlavně nemajících dostatek smyslu vědeckého a usilujících učiniti z výtěžků vědeckého bádání prostředky snah osobních nebo stavovských. Je tudíž potřeba, aby jak výchova dětí a dospívající mládeže, tak i vzdělávání dospělých bylo založeno a řízeno z vědeckých základů a vědeckými metodami, aby se na základě životní praxe s jejími světlými i temnými stránkami vytvořila přiměřená teorie, ba přímo věda, věda ovšem praktická. Zde nastává nepodněcovatelný úkol filosofickým fakultám, aby vytváření této vědy přijaly do svého programu, zvláště proto, že v demokratických státech se hlásí obzvláštní potřeba, aby nižší vrstvy lidové, které svým hlasovacím právem namnoze rozhodují o osobách řídících osudy států, byly povznášeny k vyšší vzdělanosti.*“ Zřízení lektorátu tak bylo bráno jako pokus, který by v případě úspěchu mohl vést až k plnohodnotné profesuře.¹⁴⁶

Bidlův odchod z vedení pražské extenze a poslední roky Milady Paulové ve funkci tajemnice

V souladu se stanovami Extenzí zvolily do začátku akademického roku 1931/1932 profesorské sbory pražských fakult své (staro)nové zástupce do pražského výboru. Termín ustavující schůze byl ze září posunut na 26. října 1931, protože právnická fakulta omylem zvolila původně jen jednoho zástupce a čekalo se, až dovolí druhého. Bidlo jakožto odstupující předseda schůzi zahájil a řídil až do volby nového předsedy, jímž se stal dosavadní místopředseda Viktor Felber z ČVUT.¹⁴⁷ Zásada postulovaná po přijetí nových stanov v r. 1926, aby se na postu předsedy střídali po jednotlivých funkčních obdobích zástupci univerzity a techniky, byla dodržena – domníváme se, že vědomě – nový předseda nicméně zvítězil ve volbách se dvěma (formálními) protikandidáty. Byli jimi slavista Miloš Weingart z FF UK a botanik Karel Kavina z ČVUT.¹⁴⁸ Místopředsedy se nakonec stali profesori Hýsek, Kavina a Domin.

Kromě toho, že nový předseda poděkoval „*vřelými slovy odstupujícímu předsedovi prof. Bidlovi za dlouholetou a obětavou činnost*“, navrhl indolog Vincenc Lesný, aby mu byla u ministerstva školství vyjednána „čestná odměna“ 15 000 Kč. Výbor návrh jednomyslně

¹⁴⁶ AUK, FF UK, kart. 26, i. č. 296, osobní spis Jana Hořejšího, Zpráva komise o žádosti Dra Jana Hořejšího za lektorát lidovému výchovy, 18. 6. 1931, Praha. Jan Hořejší na FF UK působil jako lektor, přednášející kromě samotné lidové výchovy také řečnictví a techniku sebevzdělávání, až do začátku 50. let.

¹⁴⁷ AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, zápisy ze schůzí výboru Extenze československých vysokých škol v Praze, 26. 10. 1931. O záležitosti s PF UK také D. BRÁDLEROVÁ – J. HÁLEK (edd.), *Jaroslav Bidlo – Milada Paulová. Střet generací?*, s. 398.

¹⁴⁸ Původně se patrně počítalo také s kandidaturou Františka Vavřínka z Právnické fakulty UK. D. BRÁDLEROVÁ – J. HÁLEK (edd.), *Jaroslav Bidlo – Milada Paulová. Střet generací?*, s. 398.

přijal.¹⁴⁹ Vzhledem k tomu, že právě probíhaly škrty v důsledku hospodářské krize a samotné Extenzi byla významně snížena dotace, odložilo ministerstvo tuto záležitost „na vhodnější dobu“.¹⁵⁰ Sama Extenze byla nucena přistoupit k úsporným opatřením – omezit počet přednášek, rezignovat na tisk syllabů a podniknout ještě další kroky. Nesouhlas zapisovatelky s návrhy ministerstva, který s ní vzhledem k výslednému usnesení zjevně sdílel i výbor, z protokolu o schůzi přímo číší: „V přípise [MŠANO] se současně žádá, aby se stalo předmětem úvahy, jak by se daly docílit úspory v odměnách za funkce administrativní...“ Podle mínění výboru „redukce odměn, beztak poměrně malých, za práce administrativní není dosud odůvodněna“.¹⁵¹

Prof. Felber se vzhledem k hospodářské krizi a všeobecné úsporné politice neujímal vedení pražské extenze ve šťastné době. Odstupujícímú předsedovi je nutné přičíst k dobru, že její finance byly v této době v dobrém stavu a stávající rezerva mohla výpadek příjmů částečně pokrýt.¹⁵² Záhy po převzetí funkce absolvoval Felber jednání na ministerstvu školství ohledně subvence, která měla být krácena o 30–50 %. Šetřilo se i v případě Sbírký přednášek a rozprav, kde měly být na nejnutnější minimum omezeny obrazové přílohy a podřízeny srozumitelnosti samotného textu.¹⁵³ V roce 1932 získala pražská extenze – po mnoha urgencích na ministerstvu školství a financí a s podporou rektorské konference – subvenci pouze ve výši 25 000 Kč. Na situaci reagovala omezením počtu přednášek a úplným dočasným zrušením (na časovou dotaci náročných) semestrálních přednášek. Vedle toho byly také sníženy finanční příspěvky na mimopražské přednášky a byl zastaven tisk syllabů a plakátů.¹⁵⁴ Výška finanční subvence měla zůstat stejná i v r. 1933 (nakonec byla dokonce ještě o 2 000 Kč snížena¹⁵⁵). Jednatelce nezbylo, než v rámci zprávy podávané výboru na konci roku 1933 konstatovat, že „snížením ročního příspěvku ministerstva školství ze 70.000 Kč na 25.000 Kč byla těžce ochromena činnost Extenze“.¹⁵⁶

Na funkci předsedy Extenze rezignoval V. Felber již 24. října 1932, stejně jako na členství ve výboru. Jeho povinnosti na přechodnou dobu převzal další ze zástupců ČVUT, matematik Josef Kounovský, než byl řádnou volbou pro zbytek funkčního období zvolen prof. František Nachtikal.¹⁵⁷ Ještě před volbou nového výboru ukončila svou činnost v Extenzi také Milada Paulová – po jmenování mimořádnou profesorkou rezignovala na funkci sekretářky Extenze vysokých škol pražských k 1. lednu 1936.¹⁵⁸ Jejím nástupcem se stal docent FF UK Jan Blahoslav Čapek.¹⁵⁹

¹⁴⁹ AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, zápisy ze schůzi výboru Extenze československých vysokých škol v Praze, 26. 10. 1931.

¹⁵⁰ Tamtéž, 20. 1. 1932.

¹⁵¹ Tamtéž, 4. 11. 1932.

¹⁵² Srov. účetní zprávu podávanou na konci r. 1932. AUK, AS UK, kart. 230, i. č. 3384, zápisy ze schůzi výboru Extenze československých vysokých škol v Praze, 4. 11. 1932.

¹⁵³ Tamtéž, 20. 1. 1932.

¹⁵⁴ Tamtéž, 4. 11. 1932.

¹⁵⁵ Tamtéž, 5. 6. 1934.

¹⁵⁶ Tamtéž, 10. 11. 1933.

¹⁵⁷ Tamtéž, 10. 11. 1933.

¹⁵⁸ Tamtéž, 23. 10. 1935.

¹⁵⁹ Tamtéž, 17. 6. 1936.

Epilog

V době, kdy Milada Paulová končila na postu sekretářky pražské extenze, bylo postavení této organizace značně odlišné od situace, kdy se této funkce ujímala. Extenze v Brně a v Bratislavě už byly etablovanými institucemi, a přestože tvořily společně s pražskou formálně jeden celek, v praktickém rozhodování a činnosti fungovaly do velké míry nezávisle. Dobře to ilustruje poměr k Masarykovu lidovýchovnému ústavu, vůči němuž panovala největší nedůvěra právě v Praze. Na poslední schůzi, které se M. Paulová účastnila jako tajemnice výboru, byl dlouze projednáván právě poměr k MLÚ, přičemž zastánců bližší spolupráce přibývalo. Protože se ale také jednalo o jednu z posledních schůzí během funkčního období výboru, rozhodnutí mělo být ponecháno až na (staro)nově zvolených členech. Jeden z dlouholetých spolupracovníků Extenzí, slavista Miloš Weingart, přitom konstatoval, že právě noví členové výboru by měli „*uvažovati vůbec o hledání nových cest pro Extensi, poněvadž její tradiční způsob činnosti přednáškové se přežil*“.¹⁶⁰ Toto hledání však už probíhalo bez většiny osob, které zásadně ovlivňovaly fungování Extenzí a jejich proměny po 28. říjnu 1918.

Podnětem ke vzniku této studie byla v první fázi snaha doplnit bílá místa v odborných životopisech Jaroslava Bidla a Milady Paulové, kam činnost v Extenzích vzhledem ke svému rozsahu a intenzitě nepochybně patří. Vzhledem k tomu, že dějiny pražské extenze zvláště pro meziválečné období de facto nejsou vůbec zpracovány, bylo nutné si ve výkladu někdy všimnout také obecnější problematiky, proto může studie představovat i určité vodítko pro badatele, kteří by zamýšleli zpracovat dějiny Extenzí soustavněji a komplexněji. Bidlo představoval od druhého desetiletí 20. století jednu z rozhodujících osob v rámci vedení pražské extenze a několik let po vzniku ČSR stál po celou jednu dekádu v jejím čele. Během jeho předsednictví i nadále (až do dosažení vlastní mimořádné profesury) byla hlavní výkonnou administrativní silou výboru pražské extenze, zodpovědnou do značné míry také za zajištění odborného programu přednášek, Milada Paulová. Její působení lze chápat také jako součást obecnějších emancipačních snah žen v české, resp. československé vědě – v pramenech jsme zatím nenalezli žádné zmínky o tom, že by její odborné kompetence pro výkon této funkce někdo otevřeně zpochybňoval.

DANIELA BRÁDLEROVÁ – MAREK ĎURČANSKÝ

DAS WIRKEN VON JAROSLAV BIDLO UND MILADA PAULOVÁ IN DER PRAGER UNIVERSITÄTSEXTENSION

ZUSAMMENFASSUNG

Ein verbreitetes Phänomen an den europäischen und nordamerikanischen Schulen in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts waren Bestrebungen, höhere Bildung unter die breiten Schichten der Öffentlichkeit zu verbreiten. Die böhmische Karl-Ferdinands-Universität, die sich in dieser Frage insbesondere britische Universitäten zum Vorbild nahm, begann auf diese Weise ab 1899, die Öffentlichkeit regelmäßig anzusprechen, später (ab 1908) erfolgte dies in enger Zusammenarbeit mit der Tschechischen Technischen Hochschule. Die organisatorischen

¹⁶⁰ Tamtéž, 23. 10. 1935.

Angelegenheiten besorgte der Ausschuss für Volksbildungs-Vorträge der tschechischen Prager Hochschulen, den man nach britischem Muster inoffiziell „Extension“ bezeichnete. Die neuen Statuten übernahmen diesen Terminus 1926 auch in die offizielle Bezeichnung (Extenze českých vysokých škol pražských – „Extension der Prager tschechischen Hochschulen“). Zu dieser Zeit arbeiteten die Prager Hochschulen auf diesem Gebiet bereits mit den neugegründeten Universitäten in Brno (Brünn) und Bratislava zusammen. Eine bedeutende Rolle in der Organisation der Prager Universitätsextension spielten die Vertreter der historischen Slawistik Jaroslav Bidlo (1868–1937) und seine Schülerin Milada Paulová (1891–1970). Bidlo schloss sich der Tätigkeit der Extension bereits kurz nach seiner Habilitation an (sein in diesem Rahmen ältestbelegter Vortrag datiert 1902) und war ab 1911 zwei Jahrzehnte lang ununterbrochen als Mitglied des aus Vertretern der einzelnen Fakultäten der Universität und des Technikums bestehenden Ausschusses der Prager Extension tätig. Im Jahre 1921 wurde er zu seinem Vorsitzenden gewählt, dieses Amt hatte er zehn Jahre lang bis 1931 inne. In der Geschichte der Extension handelt es sich um einen Zeitraum stürmischer Entwicklung, in welchem man sich mit einer beträchtlichen Veränderung der Volksbildungsbewegung abfinden, ihren Platz unter der Konkurrenz der neu entstandenen Institutionen (namentlich des Masaryk-Volksbildungsinstituts) neu definieren sowie neue Wege finden musste, die Öffentlichkeit anzusprechen, beispielsweise mittels Rundfunkvorträgen.

Die praktische Organisation der Vortragszyklen, die Kommunikation mit den Referenten und Mitausrichtern und die Leitung der damit zusammenhängenden Verwaltung lag in den Händen von Milada Paulová, der Sekretärin der Prager Extension. Die Zusammenarbeit mit ihrem Lehrer Jaroslav Bidlo auf dieser Ebene rundet unser bisheriges Bild von ihren beruflichen wie persönlichen Beziehungen deutlich ab und zeugt auch von der Stellung der historischen Slawistik als Fach, dessen Bedeutung und Unterstützung staatlicherseits nach der Gründung der Tschechoslowakischen Republik rapide gewachsen war. Vorliegende Studie fußt einerseits auf amtlichen Quellen aus dem Bestand des Akademischen Senats der Karlsuniversität, der sich in ihrem Archiv befindet (Archiv Univerzity Karlovy), andererseits auf Quellen aus dem Bestand der Personalunterlagen J. Bidlos und M. Paulovás im Masaryk-Institut und Archiv der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik (Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky).

© Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

PhDr. Daniela Brádlarová, Ph.D.
Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v. i., Praha
bradlerova@mua.cas.cz

PhDr. Marek Ďurčanský, Ph.D.
Ústav dějin a archiv Univerzity Karlovy
marek.durcansky@ruk.cuni.cz

Grantová podpora:

Tato studie vznikla jako výstup z projektu „Jaroslav Bidlo a Milada Paulová: zakladatelské osobnosti historické slavistiky v kontextu vývoje české vědy“, podpořeného Grantovou agenturou České republiky (grant č. 18-20451S, řešitel Marek Ďurčanský).

FRANTIŠEK VAVŘINEC RABAS, OFMCAP (1901–1969) JAKO PEDAGOG A BLÍZKÝ SPOLUPRACOVNÍK LITOMĚŘICKÉHO BISKUPA ŠTĚPÁNA TROCHTY

MARTIN BARUS – MAREK BRČÁK

FRANTIŠEK VAVŘINEC RABAS, OFMCAP (1901–1969) AS A TEACHER, AND A CLOSE COLLABORATOR OF ŠTĚPÁN TROCHTA, THE BISHOP OF LITOMĚŘICE

The article is dedicated to Roman Catholic priest, František Rabas, who was in 1918–1946 member of the Friars Minor Capuchin and thus used his monastic name Vavřinec. The chief aim of the text is to connect his two, so far in effect separately perceived identities, that is, one of the Capuchin historiographer, teacher, and educator, the other of the Rector of the seminary in Litoměřice and a secret vicar general of the Litoměřice bishopric. For this ‘subversive’ activity, he was in 1954 together with his bishop, Štěpán Trochta, and other collaborators, sentenced to many years in prison. The authors present a comprehensive biography of a notable personage of the Czech Catholic Church and Catholic intellectual circles of the first two thirds of the twentieth century, whose life aptly demonstrates the developments in the Catholic Church.

Keywords: Roman Catholic Church – Catholic clergy – Friars Minor Capuchins – ecclesiastic historians – Catholic seminaries – political prisoners – Church administration

DOI: 10.14712/23365730.2021.20

František Vavřinec Rabas je polozapomenutá postava našich dějin, která je především známa v souvislosti se svým působením ve vyšších církevních úřadech v litoměřické diecézi na přelomu 40. a 50. let 20. století. V této době užíval Rabas již jen své křestní jméno František. Pod řeholním jménem Vavřinec ho zase znají členové kapucínského řádu a historici českých raně novověkých církevních dějin, jelikož je autorem monografie *Řád kapucínský a jeho působení v Čechách v 17. století*,¹ která byla od svého vydání v roce 1938 téměř až do současnosti jedinou a základní prací k dějinám tohoto řeholního společenství v českých zemích pro období baroka.² Často se ale zapomíná na to, že se jedná o tutéž osobu, což je způsobeno tím, že Rabas své křestní a řeholní jméno neužíval nikdy současně, tj. v době

¹ Vavřinec RABAS, *Řád kapucínský a jeho působení v Čechách v 17. století*, Praha 1938.

² Marek BRČÁK – Jiří WOLF, *Čeští kapucíni v historické perspektivě aneb úvodní slovo editorů*, in: tíž (edd.), *Pax et Bonum. Kapucíni v Čechách a na Moravě v raném novověku*, Praha 2020, s. 11–39, zde s. 16.

svého působení v kapucínském řádu (1918–1946) striktně používal pouze řeholní jméno Vavřinec³ a po vystoupení z něj se vrátil ke křestnímu jménu František (1946–1969).⁴

František⁵ Rabas, který se narodil dne 20. 9. 1901 v Žatci, pocházel z česko-německé rodiny. Jeho otec Josef Rabas⁶ (nar. 10. 6. 1876 v Kralovicích), jenž byl povoláním švec, se po svatbě (15. 1. 1900) s Rosou Motykovou⁷ (nar. 26. 3. 1875 ve Vršovicích,⁸ okr. Karlín), usadil v Žatci, kde vedl malou ševcovskou dílnu (nejprve při domu č. p. 466, následně č. p. 816), kterou po jeho předčasné smrti (zemřel 17. 9. 1915 v Žatci)⁹ vedla jeho žena.¹⁰ Františkovův bratr Josef Rabas (1908–2003) se stal diecézním knězem v litoměřické diecézi, kde mj. působil jako sekretář biskupa Antona Aloise Webera (1877–1948).¹¹ Druhým sourozencem byla sestra Anna Rabasová, která v dospělosti pracovala jako hospodyně v domácnostech. Celkové rodinné poměry charakterizoval v dopise (24. 3. 1918, Žatec), který doporučoval F. Rabase (tehdy veden jako kandidát vstupu – viz dále) přijmout za člena kapucínského řádu a který byl adresován provinčnímu ministrovi česko-moravské provincie Řehoři Kottovi (1863–1926),¹² tehdejší kvardián žateckého kapucínského konventu

³ V souladu s řádovou historickou tradicí respektující ideály kapucínské skromnosti se dokonce často podepisoval jen jako *Laurentius Ziattecensis*, tudíž nepoužíval své příjmení (pod touto variantou ho lze najít v katalozích česko-moravské provincie). K této praxi blíže viz Marek BRČÁK, *Působení kapucínského řádu v Čechách a na Moravě 1599–1783* (v tisku).

⁴ Jako dvě samostatné osobnosti je uvádí i přední znalec dějin české teologie 20. století Vojtěch NOVOTNÝ, *Katolická teologická fakulta 1939–1990. Prolegomena k dějinám české katolické teologie druhé poloviny 20. století*, Praha 2007, s. 46, 53, 102, 108, 119, 520.

⁵ Jeho druhé křestní jméno, které ale neužíval, bylo Josef.

⁶ Jeho rodiče byli Josef Rabas (tkadlec) a Anna (roz. Šifner, krejčovná), kteří pocházeli rovněž z Kralovic.

⁷ Jejími rodiči byli Paul Motyka, který pracoval jako námezdní dělník a narodil se v Těšíně, a Marie (roz. Mašek), jež byla dcerou správce velkostatku v Oseku (okres Strakonice), odkud i pocházela.

⁸ Vršovice byly povýšeny na městečko v roce 1875, na město pak v roce 1902 a od roku 1922 jsou pražskou městskou částí. Václav LEDVINKA – Jiří PEŠEK, *Praha*, Praha 2000, s. 525–535, 543, 565.

⁹ Státní oblastní archiv (dále jen SOA) Litoměřice, Sběrka matrik Severočeského kraje, inv. č. 10450, sign. 189/92, Matrika zemřelých farnosti Žatec (1913–1919), s. 140.

¹⁰ Tamtéž, inv. č. 10439, sign. 189/84, Matrika narozených farnosti Žatec (1901–1903), s. 98.

¹¹ Josef Rabas byl po druhé světové válce jako kněz německé národnosti odsunut z Československa. V kněžské službě pokračoval ve Spolkové republice Německo, kde působil jako teolog na univerzitě ve Würzburgu. Kromě toho se aktivně angažoval za usmíření mezi Čechy a Němci, mj. v rámci občanského sdružení Ackermann-Gemeinde, jehož pracovní centrum v Římě vedl v letech 1976 až 1991. V roce 1998 se stal čestným kanovníkem litoměřické katedrální kapituly. Hojně publikoval o stavu katolické církve v Československu, známost si však získal vydáním životopisu biskupa Webera, který vyšel také v češtině (Josef RABAS, *Biskup Anton Alois Weber*, Kostelní Vydří – Litoměřice 2013). SOA Litoměřice, Sběrka matrik Severočeského kraje, inv. č. 11048, sign. 189/90, Matrika narozených farnosti Žatec (1908–1910), s. 88; Oto MÁDR, *Josef Rabas*, Teologické texty 14, 2003, s. 162; Martin BARUS, *Stručný životopis Josefa Rabase*, in: J. Rabas, Biskup Anton Alois Weber, s. 166–167; Michal SKLENÁŘ, „Dávám se cele k dispozici k pastorační pohraničí.“ *Snahy o poválečnou obnovu a personální situace litoměřické diecéze po druhé světové válce*, Securitas imperii 32/1, 2018, s. 130–159, zde s. 137. Do archivu Biskupství litoměřického (dále jen ABL) byla po Rabasově úmrtí předána jeho cenná osobní pozůstalost. Dosud se jedná o nezpracovaný a nepřehledný fond, jehož význam pro poválečné česko-německé vztahy především v církevní oblasti je nezanedbatelný.

¹² Řehoř Kott, křestním jménem František, narozen 1. 10. 1863 v Červeném Zahoří, obláčka 21. 9. 1882, věčné slyby 6. 1. 1887, je v česko-moravské provincii doložen jako kvardián v Opočně (1893–1900), superior v Praze na Novém Městě (1900–1916, 1920–1926), provinční definitor (1905–1916, 1919–1922) a ministr (1916–1919). Od roku 1919 zastával též úřad konzistorního rady v hradecké diecézi. Zemřel 26. 4. 1926 v Praze na Novém Městě. Pacifik MATĚJKA, *Seznam představených kapucínských klášterů podřízených provincialátu v Praze (1599–2005)*, *Paginae historiae* 13, 2005, s. 140–267, zde s. 192; TÝŽ, *Seznam provinciálů, definitorů a ostatních představených správních jednotek kapucínského Řádu s historickým sídlem v Praze (a Vídni)*, *Paginae historiae* 14, 2006, s. 259–343, zde s. 317–319.

Kamil Florián Pospíšil (1871–1941)¹³ následovně: „*Je to hodný chlapec* [F. Rabas], *kteřý je nezkažený věřící, syn chudších rodičů (...)*“.¹⁴

Před vstupem do kapucinského řádu F. Rabas studoval nejprve na biskupském gymnáziu v Bohosudově (I.–IV. třída, 1912/1913–1915/1916) a následně na klasickém gymnáziu v Žatci (V.–VIII. třída, 1916/1917–1919/1920), přičemž poslední dva ročníky dokončil až po přijetí do řádu. Středoškolské studium zakončil složením maturitní zkoušky v červnu 1920.¹⁵ Na základě dochovaných vysvědčení, která se nacházejí v jeho osobní složce uložené v provinčním archivu česko-moravské kapucinské provincie, lze konstatovat, že F. Rabas byl „průměrným“ studentem. V rámci čtyřstupňové klasifikace byl vždy hodnocen z jednotlivých předmětů buď „*gut*“ (2) anebo „*genügend*“ (3).¹⁶

F. Rabas byl v kontaktu s kapucíny od svého útlého dětství, jelikož v jeho mateřském městě už od roku 1675 fungovala jejich řeholní komunita.¹⁷ Intenzivní vztahy s řádem mimo jiné potvrzuje i již citovaný dopis kvardiána Pospíšila, v němž se přimlouvá za Rabasovo přijetí do noviciátu.¹⁸ Nicméně dle dokumentů nacházejících se v osobní složce F. Rabase přijetí neproběhlo zcela automaticky, uchazeč o vstup do řádu totiž musel v souladu s tehdy platnými řádovými konstitucemi z roku 1909¹⁹ a Kodexem církevního práva z roku 1917²⁰ splnit několik základních podmínek.

¹³ Kamil Pospíšil, křestním jménem Florián, narozen 21. 7. 1871 v Pravčicích, obláčka 21. 7. 1887, věčné sliby 15. 11. 1892, v česko-moravské provincii působil jako dlouholetý kvardián v Žatci (1902–1939), provinční definitor (1916–1919, 1922–1929) a ministr (1919–1922). Zemřel 6. 5. 1941 v Žatci. P. MATĚJKA, *Seznamy představených*, s. 195; TÝŽ, *Seznam provinciálů*, s. 318–320.

¹⁴ Národní archiv Praha (dále jen NA Praha), Kapucíni – provincialát a konventy, Praha (dále jen ŘK), Spisy, inv. č. 31, kart. č. 176, Osobní složka Vavřinec Rabas (nepaginováno).

¹⁵ Rabasovým třídním učitelem v době studia na žateckém gymnáziu byl Josef Schiepek (1860–1943), který ho vyučoval němčině, řečtině, dějepisu a filozofické propedeutice a který je mj. autorem několika článků o německých nářečích v oblasti Poohří. Jiří MATYÁŠ (ed.), *Dějiny žateckého gymnázia: Schola Zatecensis*, Žatec 2009, s. 85, 87.

¹⁶ Viz opisy Rabasových vysvědčení nacházející se v jeho osobní složce, které si vedení provincie vyžádalo od ředitelů gymnázií před jeho vstupem do řádu. NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 31, kart. č. 176, Osobní složka Vavřinec Rabas (nepaginováno).

¹⁷ Kapucíni přišli do Žatce v roce 1675 na základě pozvání místní městské rady (NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 622, kart. č. 457, sign. A4–A5). Klášter s kostelem Nanebevzetí Panny Marie (jeho vysvěcení proběhlo dne 10. 10. 1683 – tamtéž, sign. 19), byl budován jednak z menší části odkazů žateckých měšťanů (tamtéž, sign. A9–A15) a především pak za finančního přispění Ludmily Evy Františky Krakovské z Kolovrat (1616–1695) (tamtéž, sign. A16) a Marie Sidonie z Varrensbachu (†1691). Během první světové války, tj. v době těsně před Rabasovým vstupem, konvent sloužil jako vojenský lazaret. Klášter byl zrušen v roce 1950 v rámci tzv. Akce K, od té doby je v majetku města. Nejdříve sloužil až do 80. let jako domov důchodců, nyní probíhá jeho rekonstrukce s úmyslem vybudovat zde polyfunkční robotické a spolkové centrum. Srov. Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 703.

¹⁸ Blízký vztah celé rodiny ke kapucínům, resp. k řádovému kostelu v Žatci potvrzuje i příspěvek na předsádce modlitebni knihy Josefa Rabase „*Eigenthum des Josef Rabas Saaz Ministrand in Kloster*“; Knihovna Biskupství litoměřického, *Der heilige Kreuzweg unseres Herrn Jesu Christi, wie er vermöge bishöflicher Genehmigung an den Sonntagen während der heiligen Fastenzeit in der Kirche der P. P. Kapuziner geführt wird*, Saaz 1908 (bez signatury).

¹⁹ [Fidel ELIZONDO (ed.)], *Constitutiones Ordinis Fratrum Minorum Capuccinorum saeculorum decursu promulgatae*, tom. II, *Constitutiones recentiores* (1909–1925), Romae 1986, s. 209.

²⁰ *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi*, Romae 1917. Jeho český překlad: František KOP (ed.), *Překlad Kodexu kanonického práva*, Olomouc 1969 (strojopis, pracovní text komise při Cyrilometodějské bohoslovecké fakultě v Praze se sídlem v Litoměřicích, pobožce Olomouc). Pravidla pro přijetí do noviciátu specifikují kánony č. 538–552 (tamtéž, s. 150–154).

F. Rabas nejprve podal písemnou žádost o vstup do kapucinského řádu, která byla adresována provinčnímu ministru Ř. Kottovi (17. 3. 1918, Žatec),²¹ o přijetí tedy žádal v 16 letech, což byla tehdy minimální hranice pro vstup do řádu. Následně však musel doložit svůj zdravotní stav;²² tak jako dnes, ale už i v raném novověku²³ mohl být ke kapucínům přijat jen dostatečně fyzicky a duševně zdatný uchazeč. Kromě toho F. Rabas musel prokázat i svoji trestní bezúhonnost.²⁴ Samozřejmostí bylo i potvrzení, že je svobodný a pokřtěný muž, který je manželského původu a jenž má vlohy (zbožnost, mravy, vědomosti atd.) pro řeholní povolání.²⁵

Vzhledem k okolnosti, že F. Rabas byl v době svého vstupu ke kapucínům poloviční sirotek a zároveň tehdy nedosáhl ještě plnoletosti, musel jeho touhu stát se řeholníkem schválit mj. i opatrovnický soud²⁶ a také jeho zákonný zástupce, kterým byla jeho matka Rosa.²⁷ Vedení provincie se dále zajímalo o studijní vlohy kandidáta, mj. proto se v osobní Rabasově složce v provinčním archivu dochovala jeho gymnaziální vysvědčení. Sledovány však byly i další předpoklady, například hudební nadání. To F. Rabas dokládal vysvědčením z městské hudební školy v Žatci, mj. aktivně hrál na violu a pozoun a byl i členem zdejšího sboru fungujícího při této instituci.²⁸

Přihlíženo bylo i k jazykovým dovednostem, v Rabasově případě byla oceňována jeho znalost jak německého, tak i českého jazyka (mj. po dobu gymnaziálních studií volitelně studoval i český jazyk).²⁹ V této souvislosti kvardián K. Pospíšil v již uváděném dopise provinčnímu ministrovi Ř. Kottovi sděluje: „[Rabas] *umí česky i německy, je vlastně Čechem, tedy nebude nikdy dělati nadutého Němce.*“³⁰ Z úryvku je patrné, že jako negativní okolnost bylo vnímáno případné silné nacionální cítění, které vzhledem k tehdy smíšenému charakteru česko-moravské provincie nebylo z pochopitelných důvodů žádoucí.³¹ V neposlední řadě byl brán ohled i na povahové vlastnosti a na řečnické dovednosti kandidáta, které v případě F. Rabase nebyly bez vady, jelikož trochu koktal, obzvláště v rozčilení. K. Pospíšil doslovně píše: „*Háček přitom je, že [Rabas] při rozčilení, když má najednou mluvit, trochu koktá, ale dle mého zdání a mé dlouholeté praxe, není chyba taková, aby byla na závadu.*“

²¹ NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 31, kart. č. 176, Osobní složka Vavřínc Rabas (nepaginováno).

²² Rabasovu zdravotní způsobilost ke vstupu do řádu potvrdil Dr. [Vilém] Bergmann (13. 8. 1918, Žatec). NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 31, kart. č. 176, Osobní složka Vavřínc Rabas (nepaginováno).

²³ Toto kritérium bylo velice zdůrazňováno v řádových konstitucích i v období raného novověku (Pavel PRIHATNÝ (ed.), *Konstituce sv. Eufémie (Řim, 1536)*, Studia Capuccinorum Boziniensia 2, 2014, s. 13–67, zde s. 17–18; V. RABAS, *Řád kapucinský*, s. 64) a je shodné pro více řeholních řádů.

²⁴ To potvrdil městský úřad v Žatci (8. 8. 1918). NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 32, kart. č. 176, Osobní složka Vavřínc Rabas (nepaginováno).

²⁵ Osvědčovací listy o řádném původu řeholního kandidáta vydal jednak ordinář litoměřické diecéze Josef Gross (1866–1931) (10. 7. 1918, Litoměřice) a jednak žatecký farní vikář Siard Kírka, OPraem (*1887) (7. 8. 1918, Žatec). Tamtéž (nepaginováno).

²⁶ Povolení na základě šetření mistodržitelství vydal okresní soud v Žatci (12. 10. 1918, Žatec). Tamtéž (nepaginováno). Česko-moravská kapucinská provincie se v této souvislosti mj. stala i příjemcem Rabasova sirotčího důchodu v roční výši 438 Kčs 66 haléřů, který mu byl vyplácen do dosažení 18. let, tj. do září 1919, tamtéž (nepaginováno).

²⁷ Svolení je datováno 12. 8. 1918 v Žatci, tamtéž (nepaginováno).

²⁸ Vysvědčení bylo vydáno 13. 7. 1918, tamtéž (nepaginováno).

²⁹ Viz jeho vysvědčení v osobní složce, tamtéž (nepaginováno).

³⁰ Dopis K. Pospíšila adresovaný Ř. Kottovi (24. 3. 1918), tamtéž (nepaginováno).

³¹ Ostatně F. Rabas se hlásil celý život k české národnosti (viz například dokumenty týkající se jeho vojenské služby či policejní odhlášky dochované v jeho osobní složce), tamtéž (nepaginováno). Není bez zajímavosti, že jeho rodný bratr Josef se hlásil k německé národnosti, mj. proto byl z Československa roku 1946 odsunut.

*Vzdor tomu, že je zbožný, mají ho jeho kollegové i profesori rádi. Známkou jeho dobroty je, že protestanský profesor (odpadek) má na něj pivku, ovšem nezávaznou.*³²

Z výše uvedeného je zřejmé, přestože česko-moravská provincie v době Rabasova vstupu do řádu prožívala hlubokou personální krizi,³³ kterou dokázala překonat až v době první československé republiky (viz dále), tak si provinční ministři v souladu s řádovými předpisy novice pečlivě vybírali. V roce 1914 čítala česko-moravská provincie 116 členů (z toho 29 členů bylo na frontě, z nichž 11 zde zemřelo) a 21 klášterů, jednu řeholní komunitu tak v průměru tvořili pouze čtyři řeholníci.³⁴

Po předložení všech výše uvedených dokumentů nakonec Ř. Kott schválil vstup F. Rabase do kapucinského řádu. Obláčka, tj. slavnostní přijetí do řádu, při níž přijal řeholní jméno Vavřínek, se konala dne 25. 8. 1918 v konventním kostele Narození Páně v Opočně, při jehož klášteře tehdy fungoval noviciátní dům česko-moravské provincie.³⁵ Nicméně dotyčný zde neabsolvoval kompletní roční noviciát (viz dále), a to vzhledem k tomu, že v letech 1918–1920 dokončoval středoškolské studium na žateckém gymnáziu, i když je možné, že sedmý ročník mohl zčásti studovat i dálkově. Nicméně dle profesního lístku, který se váže k jeho prvním časným slibům, které složil na Slavnost Zvěstování Páně 25. 3. 1920 v klášterním kostele Korunování Panny Marie v Žatci,³⁶ prokazatelně pobýval při žateckém konventu od září 1919 do června 1920, při němž byl veden už jako „*clericus, philosophiae studens*“. To potvrzuje i výroční katalog česko-moravské provincie z roku 1920.³⁷

Vzhledem k tehdy panující personální krizi v česko-moravské provincii neprobíhala řádová formace v ní dle řádových konstitucí úplně „standardním“ způsobem, například v provincii chybělo řádové filozofické a teologické studium. Kandidáti kněžství tak po maturitě navštěvovali běžný diecézní seminář, například v Praze, Brně či Olomouci, kde studium filozofie a teologie nebylo odděleno a hovořilo se prostě o studiu teologie.³⁸ To byl i Rabasův případ. Nejprve byl studentem teologie³⁹ na Cyrilometodějské bohoslovecké

³² Dopis K. Pospíšila adresovaný Ř. Kottovi (24. 3. 1918), tamtéž (nepaginováno).

³³ Během 19. století v důsledku sekularizačních vlivů došlo k výraznému zmenšení počtu kapucínů působících v česko-moravské provincii, a to zejména oproti zlatému věku řádu v 18. století. Nejvíce členů česko-moravská provincie čítala v roce 1753, konkrétně 824, kteří působili při 36 kláštěrech, při jedné komunitě tedy v průměru působilo na 23 řeholníků. M. BRČÁK, *Působení kapucinského řádu* (v tisku). Pro srovnání při dnešní Provincii kapucínů v České republice působí 36 členů žijících při pěti kláštěrech. <<https://kapucini.cz/domains/kapucini.cz/index.php/o-nas>> [cit. 6. 7. 2021].

³⁴ Milan BUBEN, *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*, III/1, Praha 2006, s. 388; Pacifik MATĚJKA, *Ne mečem a měšcem, ale bezbranností lásky*, Velehrad 1999, s. 33–34.

³⁵ Fungování noviciátu při klášteře v Opočně v této době mj. dokazuje dochovaná kniha slibů *Liber professionum in Ordine Patrum Capucinatorum Opochnae* z let 1897–1946. NA Praha, Kapucíni Opočno, inv. č. 11, kart. č. 6.

³⁶ Viz profesní lístek vázící se k prvním časným slibům (25. 3. 1920, Žatec), jenž je podepsán i členy zdejší komunity, uložený v osobní složce V. Rabase. NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 31, kart. č. 176, Osobní složka Vavřínek Rabas (nepaginováno).

³⁷ Tamtéž, inv. č. 30, kart. č. 138, *Catalogus provinciae Bohemo-Moraviae Ordinis Minorum Sancti Patris Francisci Capucinatorum Anno 1920* (nepaginováno).

³⁸ Srov. P. MATĚJKA, *Ne mečem a měšcem*, s. 34.

³⁹ K tehdejšímu římskokatolickému teologickému studiu v Československu na základě normativních předpisů podrobněji Otto PLACHT – František HAVELKA, *Předpisy pro vysoké školy republiky československé*, Praha 1932, s. 1284–1289.

fakultě v Olomouci (1920/1921–1921/1922),⁴⁰ následně na švýcarské⁴¹ Freiburské univerzitě (1922/1923),⁴² Univerzitě Karlově v Praze (1923/1924)⁴³ a opět v Olomouci (1924/1925).⁴⁴ Studium na teologických fakultách V. Rabas zakončil pouze vysvěcením na kněze, nikoliv získáním doktorátu (ten si dodělal až po druhé světové válce, viz dále). Rabasovo kněžské svěcení proběhlo dne 15. 3. 1925 v kapli Narození Páně při arcibiskupské rezidenci v Olomouci a světitel byl arcibiskup Leopold Prečan (1866–1947).⁴⁵ V rámci dokončení řádové formace složil v této době i věčné sliby, konkrétně se tak stalo dne 10. 1. 1925 v olomouckém konventním kostele Zvěstování Páně.⁴⁶

⁴⁰ Doloženo na základě Rabasovy žádosti k udělení svěcení první tonsury (*prima tonsura*) od olomouckého arcibiskupa (20. 4. 1921, Olomouc). Žádosti však nemohlo být ihned vyhověno, jelikož konzistoř poukázala na nesrovnalosti ohledně kanonické platnosti vstupu do noviciátu a složení časných slibů. Rozporována byla skutečnost, že noviciát neproběhl v noviciátním domě, tak jak požadoval tehdy platný Kodex církevního práva (Kán. 572, 555). F. KOP (ed.), *Překlad Kodexu kanonického práva*, s. 154, 157. Z tohoto důvodu se V. Rabas a tehdejší provinční vikář a definitor Norbert Smékal (1874–1934) obrátili na římské ústředí řádu. Generální ministr Giuseppe Antonio Bussolari (1869–1939) a prokurátor Melchior Pineda Capo (1871–1936) platnost vstupu do řádu a časných slibů se souhlasem (3. 4. 1922, Řím) kardinála prefekta Kongregace pro biskupy a feholníky Theodora Valfrého di Bonza (1853–1922) potvrdili. Kardinál T. Valfré di Bonza zároveň povolil udělení první tonsury. K svěcení došlo dne 20. 9. 1922 v seminární kapli sv. Alexia a vykonal jej olomoucký arcibiskup Antonín Cyril Stojan (1851–1923). NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 31, kart. č. 176, Osobní složka Vavřinec Rabas (nepaginováno); Zemský archiv Opava (dále jen ZA Opava), pob. Olomouc, Arcibiskupská konzistoř Olomouc, Knihy, inv. č. 19, Matrika biskupských úkonů (1906–1950, nepaginováno). Za upozornění na pramen děkujeme kolegyni PhDr. Stanislavě Kovářové.

⁴¹ K Rabasově odeslání na studia do Švýcarska došlo s nástupem italského generálního komisaře Pacifika Nanniho do čela česko-moravské provincie (viz dále), který ji vedl de facto v „nucené správě“. K tomuto kroku bylo přikročeno po generální vizitaci provincie, kterou uskutečnil ve dnech 23. 1. 1922 – 15. 2. 1922 Eligius Jensen (1873–1936) z rýnsko-westfálské provincie. Vizitace pro česko-moravskou provincii dopadla velmi nepříznivě, a to zejména kvůli stavu zdejší řádové formace. P. MATĚJKA, *Seznamy provinciálů*, s. 319; TÝŽ, *Ne mečem a měšcem*, s. 34–35.

⁴² Doloženo na základě materiálů týkajících se vojenské služby Vavřince Rabase, který byl odveden v roce 1921. NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 31, kart. č. 176, Osobní složka Vavřinec Rabas (nepaginováno). Vojenskou službu nakonec Rabas vykonal (na základě udělené výjimky) při studii na Univerzitě Karlově v Praze jako pomocný zdravotník při divizní vojenské nemocnici v pražských Střešovicích (1923–1924). Archiv Univerzity Karlovy (dále AUK), Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy, Katalogy posluchačů ZS 1923/1924 a LS 1924. Tím však pro V. Rabase vojenské povinnosti neskončily, ve 20. a 30. letech se zúčastňoval jako zdravotník a duchovní povinných cvičení a k 1. 1. 1933 byl dokonce povýšen do hodnosti nadporučíka v záloze. Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), sbírka Správa vyšetřování STB – vyšetřovací spisy (V), arch. č. V-2309 MV, složka V_2309_MV_obalka_02, scan 0087–0088. Za pomoc s dohledáním pramenů v ABS děkujeme kolegovi Mgr. Markovi Sukovi.

⁴³ Během studia na Karlově univerzitě navštěvoval přednášky z těchto předmětů: Všeobecná mravověda, Zvláštní mravověda, O ctnostech rozumově mravovědných a občanských (Josef Kachník, 1859–1940), Otázky vybrané apologetické (Alois Kudrnovský, 1875–1956), Náboženství v Egyptě (Josef Hanuš, 1876–1928), Křesťanská asketika, Křesťanská mystika (Josef Čihák, 1880–1960), Dějiny náboženství v Čechách (František Xaver Stejskal, 1866–1924); a seminářů: filozofický (Cyril Jež, 1876–1930) a apologetický (Alois Kudrnovský). AUK, Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy, Katalogy posluchačů ZS 1923/1924 a LS 1924. Bohužel nelze zjistit, jaký vliv měli tyto vyučující na Rabasovo další směřování.

⁴⁴ ZA Opava, pob. Olomouc, Univerzita Palackého Olomouc, Knihy, inv. č. 956, Podací protokol teologické fakulty 1915/1916–1927/28, s. 462, č. j. 64 (1924/1925), Vydáno vysvědčení o zkoušce z mravovědy, kterou V. Rabas absolvoval 26. 10. 1924.

⁴⁵ Podjáhenské svěcení obdržel 7. 3. 1925 v seminární kapli sv. Alexia v Olomouci. Zde mu bylo následně o den později uděleno i jáhenské svěcení. Konsekrátor byl vždy arcibiskup L. Prečan. ZA Opava, pob. Olomouc, Arcibiskupská konzistoř Olomouc, Knihy, inv. č. 19, Matrika biskupských úkonů (1906–1950, nepaginováno).

⁴⁶ Viz profesní listek vážící se k věčným slibům (10. 1. 1925, Olomouc), jenž je podepsán i členy zdejší komunity, uložený v osobní složce V. Rabase. NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 31, kart. č. 176, Osobní složka Vavřinec Rabas (nepaginováno).

Po dokončení formace, vzhledem k jeho dalšímu pedagogickému směřování (viz dále), absolvoval desetiměsíční zahraniční studijní stáž (od 9/1925 do 6/1926) na tzv. serafinských školách zřizovaných kapucinským řádem v Německu, Francii, Belgii a Nizozemí.⁴⁷ Po návratu do Československa je V. Rabas od 1. 9. 1926 doložen jako prefekt, tj. představený, a preceptor na serafinské škole při hradčanském konventu.⁴⁸ V důsledku sekularizace,⁴⁹ probíhající v 19. století, se nejen v českých zemích, ale i v celé Evropě snížil počet všech řeholníků a řeholnic u „tradičních“ řádů.⁵⁰ Nedostatek noviců postihl i kapucíny. Tento fakt, navíc podpořen vysokým počtem chudé křesťanské mládeže, která neměla prostředky na vyšší vzdělání,⁵¹ přivedl kapucíny v době generalátu Bernarda Christena (1837–1908)⁵² na myšlenku založení pedagogických zařízení pro dospívající mládež a tím i vytvoření základny pro získávání dorostu. Tyto instituce se nazývaly serafinské školy.⁵³ Název je

⁴⁷ ABS, sbírka Správa vyšetřování STB – vyšetřovací spisy (V), arch. č. V-2309 MV, složka V_2309_MV_mapa_02, scan 0098.

⁴⁸ Tamtéž; Knihovna Provincie kapucínů v České republice, pob. Praha (dále jen KPK Praha), sign. PK 00467, *Catalogus Ordinis Minorum S. P. Francisci Capucinatorum Almae Provinciae Bohemo-Moraviae pro Anno Domini 1927*, s. 5.

⁴⁹ K tomuto procesu, který je poměrně různě definován, viz například Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ – Jiří MALÍŘ (edd.), *Sekularizace českých zemí v letech 1848–1914*, Brno 2007. Na druhou stranu je potřeba podotknout, že pokles významu „tradičních“ řeholních řádů v průběhu 19. století nemusel být zapříčiněn pouze sekularizací, lze jej vysvětlit i neschopností se přizpůsobit nové situaci na „náboženském trhu“ (Peter Ludwig BERGER) či „trhu se spásou duše“ (Tomáš Malý). Peter Ludwig BERGER, *A market Model for Analysis of Ecumenicity*, *Social Research* 1, 1963, s. 77–93; Tomáš MALÝ, *Smrt a spása mezi Tridentinem a sekularizací. Brněňští měšťané a proměny laické zbožnosti v 17. a 18. století*, Brno 2009, s. 198–236.

⁵⁰ Naopak v 19. století nastal velký rozvoj řeholních kongregací, kterým dosud česká historiografie nevěnovala příliš pozornosti, výjimku představuje například zdařilá dvoudílná monografie: Dana JAKŠIČOVÁ, *Dcery své doby? Školské sestry v českých zemích v letech 1851–1938 (1950)*, I–II, České Budějovice 2012 (=Jihočeský sborník historický 81, 2012 – supplementum 5).

⁵¹ K této problematice u nás nejnověji Martin JEMELKA – Jakub ŠTOFANÍK, *Víra a nevíra ve stínu továrních komínů. Náboženský život průmyslového dělnictva v českých zemích (1918–1938)*, Praha 2020.

⁵² Bernard Christen, křesťním jménem Edouard, narozen 24. 7. 1837 v Andermatu, obláčka 1855, byl členem švýcarské provincie, při níž působil jako lektor teologie, novicmistr a provinční ministr (1879–1882). Úřad generálního ministra zastával v letech 1884–1908. Zemřel 30. 3. 1909 v Ingebohl. *Lexicon Capucinum. Promptuarium historico-bibliographicum Ordinis Fratrum Minorum Capucinatorum (1525–1950)*, Romae 1951, s. 400.

⁵³ Ve stanovách hradčanské serafinské školy z roku 1926 se doslovně píše: „Serafinská škola v Praze jest zřízena za tím účelem, aby vychovávala zbožné a nadané hochy, kteří by v řádě sv. Františka jako budoucí kněží řádu Kapucínů slovem i životem hlásali v československé republice blahodárné učení sv. Evangelia a pracovali na mravní obnově československé[ho] národa. Tedy Serafinská škola není ani konviktem pro študenty, ani výchovným ústavem pro kněžský dorost světský, nýbrž je to výchovný ústav pro ty, kteří se chtějí stát kněžími řádu kapucinského.“ Účelu vzniku serafinské školy odpovídaly i podmínky přijetí: „1. Náklonost ke stavu řeholnímu; 2. Mravní způsobilost, tj. nelíčená zbožnost, upřímnost, nevinnost srdce a poslušnost; 3. Aspoň prostřední nadání; 4. Vysvědčení, že s dobrým prospěchem prošel obecnou školou nebo některou třídou měšťanské školy; 5. Pevné zdraví [...] K žádosti buď též přiloženy: 1. Křestní list; 2. Poslední školní vysvědčení; 3. Lékařské vysvědčení; 4. Vysvědčení mravů vystavené od duchovní správy; 5. Prohlášení rodičů, že se všemi podmínkami od ústavu žádanými souhlasí.“ NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 376, kart. č. 368. V obdobném duchu hovoří i stanovby třebičské serafinské školy: „Serafinská škola jest ústavem, kde se nadání a zbožní hoši vychovávají výhradně jen pro řád kapucinský; není tedy ani konviktem pro študenty, ani výchovným ústavem pro kněžský dorost světský, nýbrž je to výchovný ústav pro ty študenty, kteří se chtějí stát kněžími řádu kapucinského. Kdo tedy dospěl k poznání, že není povolán k životu řeholnímu v řádě kapucinském, nebo kdo předvidá, že rodiče mu odeprou dovození ke vstupu do řádu, jest ve svědomí zavázán ihned opustiti ústav. Kdo tak nečiní, jest vetřelcem, okrádá řád a zneužívá peněz poskytnutých od dobrodinců řádu pro výchovu dorostu řádu.“ Moravský zemský archiv (dále jen MZA) Brno, E 37 Kapucíní Třebíč, inv. č. 74. Jejich edice uvedena in: Vojtěch MALACH, *Dějiny kapucinského kláštera v Třebíči*, Diplomová práce, Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2009, s. 103–115, citace je na s. 103.

odvozen z přídomku zakladatele řádu sv. Františka z Assisi neboli sv. Františka Serafinského. Měsíční školné na těchto ústavech u nás v době první československé republiky činilo 60 Kčs (od roku 1937 bylo ve výši 100 Kčs) na chovance,⁵⁴ za to kapucinský řád podporoval svoje studenty po všech stránkách. Poskytoval jim stravu, ubytování, praní prádla a učebnice.⁵⁵ Skutečné náklady však několikanásobně převyšovaly příjmy získané ze školného, kapucíni tedy za pomoci dobrodinců⁵⁶ celý projekt z velké části dotovali,⁵⁷ jak mj. dokládají dochované účty ze Serafinských škol fungujících při Hradčanském⁵⁸ a Třebíčském konventu (viz dále).⁵⁹

První Serafinská škola v českých zemích byla otevřena roku 1896 v Olomouci.⁶⁰ Další vznikly v Mostě (1922),⁶¹ v Praze na Hradčanech (1926)⁶² a Třebíči (1934)⁶³ – ta nahradila olomouckou Serafinskou školu přestavěnou na řádové teologické studium (viz dále). V roce 1932 byly k česko-moravské provincii připojeny slovenské kláštery v Pezinku a Bratislavě, při němž od roku 1928 též fungovala Serafinská škola.⁶⁴ Serafinské školy, na nichž

⁵⁴ Kromě toho chovanci měli povinnost na počátku školního roku si s sebou do ústavu přinést: 1. Prádlo: 6 košil, 6 spodků, 6 kapesníků, 6 párů ponožek, 4 ručníky, několik límců a kravat; 2. Obuv: 2 páry bot a jeden pár střevočů pro dům (papuče); 3. Ložní prádlo: 2 ložní plátna, a sice tyto rozměry: délku 220 cm, šířka 130 cm. K tomu potřebné polštáře a peřinu; 4. Slušný oblek, a sice jeden pro všední den a jeden pro svátek; 5. slušný klobouk a čepice; 6. Modlitební knížku a růženec. NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 376, kart. č. 368.

⁵⁵ Rodiče museli hradit navíc pouze mimořádné výlohy například v případě opravy oděvů a bot či nákupu školních pomůcek. (tamtéž)

⁵⁶ Seznam dobrodinců Hradčanské Serafinské školy uveden in: NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 376, kart. č. 368. Mezi nimi lze najít především církevní instituce, například benediktinské emauzské opatství, které ročně přispívalo 5 000 Kčs, a římskokatolické farnosti měst (Brno, Kolín, Roudnice, Mělník atd.), kde fungovaly kapucinské kláštery (včetně i nejbližších okolních farností – Zhoř u Jihlavy atd.), v jejichž obvodu kapucíni (někdy i samotní diecézní kněží) organizovali sbírky na podporu Serafinských škol.

⁵⁷ Prostředky na provoz Serafinských škol v tehdejším Československu mimo jiné zasílalo i římské ústředí řádu, například v roce 1927 na tento účel odeslalo 2 200 švýcarských franků a 10 000 italských lir. (tamtéž)

⁵⁸ Například v roce 1932/1933 byly příjmy školy za školné 2 520 Kčs, ale vydání (dle účetní bilance sepsané V. Rabasem) za běžný provoz byla ve výši 45 439 Kčs 30 halířů. Tento účet mj. dokazuje, že kapucíni měli při škole obstojně vybavený přírodovědecký kabinet, pro nějž opatřovali pravidelně chemikálie, mikroskopy, botanické nářadí atd., a velmi slušnou žákovskou knihovnu, do níž pravidelně přikupovali knihy. Kromě toho kapucíni nezapomínali ani na reklamu školy, když si pravidelně platili inzerci v tiskovinách. Největší položkou v účtu byla platba za lékářskou péči poskytnutou studentům, která činila 9 920 Kčs. Mezi vydáními jsou i osobní vydání prefekta školy, tj. V. Rabase, ve výši 1 556 Kčs (největší položkou bylo pořízení nových kamen do cely za 480 Kčs). (tamtéž) Náklady školy byly ještě větší v letech, kdy probíhaly stavební úpravy při škole, například v letech 1929 a 1930 kapucíni zaplatili 18 995 Kčs 82 halířů za přestavbu spárny (tj. ložnice), umývárny a revitalizaci dvorku (účet opět vyhotovil V. Rabas). (tamtéž)

⁵⁹ NA Praha, ŘK, Rkp, inv. č. 324–326, Účty chovanců Serafinské školy Třebíč (1937–1942).

⁶⁰ NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 332, kart. č. 347; ZA Opava, pob. Olomouc, Kapucíni Olomouc, Knihy, inv. č. 32; tamtéž, Spisy, inv. č. 99, kart. č. 54; P. Matějka jako rok založení školy v Olomouci uvádí 1894 (P. MATĚJKA, *Ne mečem a měšcem*, s. 31), od něj tento údaj přebírá i M. Buben (M. BUBEN, *Encyklopedie řádů*, III/1, s. 388).

⁶¹ SOA Litoměřice, Kapucíni Most, Knihy, inv. č. 23–24.

⁶² NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 376, kart. č. 368.

⁶³ Vybudování na tehdejší poměry velmi moderní školy (viz architektonická dokumentace) při Třebíčském klášteře vyšlo na 357 000 Kčs (jednalo se totiž o zcela nové křídlo kláštera) a bylo hrazeno i ze sbírky určené na vybudování teologického učiliště v Olomouci, což bylo dáno tím, že zdejší Serafinská škola mu musela ustoupit. NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 597, kart. č. 453; tamtéž, Rkp., inv. č. 309; MZA Brno, E 37, Kapucíni Třebíč, inv. č. 74. Kapucíni po roce 1989 klášter restituovali a v rámci tradice Serafinské školy ho poté darovali brněnskému biskupství, které v jeho budovách provozuje katolické gymnázium.

⁶⁴ Následně byla česko-moravská provincie v roce 1935 přejmenována na československou, od níž se po podepsání Mnichovské dohody oddělily kláštery nacházející se na území Sudet, které vytvořily samostatný generální komisiariát. Ten byl oficiálně zřízen dne 30. 12. 1938 a zanikl po skončení války, konkrétně dne 28. 5. 1945, kdy zdejší kláštery byly znovu připojeny k česko-moravské provincii (nikoliv tedy k československé). Se vznikem slovenského státu v roce 1939 byly totiž od československé provincie de facto odděleny zdejší

v době největšího rozmachu studovalo až 146 studentů zároveň,⁶⁵ sehrály důležitou roli při obnově provincie v první polovině 20. století. V roce 1948 měl kapucínský řád 69 kněží a jen 15 z nich nebylo absolventy serafinských škol. S nástupem komunistického režimu bylo ukončeno fungování serafinských škol v Československu. Ve světě, hlavně ve Francii a Nizozemí, se serafinské školy udržely až do dnešní doby.⁶⁶

Studenti serafinských škol byli v první a druhé třídě vyučováni v klášteře a přitom byli zapsáni jako privatisté na gymnáziu s právem veřejnosti, například hradčanstí chovanci docházeli ke zkouškám na arcibiskupské gymnázium v Bubenči a třebičští pak na jezuitské gymnázium na Velehradě. Počínaje třetím ročníkem již navštěvovali pouze veřejné gymnázium a v kapucínském klášteře tedy bydleli jen jako na internátě. Po ukončení pátého ročníku (kvinty) se chovanec stával členem řádu jako novic (noviciát tedy absolvovali při šestém ročníku gymnázia), což znamená, že studenti na serafinské škole nedokončili celé středoškolské studium bez toho, aby vstoupili do řádu.⁶⁷ Poslední dvě gymnaziální třídy, tj. sedmý a osmý ročník, se klerikům započítával již do filozofického studia, přičemž ho budoucí kapucínští kněží absolvovali od roku 1922 až do roku 1938 téměř výhradně v zahraničí (což zvyšovalo nejen jejich jazykové dovednosti, ale i kulturní rozhled), a to při filozofických řádových studiích v belgickém Aalstu, nizozemském Breust-Eysdenu nebo švýcarském Stansu. To souvisí s nástupem italského generálního komisaře Pacifika Nanniho (1872–1959)⁶⁸ do čela česko-moravské provincie.⁶⁹

V. Rabas působil jako prefekt serafinské školy fungující při hradčanském konventu až do roku 1939,⁷⁰ přičemž školu nejen řídil, ale zároveň na ní i vyučoval (studenty v prvním

kláštery v Bratislavě a Pezinku, které vytvořily vlastní komisariát (de iure ustanoven 10. 4. 1942). Ten však se skončením 2. světové války nebyl připojen zpět a v roce 1987 byl povýšen na samostatnou provincii. Od roku 1997 oficiální název kapucínské provincie v České republice zní *Provincie kapucínů v ČR*. Ladislav TKAČÍK, *Kapucíni na Slovensku*, Bratislava 2017, s. 57–77; M. BUBEN, *Encyklopedie řádů*, III/1, s. 388–391.

⁶⁵ Tohoto vrcholu dosáhli kapucínské serafinské školy v roce 1937, kdy při třebičské působilo 52, při hradčanské 45, mostecké 33 a bratislavské 16 studentů. NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 376, kart. č. 368. V rámci absolutních čísel lze uvést, že například olomouckou serafinskou školou od roku 1896 do roku 1936 prošlo celkem 203 studentů, z toho 66 jich vstoupilo do řádového noviciátu. Nejvíce studentů studovalo na olomoucké škole v roce 1924, a to 28. NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 332, kart. č. 347. Většina studentů serafinských škol měla jako rodnou řeč češtinu, ti navštěvovali školy při kláštorech v Olomouci, Praze a Třebíči. Výjimkou byly serafinské školy v Mostě, kde se vyučovalo německy, a v Bratislavě, kde byla užívaná především slovenština.

⁶⁶ P. MATĚJKA, *Ne mečem a měšcem*, s. 33.

⁶⁷ Pokud se jedinec nerozhodl pro vstup do řádu, byl absolventem pouze pěti ročníků gymnázia, které samozřejmě mohl dokončit, ale již nebydlel při studiu v kapucínském konventu. Kromě toho měli kapucíni (prefekt serafinského ústavu) právo vyloučit chovance ze studia na serafinské škole, a to z důvodu nedostatečných studijních výsledků, neplacení školného či neuspokojivého chování. Například v červnu 1936 V. Rabas propustil z hradčanské školy 8 žáků s tímto odůvodněním: 3× pro slabé studijní nadání, 3× pro neuspokojivé chování, 1× pro neplacení školného a 1× pro naprostou lenost. NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 376, kart. č. 368. V říjnu 1935 zase bylo ukončeno studium dvěma chovancům z olomoucké školy, a to z důvodu nepřístojného chování při společném koupání. NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 332, kart. č. 347.

⁶⁸ Pacifik Nanni, křestním jménem Tommaso, narozen 12. 9. 1872 v Monteboaggine, obláčka 6. 1. 1888, věčné sliby 14. 7. 1892, v česko-moravské provincii působil jako generální komisař (1922–1926) a mimofádný generální vizitátor (1926–1937). Dále doložen jako provinční ministr v domácí piceanské provincii (1919–1922, 1937–1940, 1946–1949). Zemřel 15. 2. 1959 ve Fano. *Lexicon Capuccinum*, s. 235, 1862; P. MATĚJKA, *Seznam provinciálů*, s. 319.

⁶⁹ Viz stanovы hradčanské serafinské školy (z roku 1926). NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 376, kart. č. 368; Srov. P. MATĚJKA, *Ne mečem a měšcem*, s. 34.

⁷⁰ KPK Praha, sign. PK 00474, *Catalogus Ordinis Minorum S. P. Francisci Capucinatorum Almae Provinciae Bohemo-Moraviae dispositus mense Augusto 1930*, s. 5; sign. PK 00475, *Catalogus Ordinis Minorum S. P. Francisci Capucinatorum Almae Provinciae Bohemo-Moraviae dispositus mense Martio 1933*, s. 5; NA Praha,

a druhém ročníku), konkrétně latinu, řečtinu, němčinu a dějepis. Kromě toho organizoval i slavnosti na škole, například napsal divadelní hru o dvou dějstvích s názvem *Bojem k vítězství*, kterou studenti hradčanské serafínské školy sehráli v roce 1928 při příležitosti jmenin prezidenta Československé republiky.⁷¹ V době svého působení ve funkci prefekta hradčanské serafínské školy V. Rabas mj. postoupil též v řádové hierarchii, jelikož byl roku 1935 zvolen provinčním definitivem, přičemž v této funkci je doložen až do roku 1945.⁷²

Od září 1939 došlo ke spojení pražské a třebíčské serafínské školy v důsledku přeložení teologického studia z Olomouce do Prahy (Hradčany),⁷³ díky čemuž se V. Rabas na krátko přesunul do Třebíče, kde působil též jako ředitel serafínské školy.⁷⁴ V červnu 1940 byl však již přeložen do olomouckého kláštera,⁷⁵ kde se stal lektorem zdejšího řádového filozofic-

ŘK, Spisy, inv. č. 30, kart. č. 138, *Catalogus Ordinis Minorum S.P. Francisci Capucinatorum Almae Provinciae Bohemo-Moraviae pro Anno Domini 1931*, fol. 1r; tamtéž, *Familiae Domorum post Congregationem diebus 17 et 18. Augusti 1936 habitum*, fol. 1r; tamtéž, *Familiae Domorum mense Decembri 1937*, fol. 1r; tamtéž, *Catalogus Ordinis Fratrum Minorum Capucinatorum Provinciae Nostrae Dispositus ad Finem Anni 1939*, s. 4.

⁷¹ NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 376, kart. č. 368.

⁷² NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 30, kart. č. 138, *Familiae Domorum post Congregationem diebus 17 et 18. Augusti 1936 habitum*, fol. 1r; tamtéž, *Familiae Domorum mense Decembri 1937*, fol. 1r; tamtéž, *Catalogus Ordinis Fratrum Minorum Capucinatorum Provinciae Nostrae Dispositus ad Finem Anni 1939*, s. 4; tamtéž, *Familiae Domorum die 14. Iulii 1942*, fol. 1r; tamtéž, *Familiae Domorum die 17. Augusti 1943*, fol. 1r; KPK Praha, sign. PK 00665, *Catalogus Ordinis Minorum S. P. Francisci Capucinatorum Provinciae Bohemo-Moraviae pro Anno a Christo Nato 1944*, fol. 7r; tamtéž, *Dispositio Patrum et Fratrum O. F. M. Capucinatorum Prov. Bohemo-Moraviae facta in congregatione Olomutii die 12. Iulii A. D. 1945*, fol. 1r. Poslední výroční katalog, který V. Rabase uvádí ve funkci provinčního definitora je z července 1945. Ten byl vydán po provinčním congregatiu uskutečněném dne 12. 7. 1945 v Olomouci. Srov. P. MATĚJKA, *Seznam provinciálů*, s. 321–323.

⁷³ Výše jsme uvedli, že v česko-moravské provincii ve 20. letech chybělo řádové filozofické studium, které bylo tříleté, a teologické studium, jehož absolvování trvalo čtyři roky. To byl i jeden z důvodů, proč protokol z proběhlé generální vizitace (z roku 1922) byl k vedení tehdejší česko-moravské provincie tolik kritický, což v konečném důsledku vedlo k uvalení nucené správy na provincii ve 20. a 30. letech, kdy v jejím čele stál z Říma dosazený komisař P. Nanni. Po jeho příchodu do provincie (1922) kandidáti kněžství studovali téměř výhradně v zahraničí. Ve 30. letech pak bylo rozhodnuto o vybudování vlastního domácího teologického studia při olomouckém klášteře, na jehož budovu (jednalo se o zcela nové křídlo) se peníze sháněly formou veřejné sbírky od října 1931. Do roku 1935, kdy bylo teologické studium otevřeno, se podařilo shromáždit celkem 1 203 605 Kčs, 23 halírů. Stejně jako v případě serafínských škol byly sbírky realizovány především ve farnostech, kde fungoval kapucínský klášter. NA Praha, ŘK, Rkp, inv. č. 309. Prvním ředitelem teologického studia v Olomouci byl hostující kapucín z pařížské provincie Apollinaire Quinquis (†1966). Teologické učiliště při olomouckém konventu fungovalo až do roku 1939, kdy bylo přeloženo do Prahy na Hradčany, kde mu byly vyhrazeny prostory zdejší serafínské školy. Na jeho místě v Olomouci pak bylo otevřeno filozofické studium, které tak nemuselo (vzhledem k politickým událostem ani nemohlo) probíhat v zahraničí. NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 333, kart. č. 347. Srov. P. MATĚJKA, *Ne mečem a měšcem*, s. 34–37. K řádovým filozofickým a teologickým studiím v Československu v letech 1918–1950 blíže Eva ZAVADILOVÁ, *Výuka a vyučující kanonického práva na řádovém teologickém učilišti Kongregace Nejsvětějšího Vykupitele v Oboršti u Dobříše v letech 1918–1950*, Disertační práce, Cyrilometodějská teologická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Olomouc 2019, s. 34–75.

⁷⁴ Archiv Farního úřadu Třebíč-Jejkov, *Knih pamětní fary v Třebíči na Jejkově a spolu kapucínského kláštera od roku 1899 počínaje*, s. 27 (bez signatury). Za zprostředkování pramene tímto děkujeme P. Vojtěchu Loubovi. Serafínská škola v Třebíči během 2. světové války fungovala jen do roku 1941, kdy byly její budovy zabrány z nařízení Zemského úřadu v Brně (15. 12. 1941). Až do roku 1947 budova sloužila okresní nemocnici a bylo při ní ORL a oční oddělení. Poté byla činnost serafínské školy ve školním roce 1947/48 obnovena, ale záhy po únoru 1948 došlo k jejímu definitivnímu uzavření. Srov. Monika NOVÁKOVÁ, *Kapucínský klášter a farnost Třebíč-Jejkov v letech 1899–2000*, Bakalářské práce, Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2011, s. 47–48.

⁷⁵ *Familiae Domorum die 1. Augusti 1941*, fol. 1r; srov. *Catalogus Cleri Archidiocesis Olomucensis Anno reparate salutis 1941*, Olomouci 1941, s. 50.

kého studia.⁷⁶ V Olomouci pak prokazatelně pobýval až do července 1945,⁷⁷ přičemž zároveň zastával post vyučujícího (církvní dějiny, patrologii, archeologii a pastorální teologii) na zdejší arcidiecézním bohosloveckém učilišti⁷⁸ a zповědníka při místních komunitách Kongregace milosrdných sester III. řádu sv. Františka (tzv. opavské františkánky).⁷⁹

S koncem druhé světové války končí i činnost V. Rabase v rámci kapucínského řádu, na vlastní žádost se rozhodl z něj vystoupit. Motivace a okolnosti, které ho k tomuto kroku vedly, prameny nesdělují. Nicméně od podzimu 1945 prokazatelně působil V. Rabas mimo kapucínské komunity, když byl nejprve k 15. 9. ustanoven kooperátorem v Jevíčku (děkanát Velké Opatovice, v olomoucké arcidiecézi),⁸⁰ a následně se stal administrátorem v Březové nad Svitavou (děkanát Svitavy, v olomoucké arcidiecézi), což je doloženo na základě jeho žádosti z 24. 12., v níž žádá o posouzení své disertační práce⁸¹ s názvem *Podobenství o marnotratném synu – rozbor kritický, literární a bohovědný*.⁸² Po konci války se V. Rabas totiž rozhodl získat doktorát z teologie, žádost o připuštění k přísným zkouškám z bohovědy na Cyrilometodějské bohoslovecké fakultě v Olomouci oficiálně podal již 10. 7.⁸³ Posudky s připomínkami ke své disertaci dle podacího protokolu teologické fakulty si převzal 25. 3. 1946.⁸⁴ Doktorské studium pak zakončil úspěšnou obhajobou práce a složením státnic dne 30. 1. 1947.⁸⁵

⁷⁶ Řádové studium filozofie v Olomouci probíhalo od roku 1939/1940, ale už v roce 1942 bylo přeloženo do Opočna, kam se v důsledku zabránění hradčanské kláštera německou okupační mocí (fungoval zde trestní tábor pro dezertéry z ruské fronty) přemístilo ve stejném roce i teologické studium. Při obou studiích však byli pouze ti kapucíni, kteří nepodléhali totálnímu nasazení. V roce 1942 bylo v Německu takto nasazeno 11 kleriků-studentů. V roce 1945 se řádová studia vrátila do Prahy (teologie) a Olomouce (filozofie) a fungovala zde až do osudného roku 1950, kdy byly kláštery v Československu uzavřeny. Po roce 1989 již nebyla řádová studia v provincii obnovena. NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 333, kart. č. 347; P. MATĚJKA, *Ne mečem a měšcem*, s. 34–37.

⁷⁷ *Familiae Domorum die 14. Iulii 1942*, fol. 1r; *Familiae Domorum die 17. Augusti 1943*, fol. 1r; *Catalogus Cleri Archidieocesis Olomucensis 1943*, Olomucii 1943, s. 123; *Catalogus Ordinis Minorum S. P. Francisci Capuccinorum Provinciae Bohemo-Moraviae pro Anno a Christo Nato 1944*, fol. 7r; *Dispositio Patrum et Fratrum O. F. M. Capuccinorum Prov. Bohemo-Moraviae facta in congregatione Olomutii die 12. Iulii A. D. 1945*, fol. 1r.

⁷⁸ ABS, sbírka Správa vyšetřování STB – vyšetřovací spisy (V), arch. č. V-2309 MV, složka V_2309_MV_obalka_02, scan 0091. Cyrilometodějská bohoslovecká fakulta v Olomouci byla stejně jako další české veřejné vysoké školy za nacistické okupace uzavřena, proto arcibiskup L. Prečan nechal zřídit soukromý diecézní seminář, na němž vyučoval spolu s dalšími olomouckými řeholníky V. Rabas, aby tak zachoval kontinuitu ve výchově kněžského dorostu. Miloslav POJSL, *Teologická fakulta v Olomouci (1860–1946)*, in: Jiří Fiala – Zdeněk Kašpar – Leoš Mlčák – Miloslav Pojsl – Pavel Urbášek (edd.), *Univerzita v Olomouci (1573–2009)*, Olomouc 2009, s. 85–97, s. 94.

⁷⁹ *Catalogus Ordinis Minorum S. P. Francisci Capuccinorum Provinciae Bohemo-Moraviae pro Anno a Christo Nato 1944*, fol. 7r. K olomouckým klášterům této kongregace viz Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 511, 522–523.

⁸⁰ ABS, sbírka Správa vyšetřování STB – vyšetřovací spisy (V), arch. č. V-2309 MV, složka V_2309_MV_obalka_02, scan 0092.

⁸¹ ZA Opava, pob. Olomouc, Univerzita Palackého Olomouc, Knihy, inv. č. 961, Podací protokol teologické fakulty 1945–1947, s. 67 (č. j. 427).

⁸² Práce je dochována: tamtéž, inv. č. 563. Její rozsah je 122 stran, podle citovaných autorit Rabas vycházel zejména z německy píšících teologů (jak katolické, tak i protestantské konfese), například k jeho zdrojům patřili: Joseph Knabenbauer (1839–1911), Rudolf Kittel (1853–1929), Leopold Fonck (1865–1930), Edmund Kalt (1879–1943), Hilarius Felder (1867–1951) či Theodor Innitzer (1875–1955).

⁸³ Tamtéž, Knihy, inv. č. 961, Podací protokol teologické fakulty 1945–1947, s. 12 (č. j. 141).

⁸⁴ Tamtéž, s. 94 (č. j. 755).

⁸⁵ Tamtéž, inv. č. 368, Kniha protokolů o vykonaných rigorózních zkouškách teologické fakulty (1835–1949), záznam z 30. 1. 1947 (nepaginováno); Tamtéž, Knihy, inv. č. 962, Podací protokol teologické fakulty 1947–1948, s. 10 (č. j. 502).

Správcem farnosti v Březové nad Svitavou byl následně až do konce srpna 1946,⁸⁶ poté odešel do své rodné litoměřické diecéze, kde byl ustanoven profesorem morálky na zdejším bohosloveckém učilišti (viz dále). Exklaustrační dekret byl V. Rabasovi vydán generálním ministrem kapucínského řádu dne 11. 2. 1946 v Římě.⁸⁷

V době svého působení v kapucínském řádu se kromě pedagogické práce věnoval spisovatelské činnosti, a to zejména řádovému dějepiscectví. V. Rabas kromě jiných řádových funkcí totiž působil ve 20. a 30. letech jako dlouholetý knihovník kapucínské provinční knihovny v Praze na Hradčanech,⁸⁸ díky čemuž byl výborným znalcem zde uložených provinčních letopisů z 18. století,⁸⁹ které se staly primárním zdrojem informací k jeho historickým publikacím. V. Rabas totiž své výzkumy nejdříve zveřejňoval v řadě dílčích studií,⁹⁰ a teprve následně je shrnul ve své životní monografii o dějinách kapucínského řádu v českých zemích v raném novověku.⁹¹ Jeho dílo je však nejen kvůli výchozím pramenům, tj. provinčním letopisům, které nepodrobil řádné kritice, velice subjektivní, z pochopitelných důvodů tak straní kapucínskému řádu.⁹² Přesto i pozdější autoři (Bernard Bartoň,⁹³

⁸⁶ *Catalogus cleri Archidioecesis Olomucensis*, Olomucii 1946, s. 64; ABL, Josef Rabas, sign. CH-21, Domovský list F. Rabase z Březové nad Svitavou z 12. 7. 1946.

⁸⁷ Informace uvedena v materiálech týkajících se jeho ustanovení kaplanem v Církvicích (viz dále). ABL, Biskupská konzistoř 1941–1990; sign. II-A-1 – beneficia, Církvice; P. Matějka chybně uvádí jako rok odchodu V. Rabase z kapucínského řádu 1948. P. MATĚJKA, *Seznam provinciálů*, s. 323. Vzhledem k Rabasovu vystoupení z kapucínského řádu lze zároveň předpokládat jeho inkardinaci do litoměřické diecéze, příslušné dokumenty se však nepodařilo dohledat.

⁸⁸ K této instituci blíže Marek BRČÁK, *Kapucínský řád a jeho působení v Čechách a na Moravě (1673–1783)*, Disertační práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2019, s. 33–34.

⁸⁹ K provinčním letopisům česko-moravské provincie TÝŽ, *Annales Patrum Capucinatorum provinciae Boemiae: Písemné prameny k dějinám kapucínského řádu v českých zemích v 17. století a možnosti jejich využití*, *Historica Olomucensia* 41, 2012, s. 143–169.

⁹⁰ Vavřínek RABAS, *Prvopočátky řádu kapucínského*, *Časopis katolického duchovenstva* (dále jen ČKD) 71, 1930, s. 63–71, 569–609; TÝŽ, *Řád kapucínský a jeho působení v Čechách v 17. století*, ČKD 77, 1936, s. 217–238, 329–349, ČKD 78, 1937, s. 25–41, s. 393–406; TÝŽ, *Kapucini a katolická restaurace v Čechách*, ČKD 79, 1938, s. 16–38; TÝŽ, *Valerianus de Magni, nejslavnější muž českomoravské provincie*, ČKD 79, 1938, s. 289–338; TÝŽ, *Stručný přehled činnosti kapucínů v XVII. století*, ČKD 79, 1938, s. 369–384. Kromě toho ještě napsal dvě práce menšího rozsahu: TÝŽ, *Průvodce po Loretu v Praze na Hradčanech*, Praha 1937 (německy: TÝŽ, *Führer durch die Kirche, den Kreuzgang u. die Loretokapelle der P. P. Kapuziner in Prag am Hradschin*, Prag 1939); TÝŽ, *Svatý Vavřínek z Brindisi, zakladatel Česko-moravské provincie řádu kapucínského*, Olomouc 1941.

⁹¹ TÝŽ, *Řád kapucínský a jeho působení v Čechách v 17. století*, l.c. Kniha se zabývá především událostmi spojenými s uvedením řádu do českých a rakouských zemí (1599–1600), dále popisuje vnější rozvoj česko-rakouské provincie, přičemž velká pozornost je věnována okolnostem vedoucím k jejímu rozdělení na česko-moravskou a rakouskou provincii (1673). V dalších kapitolách V. Rabas uvádí základní informace k jednotlivým kapucínským konventům (rok založení, hlavní fundátory atd.) nacházejícím se v českých zemích. Autor též částečně nastiňuje vnitřní poměry v provincii či se zmiňuje o nejvýznamnějších „českých“ kapucínech. V neposlední řadě shrnuje veškerou činnost řádu v tomto časovém úseku.

⁹² Zejména je to patrné v pasážích týkajících se rekatolizační činnosti a sporů, jejichž aktéry byl kapucínský řád. Zde si musí být čtenář vědom toho, že text obsahuje velkou dávku stylizace, dalo by se dokonce říci romance, jelikož kapucini jsou v nich líčeni velice neobjektivně. Rabasovo dílo vlastně zrcadlí barokní tradici řádu, která se tak stala ve 20. století (částečně i dnes) v kolektivní paměti provincie dosud živou. M. BRČÁK, *Působení kapucínského řádu* (v tisku).

⁹³ Bernard Bartoň, křestním jménem Josef, narozen 4. 1. 1920 v Mořkově, obláčka 1. 1. 1937, věčné sliby 8. 9. 1941, kněžské svěcení 7. 11. 1943, byl absolventem kapucínské serafínské školy v Olomouci. Po druhé světové válce v řádu působil jako lektor církevních dějin a novicmistr. Poté, co proběhla Akce K, byl odveden jako voják k PTP, kde v roce 1953 zatčen z politických důvodů, odsouzen ke třem letům vězení. Po propuštění pracoval jako automechanik, od roku 1968 směl opět vykonávat kněžské povolání. V roce 1980 B. Bartoňovi vyšla samizdatově kniha: Bernard BARTOŇ, *Dějiny řádu kapucínského se zřetelem na českomoravskou provincii*, 1980 (strojopis, KPK Praha, sign. PK 06164). Po sametové revoluci byl členem kapucínské řeholní

Milan Buben, Pacifik Matějka) pišící o kapucinském řádu v českých zemích vycházeli především z něj, aniž by podrobili jeho texty nějaké reflexi.

V. Rabas se v rámci svých literárních aktivit kromě řádové historiografie věnoval i teologii. Vedle již uvedené disertační práce sepsal dvě zpovědní zrcadla,⁹⁴ která svým duchem odpovídají tehdejší „konzervativní“ dobové zbožnosti. Tato díla tedy naznačují, že V. Rabas se jistě neřadil k „liberálním“ teologům požadujícím změny ve smyslu myšlenek „*Aggiornamento*“ přijatých později druhým vatikánským koncilem.⁹⁵

Jak už bylo uvedeno výše, F. Rabas se vrátil do rodné diecéze v září 1946, tj. v době, kdy do ní přicházela i řada dalších kněží z různých koutů Československa, kteří se pokoušeli zacelit zásadní rány v pastoraci způsobené odsunem německých duchovních.⁹⁶ Pokud ve své studii zabývající se příchodem nových kněží do litoměřické diecéze po druhé světové válce historik Michal Sklenář shrnuje osobní motivace těchto duchovních k přesunu jako kombinaci „*víry, přesvědčení, osobních předpokladů, materiálního zázemí či snah o změnu*“,⁹⁷ podchycuje nepochybně také Rabasův případ. Jeho motivací sice nebylo jako u mnohých kněží „*budovat a obnovit české pohraničí svojí prací*“,⁹⁸ v tomto směru se ostatně mohl angažovat i v Březové nad Svitavou, ale spíše se jednalo o osobní rovinu spojenou s odborným profesním uplatněním. F. Rabas totiž dle své pozdější výpovědi vyhověl v červenci 1946 pozvání tehdejšího litoměřického biskupa Antona Aloise Webera,⁹⁹ aby „*přijel do Litoměřic a zúčastnil se výchovy kněžského dorostu*“.¹⁰⁰ Nejednalo se jistě o pozvání náhodné – sekretářem biskupa Webera byl od roku 1937 Rabasův bratr Josef, v jehož domácnosti od konce 30. let žily také matka Rosa a sestra Anna.¹⁰¹ Ta však byla v srpnu 1946 spolu s bratrem Josefem odsunuta do Bavorska,¹⁰² a tak v Litoměřicích (v domě č. p. 2 na Dómském náměstí¹⁰³) se svou matkou zůstal právě František Rabas. To ostatně potvrzuje i znění dekretu, který 18. 9. 1946 vydala litoměřická biskupská konzistoř a jímž F. Rabase¹⁰⁴ „*t. č. v Litoměřicích*“ jmenuje „*zatímním profesorem a zástupcem profesora morálky*“ na litoměřickém bohosloveckém učilišti.¹⁰⁵ Zároveň lze poukázat i na to, že do

komunity v Olomouci. Zemřel dne 11. 10. 2000 v Olomouci. Pacifik MATĚJKA, *Literárně činní členové a příznivci kapucinského řádu v Čechách*, *Paginae historiae* 18, 2010, s. 217–264, s. 252–253.

⁹⁴ V. RABAS. *Myšlenky pro zpovědníky k poučení kajčníků* (strojopis, KPK Praha, sign. PK 05801a) a *Zpovídáme německy* (zlomek nedokončeného rukopisu, strojopis, KPK Praha, sign. PK 05801b).

⁹⁵ Viz Stanislav BALÍK – Jiří HANUŠ, *Letnice dvacátého století. Druhý vatikánský koncil a české země*, Brno 2012.

⁹⁶ Ke stavu a problémům litoměřické diecéze po roce 1945 podrobněji M. SKLENÁŘ, „*Dávám se cele k dispozici k pastoraci v pohraničí*“.

⁹⁷ Tamtéž, s. 157.

⁹⁸ K těmto případům Tamtéž, s. 155.

⁹⁹ Byť jeho jurisdikce byla v této době fakticky minimalizována; srov. Zlatuše KUKÁNOVÁ, „*Nepřekážel jsem přirozenému běhu věcí v ničem*“. *K rezignaci litoměřického biskupa Antonína Aloise Webera*, *Porta Bohemica. Sborník historických prací* 9, 2019, s. 137–168, zejména s. 140.

¹⁰⁰ ABS, sbírka Správa vyšetřování STB – vyšetřovací spisy (V), arch. č. V-2309 MV, složka V_2309_MV_mapa_02, scan 0051 (výpověď Františka Rabase z 31. 10. 1953).

¹⁰¹ Tamtéž, složka V_2309_MV_podsvazek_3, scan 0086 (výpověď Rosy Rabasové z 20. 4. 1953).

¹⁰² Tamtéž; ABL, Biskupská konzistoř 1941–1990, sign. III-A-1 – personálie, Josef Rabas.

¹⁰³ Bydliště je doloženo v korespondenci bratrů Rabasů, která se nachází v jejich osobních složkách vedených při litoměřické biskupské konzistoři (ABL, Biskupská konzistoř 1941–1990, sign. III-A-1 – personálie, Josef a František Rabas) a v osobním fondu Josefa Rabase (ABL, Josef Rabas, sign. CH-39).

¹⁰⁴ V záhlaví dekretu je uvedeno „*Vavřinec František Rabas, kněz řádu kapucinského*“, přičemž poslední dvě slova byla následně (snad právě až adresátem) přeškrtnuta.

¹⁰⁵ ABS, sbírka Správa vyšetřování STB – vyšetřovací spisy (V), arch. č. V-2309 MV, složka V_2309_MV_obalka_2, scan 0067.

litoměřické diecéze v této době odcházela řada jen nedávno ze svých řeholních řádů uvolněných kněží nebo také řeholníků, čelících ve svých společenstvích určitým problémům (důvody Rabasova odchodu od kapucínů však prameny nesdělují, viz výše).¹⁰⁶ Zdá se však pravděpodobné, že jeho motivace měla spíše onen zmíněný osobní charakter, který se zde skloubil s možností dalšího pedagogického působení při formaci kněžského dorostu, které bylo F. Rabasovi zřejmě vlastnější, než běžná pastorační práce ve farnosti. V této souvislosti se může i krátkodobá administrace farnosti Březová v olomoucké arcidiecézi jevit spíše jako útek z řádového prostředí než jako snaha zacelit mezeru ve farní správě.

Litoměřický kněžský seminář bylo potřeba po druhé světové válce znovu obnovit, jelikož v důsledku událostí z let 1938–1945 fakticky zanikl.¹⁰⁷ Krizová situace litoměřické diecéze v pozdním jaru a létu 1945, kdy byl sídelní biskup A. A. Weber státními úřady zbaven jurisdikce a diecézi spravoval nově jmenovaný generální vikář české národnosti, již letitý farář z Kováně na Mladoboleslavsku Josef Kuška (1873–1953), nedovolovala řešit stav semináře, nehledě k malému počtu potenciálních alumnů.¹⁰⁸ To se však mělo změnit od akademického roku 1946/1947, kdy měl být v Litoměřicích opětovně otevřen klasický diecézní kněžský seminář – jednalo se o jeden z dalších bodů poválečné obnovy litoměřické diecéze.¹⁰⁹ Problémem však bylo jeho umístění, neboť původní budova někdejší jezuitské koleje byla poničena bombardováním.¹¹⁰ Kuškův úmysl použít objekt bývalého diecézního ústavu pro hluchoněmé neuspěl,¹¹¹ a tak se seminář nakonec provizorně nastěhoval do již z válečných let „osvědčeného“ (tehdy již bývalého) litoměřického kláštera boromejek (Vavřínecká ulice č. 13) a tři posluchárny byly umístěny v celách nedalekého kapucínského konventu, přesto však „*místnosti pro profesorskou sborovnu, kabinet,*

¹⁰⁶ Některé případy uvádí M. SKLENÁŘ, „*Dávám se cele k dispozici k pastoraci v pohraničí*“, s. 147, 151.

¹⁰⁷ Od podzimu 1938 studovali bohoslovci z české (později protektorátní) části diecéze v pražském arcibiskupském semináři, byť naopak v Litoměřicích byli vzděláváni ještě alumní z části královéhradecké diecéze, která spadala do Sudetské župy. Seminariisté však (na rozdíl od vysvěcených kněží) podléhali vojenskému odvodu, a tak diecézní katalog z roku 1944 již neviduje žádného studujícího bohoslovce. Seminář ostatně ztratil i svou budovu bývalé jezuitské koleje, krátce byl umístěn v biskupské rezidenci a od roku 1941 mu vzhledem ke klesajícímu počtu alumnů stačilo několik místností v litoměřickém klášteře boromejek ve Vavřínecké ulici; srov. *Handbuch der Diözese Leitmeritz 1941 (Stand vom 1. Jänner 1941)*, Leitmeritz [1941], s. 50–51; *Personalangaben der Geistlichkeit der Diözese Leitmeritz (Stand vom 1. Jänner 1944)*, Leitmeritz [1944], s. 3; J. RABAS, *Biskup Anton Alois Weber*, s. 89–90. Dějiny litoměřického kněžského semináře nejsou komplexně zpracovány a existující literatura se zabývá obdobím do počátku 20. století; srov. Hermann ZSCHOKKE, *Die theologische Studien und Anstalten der katholischen Kirche in Österreich*, Wien – Leipzig 1894, s. 922–940; *Alumnát litoměřický*, in: Antonín Podlaha (ed), *Český slovník bohovědný*, I, Praha 1912, s. 335–337; Heinrich DONAT, *Das Priesterseminar in Leitmeritz*, in: 1227–1927. Stadt Leitmeritz. Festschrift zur Feier des 700jährigen Bestandes als Stadt, Leitmeritz 1927, s. 119–123.

¹⁰⁸ Ti, kteří studovali během války v Praze, tam také svá studia dokončovali; srov. dopisy některých bohoslovců studujících v Praze v ABL, Biskupská konzistoř 1941–1990, sign. I-A-5e – litterae dimissoriales et testimoniales.

¹⁰⁹ K tomu v širším kontextu M. SKLENÁŘ, „*Dávám se cele k dispozici k pastoraci v pohraničí*“, s. 142–144.

¹¹⁰ Nadto byl tento objekt ve vlastnictví Náboženského fondu, který se – po souhlasu biskupství – rozhodl budovu na tři roky pronajmout Sboru národní bezpečnosti pro výcvik jeho příslušníků, zatímco měly probíhat příslušné opravy; celá záležitost je přehledně shrnuta v ABL, Biskupská konzistoř 1941–1990, sign. I-A-5c – budova semináře, dopis J. Kušky Ministerstvu školství a osvěty z 21. 7. 1946.

¹¹¹ Ústav, v němž o chovance rovněž pečovaly boromejky, zanikl zřejmě v roce 1945, přičemž od 6. 9. téhož roku získal jeho budovu do nájmu Spolek pro péči o slabomyslné v Praze, který zde zřídil opatrovnu a školu pro mentálně postižené děti. Přestože J. Kuška dal řádnou výpověď z této smlouvy, jejíž lhůta měla uplynout 31. 8. 1946, zmíněný spolek toto nerespektoval s argumentem, že nemá pro chovance jiné prostory. Spor, který se pak táhl až do roku 1948 (viz dále), lze rekonstruovat z četné úřední korespondence v ABL, Biskupská konzistoř 1941–1990, sign. I-A-5c – budova semináře.

knihovny a předepsané byty pro představené semináře a obsluhující sesterský personál úplně chybí.¹¹²

Do tohoto skutečně provizorního ústavu,¹¹³ který měl 28 bohoslovců ve všech pěti ročnících,¹¹⁴ nastoupil F. Rabas k 1. 10. 1946 jakožto profesor morální teologie.¹¹⁵ Původ jeho kolegů z pedagogického sboru byl skutečně různorodý. Jednalo se buď o mladé vzdělané kněze stojící na počátku své akademické dráhy, v níž později pokračovali na pražské, resp. litoměřické Cyrilometodějské bohoslovecké fakultě,¹¹⁶ či o jejich obdobně vzdělané vrstevníky, jimž následná totalita další profesní rozvoj neumožnila,¹¹⁷ případně o diecézní kněze¹¹⁸ bez zásadnějších zkušeností s obdobnými posty.¹¹⁹ Zásadní postavou byl nepochybně proslulý český katolický myslitel a zkušený pedagog Metoděj Habáň, OP (1899–1984), který se stal spirituálem semináře a vyučoval zároveň filozofii, logiku, experimentální psychologii a metafyziku.¹²⁰

O samotném Rabasově pedagogickém působení v Litoměřicích, stejně jako o fungování celého tohoto semináře, nemáme v podstatě žádné informace.¹²¹ Jisté je pouze

¹¹² Tamtéž, dopis seminárního rektora Miloslava Černého (1902–1976) technickému oddělení ONV v Litoměřicích z 24. 2. 1947.

¹¹³ Abychom byli přesní, je důležité odlišovat od sebe pojem kněžského semináře, tedy instituce, která vykonávala výchovu a formaci kněžského dorostu a v jejímž čele stál rektor, od tzv. bohosloveckého učiliště (někdy zvaného též teologický institut), tedy samotného školního zařízení, které poskytovalo chovancům semináře odborné vzdělání a vznikalo v těch biskupských městech, kde nesídlily teologické fakulty. V čele těchto učilišť stáli jako direktori vždy formálně diecézní biskupové, reálné vedení však spočívalo na děkanech. Obě instituce, které vesměs sídlily v jedné budově a byly v některých případech také personálně propojeny, ovšem často i z uvedených důvodů splývají při pohledu zvnějšku v jeden celek.

¹¹⁴ ABL, Biskupská konzistoř 1941–1990, sign. I-A-5a – představení semináře, dopis J. Kušky pražskému Zemskému národnímu výboru z 27. 12. 1946.

¹¹⁵ Formálně byl jmenován „zatímním profesorem“ (ABS, sbírka Správa vyšetřování STB – vyšetřovací spisy (V), arch. č. V-2309 MV, složka V_2309_MV_obalka_2, scan 0067), v dalších dobových dokumentech však příslušné adjektivum chybí – např. v žádosti o zpovědní jurisdikci podané na konzistoř 17. 10. 1946 je uváděn jako „profesor mravovědy v kněžském semináři v Litoměřicích“; srov. ABL, Biskupská konzistoř 1941–1990, sign. III-A-1 – personálie, František Rabas.

¹¹⁶ František Kotalík (1917–1993) – starozákonní biblistika, Jaroslav Kouřil (1913–1981) – pastorální teologie a sociologie.

¹¹⁷ Prokop Švach, OP (1907–1975) – novozákonní biblistika a řečtina, Josef Bařka (1901–1979) – patrologie.

¹¹⁸ Miloslav Černý (1902–1976) – rektor semináře, Václav Hataš (1914–1986) – vicerektor, profesor fundamentální teologie, František Říha (1917–1995) – církevní dějiny.

¹¹⁹ Jména vyučujících včetně příslušných předmětů jsou uvedena na základě unikátně dochovaného indexu tehdejšího bohoslovce Vladimíra Kusého (1911–1988). ABL, Vladimír Kusý, *Liber testimonialis de frequentia et progressu in disciplinis theologicis auditoris Domini Vladimiri Kusý oriundi e Frenštát p/R Moravia inscripti in album instituti theologicí diocesaní Litomericensis* (bez signatury). Informace o pedagogickém působení J. Bařky je doložena zatím jen jednou písemností. ABL, Biskupská konzistoř 1941–1990, I-A-3a – představení semináře, pozvání profesorů semináře na zasedání biskupské konzistoře (16. 10. 1946). Pro jmenování představených semináře srov. Ordinariátní list litoměřické diecése 10/1946, 1. 10. 1946, s. 82. Srov. V. Novotný, *Katolická teologická fakulta 1939–1990*, s. 53.

¹²⁰ ABL, Biskupská konzistoř 1941–1990, sign. I-A-5a – představení semináře, dopis J. Kušky pražskému Zemskému národnímu výboru z 27. 12. 1946; ABL, Vladimír Kusý, *Liber testimonialis de frequentia et progressu in disciplinis theologicis auditoris Domini Vladimiri Kusý* (...); Petr MAČEK, *Metoděj Habáň: učitel, filosof a svědek dvacátého století*, Praha 2019, s. 99.

¹²¹ V obavě o jejich možné zneužití státní mocí F. Rabas při likvidaci litoměřického semináře v létě roku 1950 část písemností uschoval a část spálil (ABS, sbírka Správa vyšetřování STB – vyšetřovací spisy (V), arch. č. V-2309 MV, složka V_2309_MV_mapa_02, scan 0063 (výpověď F. Rabase z 10.–12. 11. 1953). Tamtéž, složka V_2309_MV_mapa_02, scan 0088 (výpověď F. Rabase z 16. 11. 1953), což dnešní podrobnější bádání značně komplikuje.

to, že po formální rezignaci biskupa A. A. Webera v únoru 1947¹²² byl k 10. 3. téhož roku jmenován apoštolským administrátorem diecéze nový pražský arcibiskup Josef Beran (1888–1969). Ačkoliv jeho vliv na běžné fungování diecéze byl spíše okrajový, snad kromě jmenování Františka Vlčka (1903–1989) novým generálním vikářem, rozhodl 22. 7. 1948, že litoměřický diecézní kněžský seminář bude od akademického roku 1947/1948 sloučen s pražským.¹²³ Tím se stal pedagogický sbor litoměřického bohosloveckého učiliště nadbytečným a byl rozpuštěn.

Na rozdíl od svých kolegů zůstal F. Rabas v Litoměřicích, a to nejen kvůli své matce, ale zřejmě i s ohledem na všeobecný nedostatek duchovních v diecézi, a 18. 9. 1947 byl se zpětnou účinností od 1. 9. jmenován kaplanem v Církvicích.¹²⁴ Nakolik skutečně v této menší farnosti ležící u Labe mezi Litoměřicemi a Ústí nad Labem působil, když ta byla excurrendo spravována Josefem Hillem (1914–2002) z nedalekých Libochovan,¹²⁵ nelze přesně zhodnotit.¹²⁶ Domníváme se však, že se jednalo spíše o poskytnutí beneficiálního zajištění, přičemž lze předpokládat určité Rabasovo zapojení do činnosti konzistoře, která se v té době nacházela v personální krizi.¹²⁷ Potvrzuje to především dopis generálního vikáře F. Vlčka na ministerstvo školství a osvěty z 3. 2. 1948, v němž žádá o ustanovení F. Rabase k litoměřické konzistořní kanceláři s platností již od 1. 12. 1947.¹²⁸ Ten byl konzistořním referentem oficiálně nakonec jmenován k 15. 2. 1948.¹²⁹

Nový litoměřický biskup Štěpán Trochta (1905–1974) byl intronizován 23. 11. 1947 a již krátce poté začal svou diecézi přetvářet, reformovat a uzpůsobovat novým potřebám.¹³⁰ Jedním z prvních a zásadních kroků bylo navrácení diecézního kněžského semináře do Litoměřic od nového akademického roku 1948/1949. Konkurz na profesorská místa byl vyhlášen již v lednu 1948.¹³¹ Sídlem semináře se nakonec stal objekt bývalého diecézního ústavu pro hluchoněmé v Komenského ulici, ačkoliv vystěhování školy a ústavu, který zde provozoval Spolek pro péči o slabomyslné, bylo velmi komplikované a uskutečnilo se až díky intervenci ministra zdravotnictví, „vlasteneckého“¹³² kněze Josefa Plojhara

¹²² Celý komplikovaný proces, který vyvrcholil 17. 2. 1947 přijetím Weberovy rezignace Svatým stolicem, popsala Z. KUKANOVÁ, „Nepřekážel jsem přirozenému běhu věci v ničem“, s. 137–159.

¹²³ Ordinariátní list litoměřické diecése 8/1947, 1. 8. 1947, s. 51; V. NOVOTNÝ, *Katolická teologická fakulta 1939–1990*, s. 53.

¹²⁴ ABL, Biskupská konzistoř 1941–1990, II-A-1 – beneficia, Církvice; ABS, sbírka Správa vyšetřování STB – vyšetřovací spisy (V), arch. č. V-2309 MV, složka V_2309_MV_mapa_02, scan 0097.

¹²⁵ Za zmínku v této souvislosti jistě stojí, že před F. Rabasem od 1. 2. 1947 na stejném postu působil jeho kolega z učiliště J. Kouřil; ABL, Biskupská konzistoř 1941–1990, II-A-1 – beneficia, Církvice.

¹²⁶ Doklady o jeho pastoračním či jiném působení nebyly v různých dokumentech ABL dohledány, F. Rabase naprosto ignoruje i pamětní kniha církvicke farnosti, byť byla psána až do roku 1948; srov. ABL, Sbírk farních pamětních knih, *Zirkowitzer Pfarrgedenkbuch*, tom. II. (bez signatury).

¹²⁷ Ta propukla po odsunu německých kanovníků v květnu 1946 a ke konsolidaci došlo až po nástupu Štěpána Trochty na litoměřický biskupský stolec. ABL, Biskupská konzistoř 1941–1990, sign. I-A-3a – představení semináře, passim.

¹²⁸ Tamtéž.

¹²⁹ Ordinariátní list litoměřické diecése 2/1948, 15. 2. 1948, s. 12. Oficiální povolení k tomuto ustanovení vydal Zemský národní výbor v Praze 12. 4. 1948; srov. ABS, sbírka Správa vyšetřování STB – vyšetřovací spisy (V), arch. č. V-2309 MV, složka V_2309_MV_mapa_02, scan 0065.

¹³⁰ První léta Trochtova litoměřického působení se pokusil charakterizovat (byť ne zcela komplexně) Petr ZELINKA, *ThDr. Štěpán kardinál Trochta (1905–1974), první tři roky jeho biskupské služby v Litoměřicích*, Poohří 5, 2015 (=Církev a společnost. Sborník z konference konané v Litoměřicích 16. a 17. října 2014), s. 158–177.

¹³¹ Ordinariátní list litoměřické diecése 1/1948, 15. 1. 1948, s. 5.

¹³² Blíže k této skupině kněží nakloněné politice komunistického režimu například Jaroslav CUHRA, *Nejen ze života církvi: Vznik Sdružení katolických duchovních Pacem in terris*, Historický obzor 10/5–6, 1999, s. 128–131.

(1902–1981), jehož v této věci oslovil přímo Š. Trochta.¹³³ Urychlená adaptace objektu byla možná jen díky četným brigádám bohoslovců i litoměřických farníků a byla zakončena vysvěcením seminární kaple sv. Jana Boska biskupem Trochtou při zahájení akademického roku 10. 10. 1948.¹³⁴

Profesorský sbor nového litoměřického bohosloveckého učiliště z velké části kopíroval složení svého předchůdce z roku 1946/1947.¹³⁵ Děkanem byl tentokrát jmenován J. Bařka, jehož v akademickém roce 1949/1950 nahradil právě F. Rabas, který zároveň znovu vyučoval pastorální a morální teologii a stal se také rektorem semináře.¹³⁶ Rabas se rovněž aktivně podílel na celkové adaptaci budovy pro potřeby semináře, jak vyplývá zejména z obsáhlého rozhovoru, který na podzim 1948 poskytl *Naší spolupráci*, pastorační příloze litoměřického ordinariátního listu. Kromě popisu obtíží při vzniku semináře, který emotivně charakterizoval slovy „*čím je srdce člověku, tím je pro diecési kněžský seminář*“, nastínil i budoucnost této instituce. Vyjádřil nutnou potřebu kněží v obtížné pastoraci diecéze, neboť „*jen svatý kněz něco vykoná v těchto těžkých a bouřlivých dobách*“, přičemž však neopomněl připomenout nutnou celodiecézní podporu semináře ve hmotné rovině formou svépomoci každé farnosti („*třeba pod heslem: Každý katolík dá ročně aspoň Kčs 2,- na seminář*“) a v duchovní rovině uskutečněním „*v každé farnosti aspoň jednou ročně den křížové výpravy modliteb za dorost kněžský, spojený s celodenní adorací Nejsvětější svátosti a jinými pobožnostmi*“.¹³⁷ Kromě těchto deklarací však nejsme schopni Rabasovo působení přímo v semináři detailněji poznat, a to i z důvodu nedochování pramenů.

Nejpozději od Trochtova nástupu do úřadu litoměřického biskupa působil F. Rabas na konzistoři jako referent. Postupně mu přibývaly, nepochybně na základě biskupovy důvěry, která se projevila především jmenováním do funkce rektora semináře, i další úřední posty. V lednu 1948 byl v rámci nově ustanoveného diecézního soudu jmenován ochráncem spravedlnosti a obhájcem manželského svazku a rovněž biskupským knižním cenzorem,¹³⁸ k 1. 12. téhož roku prosynodálním examinatorem (tj. členem komise pro farářské zkoušky),¹³⁹

¹³³ ABL, Biskupská konzistoř 1941–1990, sign. I-A-5c – budova semináře, četná korespondence z jara a léta 1948.

¹³⁴ V. NOVOTNÝ, *Katolická teologická fakulta 1939–1990*, s. 53. Informaci o zasvěcení seminární kaple srov. *Ze semináře*, Naše spolupráce. Stálá pastorační příloha Ordinariátního listu litoměřické diecése 2/1949, 1. 2. 1949, (nepaginováno, autor neuveden).

¹³⁵ Z nových osobností je potřeba uvést zejména následující: Vojtěch Martinů (1911–1955) – dogmatická teologie, Josef Honzik (1916–1981) – etika a sociologie, Štěpán Vandík, SDB (1916–1971) – orientální teologie; Václav Červinka (1922–2007) – asketická teologie (nejisté jmenování), Bernardin Jan Skácel, OP (1884–1959) – filozofie, Ladislav Pokorný (1915–2000) – pedagogika a katechetika, Jan Marek, SDB (1922–1993) – latina, Josef Pietschmann (1906–1950) – církevní zpěv. Ordinariátní list litoměřické diecése 10/1948, 1. 10. 1948, s. 65; V. NOVOTNÝ, *Katolická teologická fakulta 1939–1990*, s. 53; ABL, Vladimír Kusý, *Liber testimonialis de frequentia et progressu in disciplinis theologicis auditoris Domini Vladimiri Kusý (...)*.

¹³⁶ Biskupský dekret uložen v ABS, sbírka Správa vyšetřování STB – vyšetřovací spisy (V), arch. č. V-2309 MV, složka V_2309_MV_mapa_02, scan 0098–0099. Vicerektorem semináře se stal Jan Veselka, spirituálem Karel Červinka (1915–1986).

¹³⁷ *Budujeme seminář*, Naše spolupráce. Stálá pastorační příloha Ordinariátního listu litoměřické diecése 10/1948 (nepaginováno, autor neuveden).

¹³⁸ Ordinariátní list litoměřické diecése 1/1948, 15. 1. 1948, s. 7; ABS, sbírka Správa vyšetřování STB – vyšetřovací spisy (V), arch. č. V-2309 MV, složka V_2309_MV_mapa_02, scan 0070, 0100; Monika MENKE, *Soudnictví římskokatolické církve v českých zemích v období kodifikovaného kanonického práva*, Olomouc 2015, s. 224.

¹³⁹ Ordinariátní list litoměřické diecése 12/1948, 1. 12. 1948, s. 85. ABS, sbírka Správa vyšetřování STB – vyšetřovací spisy (V), arch. č. V-2309 MV, složka V_2309_MV_mapa_02, scan 0103. Do tohoto úřadu byl však jmenován již také biskupem Weberem 26. 2. 1947; srov. Tamtéž, složka V_2309_MV_mapa_02, scan 0096.

k 1. 1. 1949 členem sboru konzultorů¹⁴⁰ a v dubnu téhož roku také členem sboru spolupracovníků komise pro informační proces svatořečení bl. Zdislavy.¹⁴¹ Stal se zkrátka nepostradatelnou a důležitou součástí nového vedení litoměřické diecéze. Jeho činnost však nebyla pouze akademická, o čemž svědčí drobné zachycené střípky v již citovaném diecézním periodiku *Naše spolupráce*, kde na jaře 1948 uveřejnil 18 okruhů pro májová mariánská kázání,¹⁴² zároveň pak ve dnech 3.–7. 7. 1948 konal v turnovském klášteře křížových sester exercicie pro ženy.¹⁴³ Ty však absolvoval „oslaben přestálou vážnou chorobou“,¹⁴⁴ o níž jinak nevíme nic bližšího.

Mezitím se však zásadním způsobem proměňovala pozice římskokatolické církve ve státě i společnosti,¹⁴⁵ přičemž ohrožení jejího svobodného působení vnímal především tehdejší československý episkopát, ale také pražská internunciatura, potažmo tedy Svátý stolec.¹⁴⁶ Pro období případného ohrožení tak byly církvi v Československu, resp. jednotlivým biskupům a dalším ordinářům, poskytnuty zvláštní instrukce pro její činnost známé obecně jako tzv. mexické fakulty. Význam těchto takřka legendárních dokumentů je v současnosti spíše relativizován, resp. je poukazováno na jejich poměrně malou možnost uplatnění v Československu přelomu 40. a 50. let, a především, že i některé v duchu těchto fakult zřízené struktury byly státními zásahy během několika let (či možná spíše jen měsíců) fakticky rozprášeny.¹⁴⁷

Ačkoliv ohledně termínu dodání fakult do Československa existuje řada nerozřešených rozporů,¹⁴⁸ kloníme se spíše k tomu, že litoměřický biskup Trochta jimi musel disponovat

¹⁴⁰ Ordinariátní list litoměřické diecéze, 1/1949, 1. 1. 1949, s. 9; ABS, sbírka Správa vyšetřování STB – vyšetřovací spisy (V), arch. č. V-2309 MV, složka V_2309_MV_mapa_02, scan 0101–0102.

¹⁴¹ Ordinariátní list litoměřické diecéze 4/1949, 1. 4. 1949, s. 43–44; k této dosud fakticky neznámé diecézní části rané fáze Zdislavina kanonizačního procesu srov. Martin BARUS, *Kalistovy „Dějiny diecéze litoměřické“*, Středočeský sborník historický (v tisku).

¹⁴² *Pastorační náměty*, Naše spolupráce. Zpravodaj pro farní spolupráci litoměřické diecéze. Stálá pastorační příloha Ordinariátního listu litoměřické diecéze 4/1948 (nepaginováno, autor neuveden).

¹⁴³ *Zprávy*, Naše spolupráce. Zpravodaj pro farní spolupráci litoměřické diecéze. Stálá pastorační příloha Ordinariátního listu litoměřické diecéze 9/1948, 1. 9. 1948 (nepaginováno, autor neuveden).

¹⁴⁴ Tamtéž. Snad se mohlo jednat o stejné onemocnění, které mu znemožnilo účast na oslavě svátku sv. Tomáše Akvinského v litoměřickém dominikánském klášteře 7. 3. 1949, kde ho zastoupil vicerektor Veselka; *Z předpokoje pana biskupa*, Naše spolupráce. Zpravodaj pro farní spolupráci litoměřické diecéze. Stálá pastorační příloha Ordinariátního listu litoměřické diecéze 4/1949, 1. 4. 1949 (nepaginováno, autor neuveden).

¹⁴⁵ Z početné literatury lze obecně odkázat na základní díla Stanislav BALÍK – Jiří HANUŠ, *Katolická církev v Československu 1945–1989*, Brno 2013, s. 12–40; Karel KAPLAN, *Stát a církev v Československu 1948–1953*, Praha – Brno 1993; k severočeskému prostředí (tedy k území litoměřické diecéze, které je však poněkud rozsáhlejší) Ivana HRACHOVÁ, *Perzekuce katolické církve na severu Čech po roce 1948*, in: Martina Fiamová – Pavol Jakubčín (edd.), *Prenasledovanie cirkvi v komunistických štátoch strednej a východnej Európy*, Bratislava 2010, s. 473–493.

¹⁴⁶ Marek ŠMÍD, *Apoštolský nuncius v Praze. Významný faktor v československo-vatikánských vztazích v letech 1914–1950*, Brno 2015, s. 306–318.

¹⁴⁷ Těmito fakultami se v poslední době intenzivně zabývá především Eva Vybíralová; srov. především její dosud nepublikovaná dizertační práce: Eva VYBÍRALOVÁ, *Untergrundkirche und geheime Weißen. Eine kirchenrechtliche Untersuchung der Situation in der Tschechoslowakei*, Disertační práce, Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2017. Fakulty samotné přiblížila v přehledovém (a k jejich významu střizlivě kritickém) článku TÁŽ, *Mimořádné fakulty v Československu v letech 1948–1989*, *Revue církevního práva* 75/2, 2019, s. 43–62. V únoru 2021 se pak této badatelce podařilo v Apoštolském vatikánském archivu objevit originální znění zmíněných fakult, které teprve s naprostou jistotou dokázalo, že se jedná o autentické dokumenty, a nikoliv podvrh StB. TÁŽ, *Mexické fakulty nalezeny! Nebo spíše: konečně potvrzeny ve vatikánském archivu*, *Zrcadlo církve. Aktuality společnosti pro církevní právo* 2/2, 2021, s. 2–3.

¹⁴⁸ Tyto komplexně shrnula TÁŽ, *Untergrundkirche und geheime Weißen*, s. 91–92.

nejpozději v polovině roku 1949, snad i poněkud dříve. Do července 1949 (vesměs bez bližšího denního určení) je totiž datováno několik dokumentů, které rozpracovávají mexické fakulty pro potřeby litoměřické diecéze a zároveň v ní zřizují tajnou správní strukturu, která se měla aktivovat v případech zatčení, internace či jiného případu, kdy by byla omezena jurisdikce diecézního biskupa.¹⁴⁹ V čele této tajné struktury stál tehdejší generální vikář F. Vlček, jeho zástupci (provikáři) byli ustanoveni F. Rabas a jeho kolega z bohosloveckého učiliště V. Martinů. Dále bylo v diecézi vytvořeno šest tzv. oblastních vikariátů, tedy zcela nových církevně správních celků, v jejichž čele stáli oblastní vikáři – pro Litoměřicko byl takto určen opět F. Rabas. A své tajné vedení (často se však kryjící s tím stávajícím) získaly také existující okrskové vikariáty.¹⁵⁰ Kromě toho, že se F. Rabas stal jednou z klíčových postav této tajné struktury, pověřil ho biskup Trochta,¹⁵¹ aby ještě vyhotovil směrnice pro jednotlivé vikáře a duchovní správce, které přesně určovaly jejich pravomoci plynoucí z mexických fakult,¹⁵² což teprve v praxi umožňovalo jejich reálnou aplikaci. Přestože měly být tyto instrukce předávány tajným vikářům společně s jejich dekrety,¹⁵³ o jejich naplňování lze spíše pochybovat.

Jedním z důsledků faktické likvidace mužského řeholního života v Československu (Akce K)¹⁵⁴ v dubnu 1950 bylo i zásadní ochromení fungování litoměřického bohosloveckého učiliště, kde část profesorského sboru tvořili internovaní řeholníci.¹⁵⁵ Jaká opatření tehdy F. Rabas jakožto rektor semináře přijal, netušíme. Na jeho prozíravost však nepochybně ukazuje, že přesvědčil biskupa Trochta, aby studentům pátého ročníku udělil kněžské svěcení již před ukončením studia – tato poloveřejná ordinace se konala 8. 4. 1950 (na Bílou sobotu) v kapli biskupské rezidence.¹⁵⁶

V této době se již příslušné státní orgány zabývaly možným zrušením diecézních seminářů a vznikem centrálního (státního) semináře se sídlem v Praze pro české země a v Bratislavě

¹⁴⁹ Tyto dokumenty jsou v četných opisech a výpisech součástí vyšetřovacího svazku skupiny Trochta a spol. (včetně českého překladu). ABS, sbírka Správa vyšetřování STB – vyšetřovací spisy (V), arch. č. V-2309 MV, složka V_2309_MV_podsvazek_2, scan 0020–0037. Jejich edicí přinesla rovněž E. VYBÍRALOVÁ, *Untergrundkirche und geheime Weihen*, s. 305–315.

¹⁵⁰ Strukturu již popsal Jiří PLACHÝ, *Biskup Trochta v hodině velké zkoušky*, *Securitas Imperii* 11, 2005, s. 129–134, s. 132–134. Její přehled a také personální obsazení všech postů (včetně zástupců a sekretářů na všech úrovních) přináší: ABS, sbírka Správa vyšetřování STB – vyšetřovací spisy (V), arch. č. V-2309 MV, složka V_2309_MV_podsvazek_2, scan 0005–0006.

¹⁵¹ Dátace zadání tohoto úkolu je značně nejistá. Dle Rabasových výpovědí spadá buď do března 1949 (Tamtéž, složka V_2309_MV_podsvazek_3, scan 0100 (výpověď F. Rabase z 1. 2. 1955), což nám připadá vzhledem k celkové chronologii smysluplnější, případně až do dubna 1950 (Tamtéž, složka V_2309_MV_mapa_02, scan 0059–0060). Tyto výpovědi však nelze brát jako jediná směrodatná datační vodítka.

¹⁵² Jejich kompletní znění Tamtéž, složka V_2309_MV_podsvazek_2, scan. 0086–0099.

¹⁵³ Tamtéž, složka V_2309_MV_mapa_02, scan 0060.

¹⁵⁴ Jiří HANUŠ – Jan ŠTRÍBRNÝ, *Stát a církev v roce 1950*, Brno 2000, s. 30–31, 50–67.

¹⁵⁵ V. NOVOTNÝ, *Katolická teologická fakulta 1939–1990*, s. 87. Zároveň byla ochromena (a fakticky zničena) tajná správní struktura litoměřické diecéze, neboť mnozí z oblastních i okrskových vikářů byli členy různých řádů a kongregací.

¹⁵⁶ Ve své výpovědi F. Rabas uvádí, že se tak stalo „na moje naléhání“; srov. ABS, složka V_2309_MV_mapa_02, scan 0064–0065 (výpověď F. Rabase z 10. – 12. 11. 1953). Svěcení potvrzují i údaje v knize světců litoměřické diecéze; srov. ABL, *Liber ordinatorum* (nepaginováno). Vzájemnou velkou důvěrou mezi těmito bohoslovci a biskupem Trochta ilustrují asi nejlépe životní osudy dvou z nich, Josefa Helikara a Jana Bečváře, kteří zůstali v kontaktu se svým představeným i po odvodu na vojnu (PTP), za což byli později v jednom z politických procesů, který následoval po tom Trochtově, rovněž odsouzeni k dlouholetému vězení; srov. např. Jiří PLACHÝ, „Rozpracování“ duchovních litoměřické diecéze Státní bezpečnosti, *Securitas Imperii* 11, 2005, s. 5–89, zde s. 25–26, 38–39.

pro Slovensko. Tamtéž měly působit také jediné dvě bohoslovecké fakulty. Cílem této transformace byla především výchova státu oddanému kléru.¹⁵⁷ Poté, co se o těchto záměrech dozvěděl F. Rabas, začal připravovat jednak likvidaci litoměřického diecézního semináře, jednak podmínky pro možnost tajného studia stávajících bohoslovců, protože biskupové zpočátku (později se to mělo změnit) odmítali povolit nástup svých alumnů do státního semináře. Přestože valná část dále uvedených informací pochází z vyšetřovacích protokolů vedených jak se samotným Rabasem, tak i s jeho spolupracovníky či studenty, čímž se jejich výpovědní hodnota poněkud snižuje, resp. problematizuje, v základních konturách se jedná o nepochybně v jádru věrný obraz toho, co se v litoměřickém semináři přibližně od června do srpna 1950 dělo. F. Rabas se snažil zachránit především seminární knihovnu, část jí ukryl na půdě, několik balíků knih – spolu s některými dokumenty ze seminárního archivu (včetně katalogu alumnů) – uschoval za zprostředkování bohoslovců v kryptě pod zvonici u litoměřického kostela sv. Vojtěcha, který se nachází nedaleko bývalého semináře,¹⁵⁸ část si mohli odnést bohoslovci,¹⁵⁹ část vělenil F. Rabas do své soukromé bibliotéky¹⁶⁰ a zbytek měl údajně skončit ve stoupě.¹⁶¹ „*Téměř celý archiv seminární a velkou část archivu manželského*“ (tj. zřejmě agendu diecézního soudu, která mu byla přidělena jakožto obhájci manželského svazku) pak Rabas v červnu 1950 z bezpečnostních důvodů ve svém seminárním bytě spálil.¹⁶² Bohoslovci si rovněž rozebrali různé hudebniny a hudební nástroje a sestra Moderanda, která se starala o seminární kuchyň, rozdala zbylé potraviny potřebným.¹⁶³ Pro možné využití v budoucím tajném semináři odnesl jeden z bohoslovců také dva cyklostyly, na nichž měl množství přednášky, skripta a další materiály, které mu F. Rabas poskytnul.¹⁶⁴

Rektor Rabas svým studentům s vědomím biskupa Trochty zakázal, aby nastoupili do tzv. státního semináře v pražských Dejvicích, protože ten „*bude zřízen bez dohody s čsl. episkopátem*“, přičemž v případě, že se biskupové rozhodnou tam studium povolit, měl

¹⁵⁷ K tomuto podrobně i s vypsáním všech kanonických problémů V. NOVOTNÝ, *Katolická teologická fakulta 1939–1990*, s. 93–143.

¹⁵⁸ ABS, sbírka Správa vyšetřování STB – vyšetřovací spisy (V), arch. č. V-2309 MV, složka V_2309_MV_mapa_02, scan 0088–0090 (výpověď F. Rabase z 16. 11. 1953). Jednalo se o značně obskurní úkryt, neboť knihy byly v bednách a balících uloženy pod vrstvou kostí, jak dosvědčují nejen citované výpovědi, ale také fotografie přiložené ke spisu – tamtéž, složka V_2309_MV_obálka_1_C.

¹⁵⁹ Tamtéž, složka V_2309_MV_mapa_02, scan 0089 (výpověď F. Rabase z 16. 11. 1953).

¹⁶⁰ Při prohlídce Rabasova pokoje na cvikovské faře v září 1954 (asi rok a půl po jeho zatčení – srov. níže) byla nalezena také jeho knihovna o více jak tisíci svazcích, „z nichž značné procento nese razítko litoměřického semináře“; srov. ABL, Biskupská konzistoř 1941–1990, sign. III-A-1 – personálie, František Rabas. V širších souvislostech Martin BARUS, *Farní knihovna Cvikov. Katalog*, Litoměřice 2019 (nepublikovaný rukopis), s. 7–8. Ten je dostupný i online <<https://www.dltm.cz/file/122978/cvikov-katalog-fk-komplet.pdf>> [cit. 4. 8. 2021].

¹⁶¹ Tento údaj přináší unikátní strojopisný text *Kardinál Štěpán Trochta a jeho diecéze v r. 1950*, jehož autorem byl zřejmě sám F. Rabas (byť je v textu uváděn ve třetí osobě, případně byl sepsán na základě od něj získaných informací); ABL, Josef Rabas, sign. LP-10/2, *Kardinál Štěpán Trochta a jeho diecéze v r. 1950*, s. 1. Toto sdělení lze spíše rozporovat, neboť fond litoměřické seminární knihovny uložený v Knihovně Biskupství litoměřického je poměrně obsáhlý. Zároveň je však pravdou, že především knihy z první poloviny 20. století v něm ve značné míře překvapivě absentují, a tak ztrátu části fondu nelze zcela vyloučit.

¹⁶² ABS, sbírka Správa vyšetřování STB – vyšetřovací spisy (V), arch. č. V-2309 MV, složka V_2309_MV_mapa_02, scan 0063–0064 (výpověď F. Rabase z 10.–12. 11. 1953). Jedná se zároveň o jednu z mála zmínek, že v době, kdy byl rektorem semináře, bydlel (dle předpisů) v jeho budově a nikoliv se svou matkou v domě na Dómském náměstí č. 2. Tato zde žila ještě v roce 1954, její další osudy jsou neznámé.

¹⁶³ Tamtéž, složka V_2309_MV_mapa_02, scan 0089.

¹⁶⁴ Tamtéž, složka V_2309_MV_mapa_02, scan 0108, 0111 (výpověď F. Rabase z 12. 7. 1954).

bohoslovce o této změně informovat.¹⁶⁵ Svůj odpor k budoucímu centrálnímu semináři a fakultě dal veřejně najevo také při dvoutýdenním politickém školení, kterého se měli na přelomu června a července 1950 ve Veltrusech zúčastnit všichni profesori bohosloveckých fakult a učilišť a při němž sledoval přednášky „s výrazem nepokrytého odporu“.¹⁶⁶ Přesto ještě v září téhož roku uvažoval o svém možném nástupu do státního semináře v Dejvicích (není však zřejmé na jakou pozici), v čemž mu dal – tehdy již internovaný – biskup Trochta plnou moc vázanou na souhlas episkopátu s existencí fakulty.¹⁶⁷

Pokud měl F. Rabas v tomto ohledu nějaké dilema, bylo vyřešeno za něj, neboť k 1. 9. 1950 byl jmenován administrátorem v Horním Litvínově, odkud spravoval také farnosti Český Jiřetín, Fláje, Klíny, Mikulov a Moldava.¹⁶⁸ Odcházel tam však již ve zcela jiné pozici. Dne 19. 7. 1950 byl ve své rezidenci internován biskup Š. Trochta,¹⁶⁹ čímž měly být uplatněny směrnice vydané v červenci předchozího roku, kdy se do čela tajné struktury diecéze měli postavit F. Vlček a F. Rabas.¹⁷⁰ Ostatně sám Vlček se rovněž v září nepochybně pod tlakem státních úřadů musel vzdát úřadu generálního vikáře a stal se administrátorem v Rovensku pod Troskami.¹⁷¹ Nový litvínovský administrátor tuto tajnou funkci zřejmě opravdu začal vykonávat, a to především – pokud je známo – ve vztahu k internovaným řeholnicím, jimž uděloval pokyny k tzv. věčným slibům a dále přípravou bohoslovců na

¹⁶⁵ Tamtéž, složka V_2309_MV_mapa_02, scan 0082–0083 (výpověď F. Rabase z 15. 11. 1953); *Kardinál Štěpán Trochta a jeho diecéze v r. 1950*, s. 1–2.

¹⁶⁶ V. NOVOTNÝ, *Katolická teologická fakulta 1939–1990*, s. 102.

¹⁶⁷ ABS, sbírka Správa vyšetřování STB – vyšetřovací spisy (V), arch. č. V-2309 MV, složka V_2309_MV_obálka_1_C, scan. 0098. Tyto informace sdělil Rabas i při svém výslechu, tamtéž, složka V_2309_MV_mapa_02, scan. 0065 (výpověď F. Rabase z 10.–12. 11. 1953). Informační spojení internovaného biskupa a jeho spolupracovníků obstarával dle známých (a Státní bezpečností odhalených) informací především sekretář F. Krutílek. Citovaný text založený na Rabasových vzpomínkách však dokládá, že jednou ze „spojek“ byla i matka F. Rabase, která bydlela v domě sousedícím s biskupskou zahradou („Ona to byla, která umožnila přes nejpřísnější dozor setkáni obou, rektora a biskupa, v důležité otázce zřízení generálního semináře.“); *Kardinál Štěpán Trochta a jeho diecéze v r. 1950*, s. 2. Trochta ani Rabas však tuto starou ženu při svých výsleších neprozradili.

¹⁶⁸ Dekret nedohledán v žádné z příslušných farních složek (ABL, Biskupská konzistoř 1941–1990, sign. II-A-1 – beneficia) ani osobní složce Františka Rabase (ABL, Biskupská konzistoř 1941–1990, sign. III-A-1 – personálie) v ABL. Spravovaný farní obvod po Rabasovi ve stejném rozsahu na počátku roku 1951 převzal Oldřich Vinduška (1918–2007) (ABL, Biskupská konzistoř 1941–1990, sign. II-A-1 – beneficia, Litvínov), odchod Rabase z Litoměřic na počátku září 1950 potvrzuje *Kardinál Štěpán Trochta a jeho diecéze v r. 1950*, s. 1.

¹⁶⁹ Ivana HRACHOVÁ, *Internace biskupa Štěpána Trochty*, in: Jan Mervart – Veronika Středová (edd.), *České, slovenské a československé dějiny 20. století 4*, Ústí nad Orlicí 2009, s. 91–99, zde s. 92–93.

¹⁷⁰ Celá tajná struktura byla ustanovena tím způsobem, že v případě, kdy je jakýmkoliv způsobem omezena jurisdikce biskupa „řídí diecesi současně dva generální vikáři, tj. současný generální vikář s prvním generálním provikářem a pak další a další“, přičemž první z nich vždy disponuje fakultami určenými pro biskupa, druhý pro generálního vikáře. V prvním případě to tedy byli Vlček s Rabasem, dále případně jeden z nich společně s druhým provikářem V. Martinů. Každý z provikářů si měl zároveň určit tři své zástupce, na něž uvedené pravomoci měly přejít; srov. ABS, sbírka Správa vyšetřování STB – vyšetřovací spisy (V), arch. č. V-2309 MV, složka V_2309_MV_pods vazek_2, scan. 0043–0044. Nalikolik lze však důvěřovat následující Rabasově výpovědi, je dosti sporné: „V den internace biskupa Trochty koncem července nebo počátkem srpna 1950 přišel za mnou do semináře kuchař a zřízenec biskupské domácnosti Láďa a přinesl mně biskupův vzkaz, slovy „Vše co má biskup vám dává“, což jsem chápal v tom smyslu, že biskup doplnil a rozšířil moji pravomoc tajného generálního vikáře, jako např. ustanovení zповědníků pro řeholnice, připustit k svěcení bohoslovce, včlenění cizích kněží do svazku litoměřické diecése, a jiné, kterážto úkoly normální generální vikář vykonat nemůže. Tímto biskupovým vzkazem jsem se stal tajným generálním vikářem s rozšířenou pravomocí, takže jsem mohl rozhodovat i o takových záležitostech, které náležely jen biskupovi, čímž jsem se stal jakýmsi ilegálním zástupcem biskupa“. Pokud bylo Rabasovi známo, Vlček ani Martinů podobný vzkaz nedostali; srov. tamtéž, složka V_2309_MV_mapa_02, scan 0062 (výpověď F. Rabase z 10. – 12. 11. 1953).

¹⁷¹ ABL, Biskupská konzistoř 1941–1990, sign. II-A-1 – beneficia, Týn-Rovensko pod Troskami.

přijetí kněžského svěcení, k čemuž jim nakonec zajistil tajného biskupa Ladislava Hlada (1908–1979).¹⁷² Jak dlouho však v této tajné funkci působil, není zřejmé, neboť 8. 12. 1950 byl Trochta nucen jmenovat novým generálním vikářem nechvalně proslulého Eduarda Olivu (1905–1972),¹⁷³ který patřil mezi tzv. vlastenecké kněze. V návaznosti na to pak přibližně v dubnu 1951 doručil bývalý Trochtův sekretář František Krutílek (1911–1996) Rabasovi biskupův dopis, v němž mu nařizuje, aby E. Olivu pokládal za řádně ustanoveného generálního vikáře, a to do té doby „*dokud by svým jednáním nepřišel do rozporu s církevním právem a tím upadl do exkomunikace*“ – v takovém případě měla být opět diecéze řízena dle předchozích tajných směrnic.¹⁷⁴ Nakolik lze tedy od tohoto data považovat Rabase za již bývalého tajného generálního vikáře, resp. zda se pak de iure této funkce ještě někdy (alespoň z vlastního přesvědčení) ujal, je otázkou (nadto asi příliš nerozřešitelnou) spíše pro odborníky na církevní právo. Znamé exkomunikační dekrety z roku 1949,¹⁷⁵ z nichž mj. plynula samočinná exkomunikace členů komunistických stran a podporovatelů komunistických režimů, lze totiž dle našeho mínění plně vztáhnout i na E. Olivu, nehledě na některé další skutečnosti plynoucí z Olivova dalšího působení. Vzhledem k tomu, že Rabas následně v roce 1951 či 1952 vyhledal tři další kněze, aby se stali jeho tajnými zástupci a že jeden tuto funkci alespoň částečně vykonával, můžeme spíše usuzovat, že se jako tajný generální vikář skutečně choval.¹⁷⁶

O možných interpretacích Trochtova dopisu mohl F. Rabas přemýšlet již na faře ve Cvikově na Českolipsku, kam byl přeložen 23. 2. 1951, neboť – jak píše E. Oliva v dopisu přiloženém ke jmenovacímu dekretu – „ *jste vyslovil přání a ochotu působiti v duchovní*

¹⁷² ABS, sbírka Správa vyšetřování STB – vyšetřovací spisy (V), arch. č. V-2309 MV, složka V_2309_MV_mapa_02, scan. 0062, 0065 a 0067 (výpověď F. Rabase z 10. – 12. 11. 1953). Jednalo se o vysvěcení Jana Heriána (1911–1978) a Františka Vítky (1923–1993), k němuž došlo 11. 12. 1952 v Kladně-Rozdělově.

¹⁷³ I. HRACHOVÁ, *Internace biskupa Štěpána Trochty*, s. 94–96.

¹⁷⁴ ABS, sbírka Správa vyšetřování STB – vyšetřovací spisy (V), arch. č. V-2309 MV, složka V_2309_MV_mapa_02, scan. 0095 (výpověď F. Rabase z 16. 12. 1953). Originál (nedatovaný dopis s incipitem „Ve jménu Otce i Syna i Ducha sv. – amen“) tamtéž, složka V_2309_MV_pods vazek_2, scan. 0107–0110. O tomto dopisu – ovšem bez uvedení podrobností týkajících se exkomunikace – informoval Š. Trochta také přednostu Státního úřadu pro věci církevní Jana Dolka; srov. Josef HURT, *Litoměřický biskup Štěpán Trochta a osudy jeho spolupracovníků v agenturním rozpracování StB*, in: Markéta Doležalová (ed.), *Církev za totality – lidé a místa. Sborník k životnímu jubileu opata Heřmana Josefa Tyla*, Praha 2016, s. 27–45, zde s. 32–33.

¹⁷⁵ K nim Adolf RÁZEK, *Exkomunikační dekrety*, Securitas Imperii 11, 2005, s. 135–194; S. BALÍK – J. HANUŠ, *Katolická církev v Československu 1945–1989*, s. 24–26.

¹⁷⁶ F. Rabas nejprve v tomto ohledu mlžil a uváděl, že se mělo jednat o tzv. vlasteneckého kněze Jana Vraštila (1891–1955) z Liberce a jménem mu již neznámé administrátory z Mladé Boleslavi a Rumburka, které si vytipoval na podzim 1952, ale už s nimi kvůli zatčení nestihl celou věc projednat. ABS, sbírka Správa vyšetřování STB – vyšetřovací spisy (V), arch. č. V-2309 MV, složka V_2309_MV_mapa_02, scan. 0061–0062 (výpověď F. Rabase z 10. – 12. 11. 1953). Posléze však přiznal, že oslovil rumburského administrátora Jaroslava Dostálka (1909–1996) (ten byl však v této funkci jen od 20. 2. do 30. 4. 1951, což však výmluvně koresponduje s datací, kdy odbržel od Krutílka zmíněný Trochtův dopis), dále administrátora v Kravařích a někdejšího rektora litoměřického semináře z roku 1946/1947, V. Hataše, a svého někdejšího studenta Josefa Hádka (1922–2009), administrátora v Holešicích u Mostu (tamtéž, složka V_2309_MV_mapa_02, scan. 0070–0071). J. Dostálek, který na rozdíl od ostatních nebyl zatčen a stal se administrátorem v Bělé pod Bezdězem, tuto tajnou funkci (alespoň v omezené míře) skutečně vykonával, když zprostředkoval kněžská svěcení některých dalších litoměřických bohoslovců, např. Jaroslava Vyterny (1927–2019) a Josefa Knödla (1929–1993) biskupem L. Hladem. E. VYBÍRALOVÁ, *Untergrundkirche und geheime Weißen*, s. 79; Miloslava KAHOUNOVÁ, *Život a odkaz biskupa Ladislava Hlada*, Diplomová práce, Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2001, s. 25–26. Této své tajné funkce se pak vzdal až v květnu 1958 ve svém dopisu adresovaném ministerstvu vnitra, což také vypověděl při výslechu v rámci Hladova procesu. E. VYBÍRALOVÁ, *Untergrundkirche und geheime Weißen*, s. 113, pozn. 306.

správě v místě, kde by Vás působnost pro zdravotní stav nevyčerpávala“.¹⁷⁷ Od 1. 4. téhož roku také ještě spravoval okolní farnosti Mařenice, Krompach a Kunratice.¹⁷⁸ Z doby cvikovského působení se dochovalo torzo Rabasovy intenzí knihy psané na rubu různých formulářů a zahrnující období od podzimu 1951 do února následujícího roku, přičemž jako zajímavé se mohou jevit kromě zmínek o některých pohřbech a svatbách marginální přípis-ky evidující drobná vydání za různé cesty po okolí (do Nového Boru, Krompachu, České Lípy a Liberce) či předměty denní potřeby („oprava vařiče“, „baterka pro zvonek“, „maso“, „nové kalhoty“, „závodní kuchyně“, „pivo“, „uzeniny“, „chléb“, „dříví“).¹⁷⁹

Ačkoliv za cvikovského působení nebyl zřejmě ve své tajné činnosti příliš aktivní, byl ve vyšetřovacích spisech jsou zmínky, že i tehdy se scházel např. s bývalým Trochtovým sekretářem F. Krutílkem, jemuž předával různé informace, F. Vlčkem, V. Martinů či některými bohoslovci, s nimiž si i korespondoval, pozornosti bezpečnostních orgánů neušel. Zejména v důsledku výsledků vyšetřování skupin Krutílek a spol. a Mádr a spol. byly odhaleny kontakty vedoucí k biskupu Trochtovi a systém předávání zpráv určených zejména pro Svátý stolec. Na základě rozkazu č. 422, který vydala dne 16. 1. 1953 Krajská správa státní bezpečnosti Liberec, byl Rabas ještě téhož dne večer zatčen.¹⁸⁰ Následně byl držen ve vazbě v liberecké věznici, kde byly také pořízeny jeho již protokolované výslechy – první 31. 10. 1953, další pak zejména v listopadu a prosinci téhož roku a několik doplňkových pak ještě v období od dubna do července následujícího roku.¹⁸¹

Stejného dne jako Rabas byli zatčeni také Š. Trochta, F. Vlček a Bohumil Landsmann (1916–1984), rovněž Trochtův důvěrník zapojený na podřadné pozici (2. sekretář okrskového vikariátu Litoměřice) do tajné správní struktury litoměřické diecéze a v době zatčení administrátor v Býčkovcích u Litoměřic a okolních farnostech.¹⁸² Tito čtyři kněží byli následně zařazeni do procesu nazvaného Trochta a spol. Písemné materiály dokumentující vyšetřování jejich případu představují velmi podrobný, byť jistě svou povahou zkreslený pohled na situaci litoměřické diecéze na přelomu 40. a 50. let 20. století. Jak již konstatovali mnozí,¹⁸³ pochopení všech popisovaných vazeb a souvislostí i v návaznosti na jiné procesy, zejména Krutílek a spol., vyšetřování biskupa L. Hlada a kněží Josefa Helikara (1923–2000), Jana Bečváře (1924–2005) či Vojtěcha Kodery (1914–2006), si žádá zvláštní

¹⁷⁷ ABL, Biskupská konzistoř 1941–1990, II-A-1 – benefícia, Cvikov; originál dekretu srov. ABS, sbírka Správa vyšetřování STB – vyšetřovací spisy (V), arch. č. V-2309 MV, složka V_2309_MV_mapa_02, scan 0076.

¹⁷⁸ Tamtéž.

¹⁷⁹ ABL, František Rabas (nezpracováno). Tento fond představuje samozřejmě pouhé nepatrné torzo Rabasovy pozůstalosti, která byla nalezena při katalogizaci cvikovské farní knihovny (srov. Martin BARUS, *Farní knihovna Cvikov. Katalog*, Litoměřice 2019, s. 9 [https://www.dlmt.cz/file/122978/cvikov-katalog-fk-komplet.pdf]). Klíčové dokumenty, zejména jmenovací dekrety, byly zabaveny a staly se součástí vyšetřovacího spisu (ABS, sbírka Správa vyšetřování STB – vyšetřovací spisy (V), arch. č. V-2309 MV, složka V_2309_MV_obalka_2), zbytek byl zřejmě zlikvidován.

¹⁸⁰ ABS, sbírka Správa vyšetřování STB – vyšetřovací spisy (V), arch. č. V-2309 MV, složka V_2309_MV_mapa_02, scan. 0007. Litoměřickou konzistoř o této události informoval na základě sdělení katechetky Žejdlíkové ze Cvikova dopisem z 19. 1. 1953 okrskový vikář v Novém Boru František Mai (1885–1956). ABL, Biskupská konzistoř 1941–1990, II-A-1 – benefícia, Cvikov.

¹⁸¹ ABS, sbírka Správa vyšetřování STB – vyšetřovací spisy (V), arch. č. V-2309 MV, složka V_2309_MV_mapa_02, passim.

¹⁸² Spolu s nimi byl zatčen také J. Kuška, který však po několika dnech pobytu v liberecké vazební věznici zemřel; srov. souhrnně Michal PEHR a kolektiv, *Cestami křesťanské politiky. Biografický slovník k dějinám křesťanských stran v českých zemích*, Praha 2007, s. 151.

¹⁸³ Naposledy J. HURT, *Litoměřický biskup Štěpán Trochta*, s. 37.

pozornost věnovanou pouze tomuto případu.¹⁸⁴ Klíčové události, k nimž se – nepochybně pod značným nátlakem¹⁸⁵ – F. Rabas přiznal a které považujeme dnes při jeho životopisné rekapitulaci za nosné, byly zmíněny již výše. Přesto zřejmě není nesmyslné dát zde prostor také dílčímu rozsudku vynesenému nad F. Rabasem, který je součástí celkového rozsudku nad celou skupinou:¹⁸⁶ „*Obviněný Rabas je vyškolený agent vatikánské špionážní služby. Po únoru 1948 se zúčastňoval tajných schůzek u obviněného Trochty, kde se jednalo o stanovení postupu při provádění nepřátelské činnosti, zejména se zaměřil proti státnímu úřadu pro věci církevní. Obviněný Rabas utvrzoval kněze a bohoslovce v nepřátelském postoji vůči státnímu zřízení a zúčastňoval [se] i vytváření sítě tajných vikářů v litoměřické diecesi. Rozpracoval tajné fakulty pro jednotlivé kněžské kategorie a byl jmenován obviněným Trochtou tajným generálním vikářem, k čemuž složil tajnou přísahu. Obviněný Rabas dále organizoval tajný seminář bohoslovců a nabádal bohoslovce, aby nevstupovali do státního semináře. Mimo to obviněný Rabas uschoval nebo dal uschovat mnoho cenných předmětů, které pocházely z litoměřické diecese. Obviněný Rabas dále konal četné cesty, při kterých shromažďoval zprávy různého druhu, z nichž některé tvořily obsah státního tajemství, a předával je obviněnému Trochtovi, ač věděl, že tyto jsou odesílány do Vatikánu. Obviněný Rabas k této činnosti se v podstatě doznal, hájil se však tím, že nevěděl, že obviněný Trochta ony zprávy, které obviněný Rabas Trochtovi předával, posílá do Vatikánu. Tato jeho obhajoba je však vyvrácena výpovědí svědka Krutilka, kterému soud neměl důvod nevěřit, podle níž obviněný Rabas poznal z hlášení vatikánského rozhlasu, že existuje spojení mezi litoměřickou diecesí a Vatikánem. Obviněný Rabas také jako dlouholetý agent Vatikánu a církevní hodnostář byl si jasně vědom toho, že biskupové dodávají zprávy do Vatikánu, a tudíž věděl, že zprávy jím dané obviněnému Trochtovi jdou do Vatikánu. Jestliže přesto tyto zprávy i nadále předával, lze usoudit, že i pro ten případ byl s dodáváním zpráv do Vatikánu srozuměn, což také vyplývá z jeho nepřátelského postoje k našemu státnímu zřízení.*“¹⁸⁷ Senát Nejvyššího soudu v Praze svým rozsudkem ze dne 23. 7. 1954 shledal všechny obviněné vinnými z velezrady a Trochtu, Rabase a Landsmanna navíc z vyzvědačství a odsoudil je k trestu odnětí svobody, konkrétně u Trochty na 25 let, Rabase na 20 let, Vlčka na 15 let a Landsmanna na 7 let.¹⁸⁸

Jaká všechna vězení F. Rabas prošel, není přesně známo. Na přelomu ledna a února 1955 byl vyslýchán a umístěn ve věznici v Ústí nad Labem, což bylo však zřejmě pouze dočasné řešení.¹⁸⁹ V rámci žádosti o náhradu škody za dobu odnětí svobody (viz níže) totiž zmiňuje, že také pracoval v uranových dolech. Lze tedy předpokládat jeho pozdější zařazení do tzv. kněžských oddělení některých ze smutně proslulých věznic v oblasti Jáchymova, Horního

¹⁸⁴ Jeho shrnutí je však v jádru známo; srov. zejména J. HURT, *Litoměřický biskup Štěpán Trochta*, s. 37; J. PLACHÝ, *Biskup Trochta v hodině velké zkoušky*, s. 133–134. Edici klíčových pasáží Trochtových výpovědí pak přináší Jaroslav NOVOSAD, *Štěpán Trochta. Svědek „T“*, Praha 2001, s. 129–143.

¹⁸⁵ V prvních měsících vazby všech čtyřech obviněných nebyly výslechy protokolovány a obvinění popírali jakoukoliv vinu; srov. zprošťující rozsudek Nejvyššího soudu uložený v ABS, sbírka Správa vyšetřování STB – vyšetřovací spisy (V), arch. č. V-2309 MV, složka V_2309_MV_mapa_01, scan. 0087–0088.

¹⁸⁶ Tamtéž, složka V_2309_MV_mapa_01, scan. 0058–0066. Klíčové pasáže rozsudku nad celou skupinou přináší J. NOVOSAD, *Štěpán Trochta*, s. 145–147.

¹⁸⁷ ABS, sbírka Správa vyšetřování STB – vyšetřovací spisy (V), arch. č. V-2309 MV, složka V_2309_MV_mapa_01, scan. 0061–0062.

¹⁸⁸ Tamtéž, složka V_2309_MV_mapa_01, scan. 0065–0066.

¹⁸⁹ Tamtéž, složka V_2309_MV_podsvazek_3, scan 0106 (výpověď Františka Rabase 28. 1. 1955); tamtéž, složka V_2309_MV_podsvazek_3, scan 0088 (výpověď Františka Rabase 1. 2. 1955).

Slavkova či Příbrami. Po květnové amnestii roku 1960 byla již většina duchovních soustředěna ve Valdicích, kam byl umístěn také František Rabas.¹⁹⁰

Zatímco na základě zmíněné amnestie byli na jaře 1960 propuštěni Š. Trochta,¹⁹¹ F. Vlček¹⁹² a nejpozději tehdy také B. Landsmann,¹⁹³ F. Rabas zůstal stále ve vězení. Na svobodu se dostal až 21. 5. 1964, tedy po 11 letech, 4 měsících a 5 dnech od zatčení.¹⁹⁴ Vzápětí však byl, jako řada dalších duchovních, povinně umístěn do charitního domova v Senohrabech u Benešova, který byl určen pro přestárlé či nemocné kněze. Detaily z této etapy Rabasova života také neznáme.¹⁹⁵ Vzhledem k výše popsanému blízkému vztahu F. Rabase se Š. Trochta je poněkud překvapivé, že v písemné pozůstalosti litoměřického biskupa¹⁹⁶ naprosto absentují dopisy, které by mu tento jeho bývalý tajný generální vikář zasílal právě ze Senohrab, přičemž se již jednalo o dobu, kdy jim ve vzájemné korespondenci (a fakticky i v osobních stycích) nemohlo být bráněno. Nakolik se jedná o doklad zhoršení vzájemných vztahů či jen nedochování pramenů (v uvedené pozůstalosti se nachází četná korespondence z období Trochtovy internace v 60. letech 20. století), nejsme schopni sdělit.

V souvislosti s událostmi pražského jara se objevila možnost, že by se fakticky v internaci v jihočeském Radvanově žijící Š. Trochta mohl opět ujmout úřadu litoměřického biskupa. Vzhledem k tomu, že jako jediný sídelní biskup z českých zemí byl v 50. letech pravomocně odsouzen, musel být před návratem do Litoměřic rehabilitován, k čemuž dal podnět rozsudek Nejvyššího soudu z 19. 7. 1968, který zrušil předchozí odsuzující rozsudek z 23. 7. 1954.¹⁹⁷ Případ Trochta a spol. tedy znovu projednala Krajská prokuratura v Ústí nad Labem, která svým usnesením z 22. 11. 1968 zcela zastavila stíhání všech v případu obviněných osob.¹⁹⁸

Na základě tohoto rozhodnutí se F. Rabas prostřednictvím advokáta Karla Čermáka, který zřejmě zastupoval všechny společně obviněné,¹⁹⁹ rozhodl dopisem datovaným v Praze

¹⁹⁰ P. MATĚJKA, *Literárně činní členové*, s. 247. F. Rabase jako svého spoluvězně ve Valdicích několikrát zmiňuje ve své vězeňské korespondenci mj. Ján Chryzostom Korec, SJ (1924–2015), který se po roce 1989 stal nitranským biskupem. Ján Chryzostom KOREC, *Od barbarskej noci. Listy z väzenia*, Bratislava 2004, passim. V obecnější rovině Jan SYNEK, *Svobodní v nesvobodě. Náboženský život ve věznicích v období komunistického režimu*, Praha 2013; též, *Kněžská oddělení v československých věznicích a život v nich*, in: M. Doležalová (ed.), *Církev za totality*, s. 94–108.

¹⁹¹ Složitým okolnostem tohoto propuštění se věnují např. J. HURT, *Litoměřický biskup Štěpán Trochta*, s. 38–41; J. NOVOSAD, *Štěpán Trochta*, s. 157–177.

¹⁹² J. HURT, *Litoměřický biskup Štěpán Trochta*, s. 41.

¹⁹³ Datum jeho propuštění se nepodařilo přesně zjistit. V žádných personálních dokladech uložených v ABL není délka jeho věznění ani následně civilní povolání před opětovným nástupem do duchovní správy v roce 1969 uvedena. Propuštění nejpozději v roce 1960 lze obhájit i s ohledem na jeho sedmiletý trest.

¹⁹⁴ ABL, Josef Rabas, sign CH-21, Žádost F. Rabase Ministerstvu spravedlnosti o náhradu škod za období odnětí svobody z 18. 7. 1969.

¹⁹⁵ Ostatně pozornost věnovaná takovýmto charitním zařízením a životu v nich je zatím pouze spíše okrajová.

¹⁹⁶ ABL, Trochtiana, passim.

¹⁹⁷ ABS, sbírka Správa vyšetřování STB – vyšetřovací spisy (V), arch. č. V-2309 MV, složka V_2309_MV_mapa_01, scan. 0074–0113. Za pozornost stojí především obsáhlé odůvodnění tohoto rozhodnutí. Na základě tohoto rozhodnutí se mohl Trochta ujmout správy litoměřické diecéze k 1. 9. 1968.

¹⁹⁸ Tento dokument je citován v žádosti F. Rabase Ministerstvu spravedlnosti o náhradu škod za období odnětí svobody z 18. 7. 1969 (ABL, Josef Rabas, sign CH-21). V archivním fondu ústecké krajské prokuratury se však tento rehabilitační dokument nenachází, neboť býval obvykle zasílán soudu, který vynesl původní rozsudek – v tomto případě tedy Nejvyššímu soudu v Praze. Za snahu o dohledání tohoto dokumentu a laskavé objasnění dobových procesů děkujeme Mgr. Sabině Duškové ze Státního oblastního archivu v Litoměřicích.

¹⁹⁹ Jakožto obhájce Š. Trochty jej uvádí J. NOVOSAD, *Štěpán Trochta*, s. 132.

18. 7. 1969 žádat Ministerstvo spravedlnosti o náhradu škody za své uvěznění. Náhrada se měla týkat ztráty výdělků, škod způsobených na zdraví „výkonem trestu a zejména prací v dolech na uran“, zabaveného osobního nábytku, zabavené odborné knihovny, motorky ČZ 250 a hotovosti. Celkově pak činila 248 720 Kčs, přičemž F. Rabas ještě uvedl, že vazbou a vězením byl rovněž poškozen na výši vyměřované penze.²⁰⁰ Ministerstvo si k celé záležitosti od F. Rabase vyžádalo ještě další dokumenty týkající se jeho výkonu trestu, což mu dopisem z 6. 10. 1969 sdělovala dr. Marečková zastupující advokáta Čermáka.²⁰¹

Zda Rabas potřebné dokumenty obstaral, netušíme. Přibližně ve druhé polovině října totiž odjel do Mnichova, kde mu bylo státními orgány dovoleno navštívit bratra Josefa.²⁰² A právě v Mnichově F. Rabas v podvečer 30. 10. 1969 zemřel.²⁰³ Pohřben byl následně 3. 11. téhož roku v Rottendorfu u Würzburgu, kde tehdy bydlel jeho bratr Josef.²⁰⁴ Biskupa Š. Trochta o úmrtí jeho věrného spolupracovníka informoval (tajný) biskup pražské arcidiecéze Kajetán Matoušek (1910–1994) dopisem z 3. 11. 1969, jemuž tuto zprávu týž den telefonicky sdělil J. Rabas.²⁰⁵

Závěrem lze uvést, že F. Rabas se během svého života musel vyrovnat hned s několika krizemi, které zasáhly českou římskokatolickou církev ve 20. století. První z nich byla ta, do níž se již od konce 19. století dostala většina tradičních mužských řeholních řádů. Sekularizační a další vlivy, které ji způsobily, se přirozeně promítly i do sktruktur světského duchovenstva, kde se zásadně začal projevovat nedostatek kněžských povolání, v českém prostředí prohloubený ještě po roce 1918. V těchto souvislostech se rodina z okresního města, jejíž oba mužští potomci si zvolili duchovní cestu, nejeví jako zcela běžná. F. Rabas však této krizi čelil nejen osobním příkladem, ale také dlouhodobým úspěšným působením v serafinských školách, které v kapucinském prostředí představovaly relativně úspěšné řešení nedostatku řádového dorostu. Nakolik je pak Rabasův odchod z řeholního společenství výsledkem jeho podvolení se této krizi, kdy už ani on jí nebyl schopen déle vzdorovat, nebo měl jiné příčiny, nelze rozhodnout.

Druhou takovouto krizí, ještě mnohem závažnější, protože se nejednalo o problém pouze církevní, představuje odsun německého obyvatelstva po druhé světové válce.²⁰⁶ Také zde je Rabasova rodina zasažena zcela přímo a její osud pregnantně dokazuje, jak tenká linie

²⁰⁰ ABL, Josef Rabas, sign CH-21, Žádost F. Rabase Ministerstvu spravedlnosti o náhradu škod za období odněti svobody z 18. 7. 1969.

²⁰¹ Tamtéž.

²⁰² Toto konstatování vyplývá mj. ze zprávy o Rabasově úmrtí v diecézním oběžníku; srov. Oběžník [litoměřické diecéze] 14/1969, 12. 11. 1969, s. [1].

²⁰³ Stalo se tak v dodnes fungující nemocnici Klinikums rechts der Isar der Technischen Hochschule v Ismaninger StraÙe 22; ABL, Josef Rabas, sign CH-21, Potvrzení o úmrtí Františka Rabase vydané Standesamt München 31. 10. 1969.

²⁰⁴ Diecézní oběžník, který rovněž přinesl zprávu o jeho úmrtí, uvádí pouze „pochován 3. 11. v Německu“; srov. Oběžník [litoměřické diecéze] 14/1969, s. [1]; dobový článek v Katolických novinách uvádí jako místo pohřbu Mnichov (*Ze světa*, Katolické noviny 21, 1969, č. 48, 30. 11. 1969, s. 3). Správné místo pohřbu uvedeno in: P. MATĚJKA, *Literárně činní členové*, s. 247. Na stejném místě byl pak v roce 2003 pohřben i J. Rabas.

²⁰⁵ ABL, Trochtiana, kart. č. 5, sign. 5/90. Z tohoto dopisu zřejmě pochází i výše citovaná informace o místu pohřbu, neboť Matoušek píše „pohřeb měl dnes 3. 11. v D. B. R.“. Kvůli svému pobytu na biskupské synodě v Římě si však (podle uvedeného prezentátu) biskup Trochta tento dopis přečetl až 26. 11., přičemž tato proluka se následně projevila i na dataci výše citované zprávy o Rabasově úmrtí v Katolických novinách.

²⁰⁶ Z pohledu německých katolických duchovních na příkladu litoměřické diecéze viz Zlatuše KUKÁNOVÁ, „Rád bych byl sloužil déle.“ *K odsunu německého katolického kléru z českých zemí*, *Securitas imperii* 32/1, 2018, s. 98–129.

mohla vést mezi odsunutými a těmi, kteří nadále mohli (či někdy museli) v Československu zůstat. Nakolik však sám Rabas odsun hodnotil, jak ho vnímal a co přesně v letech 1945 až 1946 prožíval, bohužel nevíme, žádné k tomu relevantní dokumenty či výpovědi jsme neměli k dispozici. Tyto otázky jsou důležité i z toho pohledu, že zmíněná krize F. Rabasovi zároveň umožnila nalézt další životní uplatnění. Jeho upřímná snaha pomoci biskupu Trochtovi s budováním „nové“ litoměřické diecéze zejména na poli formace kněžského dorostu, již snad lze přirovnat k jeho předchozímu působení v Serafínských školách, kdy také spoluutvářel nastupující generaci českých kapucínů a v níž do jisté míry (vědomě či nevědomě?) navazoval na předchozí aktivity svého bratra Josefa, mohla být za jiných okolností korunována úspěchem a mohla by být vyvrcholením jeho života – stala se však tragédií.

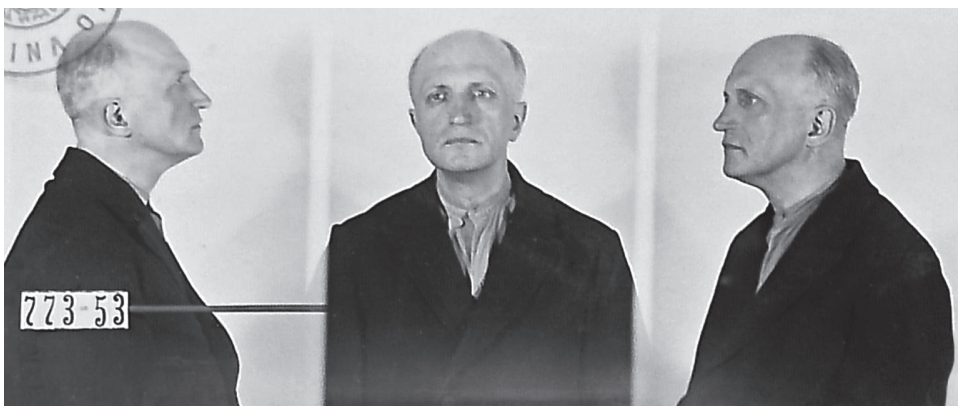
Tento zásadní životní zvrat způsobila poslední zásadní krize katolické církve, již F. Rabas čelil, a sice její perzekuce ze strany komunistického režimu po roce 1948. Jeho výše zmíněné aktivity a nesmlouvavý postoj k možnosti zásadních ústupků ve prospěch státních orgánů způsobily, že spolu se svým biskupem a dalšími spolupracovníky byl odsouzen k mnohaletému žaláři. A to místo možného zhodnocení dosavadních znalostí a zkušeností ve formování budoucích duchovních či budování další „akademické“ kariéry, k čemuž by mohlo dojít, kdyby třeba změnil své zásady a přesvědčení nebo byl rovněž po válce odsunut. V tomto kontextu však možná až paradoxně vyznívá, že ačkoliv se zřejmě cítil být spíše Čechem, kvůli čemuž zakusil nejhorší léta svého života, místo svého posledního odpočinku našel u svého bratra v Německu.

Grantová podpora

Tato studie vznikla v rámci programu Univerzity Karlovy Progres Q23: Dějiny univerzitní vědy a vzdělanosti

Občanský průkaz Františka Rabase vystavený MNV v Litoměřicích 19. října 1950

František Rabas na fotografii pořízené v době jeho vyšetřování

(Obě fotografie Archiv bezpečnostních složek, sbírka Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy (V), arch. č. V-2309 MV.)

FRANTIŠEK VAVŘINEC RABAS OFMCAP (1901–1969) ALS PÄDAGOG UND ENGER MITARBEITER DES LEITMERITZER BISCHOFS ŠTĚPÁN TROCHTA

ZUSAMMENFASSUNG

František Rabas wurde am 20. September 1901 in Žatec (Saaz) in einer deutsch-tschechischen Familie geboren. Mit 16 Jahren trat er in den Kapuzinerorden ein, was sein Leben prinzipiell veränderte und ihm nicht nur wegen seines Ordensnamens Vavřinec eine neue Richtung wies. Die erforderlichen Studien absolvierte er in Olomouc (Olmütz), darüber hinaus auch im schweizerischen Freiburg und in Prag. Hier verbrachte er im Hradschiner Konvent das Ende der 1920er und die meiste Zeit der 1930er Jahre, wobei er Erzieher und Pädagoge in der sogenannten seraphischen Schule war, die unter anderem zwecks Zuwachs ihrer Ordensmitglieder gerade von den Kapuzinern betrieben wurde. Außerdem war er auch Bibliothekar der Kapuziner Provinzbibliothek auf dem Prager Hradschin, wodurch er Zugang zu den dort aufbewahrten Provinzchroniken hatte, was er in zahlreichen Texten zur Geschichte des Kapuzinerordens in den böhmischen Ländern in der Frühen Neuzeit verwertete, die von Forschern bis heute genutzt werden. Während des Zweiten Weltkriegs kehrte er nach Olomouc zurück, wo er im Studium Philosophicum des Ordens und gleichzeitig in der theologischen Lehranstalt der Erzdiözese lehrte. Im Jahre 1945 entschloss er sich aus eigenem Antrieb, aus dem Kapuzinerorden auszutreten. Von da an – bzw. ab Ausgabe des Exklaustrationsdekrets Anfang 1946 – benutzte er wieder den Namen František. Nach kurzem Wirken in der Seelsorge der Olmützer Erzdiözese gelangte er im Sommer 1946 dank persönlicher Verbindungen nach Litoměřice (Leitmeritz), wo er als Lehrbeauftragter an der dortigen theologischen Lehranstalt der Diözese tätig zu werden begann. Später wurde er Rektor des dortigen Priesterseminars, und dank dem Vertrauen des neuen residierenden Bischofs Štěpán Trochta wurde er im Rahmen des dortigen Konsistoriums und Diözesengerichts auf bedeutende Weise in die Diözesanleitung eingebunden. Im Jahre 1949 baute Bischof Trochta aus Furcht vor Repressalien des neuen Regimes eine geheime Verwaltungsstruktur der Leitmeritzer Diözese auf, in der Rabas geheimer erster Stellvertreter des Generalvikars und geheimer Regionalvikar für die Region Litoměřice wurde. Nach Schließung des Leitmeritzer Seminars im Sommer 1950 musste er (zweifelloso unter dem Druck der staatlichen Behörden) in die Seelsorge gehen, und zwar zunächst nach Litvínov und anschließend nach Cvikov in der Region Česká Lípa. Hier wurde er im Januar 1953 verhaftet und wegen seiner Einbeziehung in die geheimen Verwaltungsstrukturen der Diözese und wegen weiterer „antistaatlicher“ Betätigung gemeinsam mit seinem Bischof und anderen Mitarbeitern zu langjährigem Freiheitsentzug verurteilt. Aus dem Gefängnis wurde er 1964 entlassen und war gezwungen, im Diözesanheim für alte Priester in Senohraby bei Benešov zu wohnen. Im Herbst 1969 erhielt er die Erlaubnis für einen Besuch bei seinem Bruder in München, wo er am 30. Oktober 1969 auch verstarb. Angesichts der durch den Austritt aus dem Kapuzinerorden erfolgten Namensänderung wurde er in der Historiografie bislang oft als zwei Personen wahrgenommen, also entweder als Kapuziner und Historiograf oder als Rektor des Leitmeritzer Seminars und politischer Gefangener. Der vorliegende Aufsatz hat beide getrennte Identitäten miteinander verbunden und liefert zahlreiche wertvolle Details und Zusammenhänge zu seinem Leben.

© Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Mgr. Martin Barus
Archiv Biskupství litoměřického
barus@dltm.cz

PhDr. Marek Brčák, Ph.D.
Ústav dějin a archiv Univerzity Karlovy
marek.brcak@ruk.cuni.cz

Kronika

Zemřel slovenský znalec církevních dějin a historie Trnavské univerzity

Jozef Šimončič se narodil v roce 1928 v Dehticích v okrese Trnava. I když jeho rodiče nebyli příliš majetní, přesto měl možnost studovat na gymnáziu, nejprve na církevním v Trnavě a potom v Piešťanech. V roce 1944 se rozhodl vstoupit do jezuitského řádu; jistě s vřelým souhlasem rodičů, kteří nepochybně ne náhodou dali jeho mladšímu bratroví jméno po zakladateli Tovaryšstva Ježíšova – Ignác. V Ružomberku během noviciátu zažil těžké chvíle, když se přes město v roce 1944 převalily válečné boje a jezuitský noviciát se dokonce musel odtud na čas přestěhovat. Po povinném dvouletém noviciátu a maturitě se odebral na filozofická studia do Děčína, kde jezuité spravovali Filozofický ústav. Jak lze předvídat, ani započetí filozofických studií u jezuitů v roce 1948 nemělo skýtat do budoucna příliš optimismu. Tak se také stalo. V rámci Akce K bylo děčínské učiliště zrušeno a jeho frekventanti internováni v nedalekém Bohosudově. Jozef Šimončič se místo vytoužených studií ocitl na vojně – u neblaze proslulých „pétépáků“ – konkrétně u 54. pomocného technického praporu v Komárně. Během nelehkých čtyř let neradostné vojny kromě jiného pracoval v Podbořanech, nebo stavěl nové bytovky v Banské Bystrici. Ve stavebním podniku Stavindustria Bratislava pracoval krátce jako brigádník i po návratu z vojny, než se mohl odebrat do svého srdci blízké Trnavy. Pracovní nasazení u PTP se podepsalo nejen na jeho zdravotním stavu, ale systematický nátlak StB a perzekuce ho donutily i vystoupit z Tovaryšstva Ježíšova. Následky nuceného pobytu u „pétépáků“ si nesl po celý život, ale alespoň mu zdravotní potíže umožnily opakované léčebné pobyty ve Vysokých Tatrách, které si bytostně zamiloval. Víím, jak těžce nesl nejen přemíru turistického ruchu v těchto krásných horách, ale zejména devastaci tatranských lesů při orkánu v listopadu roku 2004. Obával se (bohužel právem), že jejich plné obnovy se už nedežije...

Po návratu do civilu se Jozef Šimončič nejprve marně ucházel o místo knihovníka v bratislavské Univerzitní knihovně, ale potom se mu naskytla příležitost využít svého zaujetí pro historii a od 1. listopadu 1954 nastoupil jako archivář do Archivu města Trnavy. Jak příznačné – archivy se v předlistopadovém Československu stávaly často útočištěm „nepohodlných“ osob, kterým ovšem přímý kontakt s prameny skýtal obrovský zdroj inspirace a podnětů k vědecké práci. V tomto ohledu shledávám paralely životních osudů Jozefa Šimončiče a jiného velkého znalce církevních dějin raného novověku – moravského Rudolfa Zuberu, který rovněž velkou část svého aktivního života prožil jako archivář v Javorníku.

Při zaměstnání bylo Šimončičovi umožněno vystudovat Vysokou školu pedagogickou; začal v oboru slovenština a poté se přiklonil k dějepisu. Po správní reorganizaci v roce 1960 byl pověřen řízením nově vzniklého Okresního archivu v Trnavě. Uvolnění v šedesátých letech mu umožnilo i větší veřejné aktivity, od roku 1964 byl např. tajemníkem Slovenské historické společnosti v Trnavě a mohl navštívit v rámci studijních pobytů i zahraničí (byť jen tehdy sprátené země). V roce 1971 složil na Filozofické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě rigorózní zkoušky a získal titul PhDr. a v témže roce začal v Historickém

ústavu SAV u PhDr. Jána Tibenského, DrSc., aspirantská studia (tzn. cosi obdobného jako současná doktorská studia) na téma *Ohlasy Francouzské revoluce na Slovensku*. Práci obhájil v roce 1978 a zveřejnění tiskem mu vyneslo cenu vydavatelství Slovenský spisovateľ. Od roku 1979 přednášel na Pedagogické fakultě v Trnavě regionalistiku a metodologii vlastivědy a v osmdesátých letech mohl studijně vycestovat i do Jugoslávie, Polska a v roce 1988 také do Paříže, kde mohl uplatnit i svou dobrou znalost francouzštiny.

Ačkoliv jeho bádání a studie o ohlasu Francouzské revoluce na Slovensku se dočkaly příznivého ocenění, naplno uplatnit svůj bytostný zájem o duchovní dějiny směl Jozef Šimončič až po roce 1989. Své znalosti a kontakty se členy jezuitského řádu využil hned v roce 1990, kdy v kanadské Cambridgi vyšly velmi pěkné *Dejiny Spoločnosti Ježíšovej na Slovensku*, na nichž se podílel jak autorsky, tak redakčně. V roce 1991 konečně vycestoval i do Říma a studoval v tamním jezuitském centrálním archivu – Archivum Romanum Societatis Iesu (ARSI), což potom zopakoval i v dalších letech. V roce 1992 byl odvolán z funkce ředitele archivu a začal přednášet na obnovené Trnavské univerzitě pomocné vědy historické, slovenské dějiny v raném novověku, dějiny reformace a rekatolizace na Slovensku a samozřejmě i historii trnavské univerzity. V roce 1994 se habilitoval a o čtyři roky později získal i profesuru. Na jezuitu nezapomínal, např. v roce 1995 se zúčastnil v Brně konference na téma *Brno na konci třicetileté války*, kde přednesl referát o Georgiu Rumezovi, SJ, prvním českém jezuitském provinciálově po roce 1623. Nezapomínal přitom ani na svůj zájem o stopy Francouzské revoluce a od roku 1995 byl členem The International Napoleonic Society.

Zejména se ale zasloužil o povznesení jména Trnavské univerzity a o založení tamního Ústavu dějin, jehož se stal prvním ředitelem (od roku 2002). Redigoval kromě jiného (spolu s Danielem Škovierem a Vladimírem Rábikem) publikaci *Trnavská univerzita v dokumentoch* (2002), zabýval se osobností zakladatele Trnavské univerzity Petra Pázmáně a inicioval edici historických studií *Fons Tyrnaviensis*. Pozoruhodnou intelektuální aktivitu vykazoval bezmála až do posledních chvil. Jeho celoživotní dílo vzpomněli žáci a přátelé u příležitosti jeho devadesátin, kdy vyšla publikace redigovaná jeho žačkou a následovnicí ve výzkumu univerzitních dějin Henriettou Žažovou.

Všichni blízcí a přátelé vzpomínají na Jozefa Šimončiče jako na duchovního člověka, po celý život upřímně věřícího i oddaného své historické práci. Ačkoliv mohl jako pedagog působit jen relativně nedlouhou dobu na sklonku života, vychoval žáky, kteří pokračují v jeho díle. Jozef Šimončič zemřel v požehnaném věku 21. 11. 2020 v Trnavě.

Ivana Čornejová

doi: 10.14712/23365730.2021.21

Recenze a zprávy

Dušan Coufal. Turnaj víry. Polemika o kalich na basilejském koncilu 1431–1433

(Studie a prameny k dějinám myšlení v českých zemích, sv. 20), Praha, Filosofia 2020, 652 s., ISBN 978-80-7007-620-0

Kniha je věnována krátkému období tří let v závěru husitských válek, kdy se rozhodovalo o dalším osudu Českého království: výklad se věnuje pozvání českých husitů na všeobecný církevní koncil v Basileji a učené disputaci mezi koncilními otci a reprezentanty husitského učení. Tematika knihy navazuje na řadu starších pokusů popsat průběh slyšení Čechů v Basileji a cestu k uzavření kompaktát. Všechny se spokojily sledováním diplomatických jednání a hlavních směrů učené disputace. D. Coufal šel do větší hloubky i šíře a rukopisným studiem odhalil řadu detailů, vazeb a souvislostí.

Kniha je členěna do sedmi kapitol s úvodem a závěrem a doplněna kromě obvyklého vybavení (seznamy pramenů a literatury) také ediční přílohou. Text je nejen vysoce fundovaným výkladem složitých otázek z oblasti teologie, ale i čtivě napsaným vyprávěním o dějích ve vzrušené době. Všechna tvrzení jsou velmi pečlivě dokladována v bohatém poznámkovém aparátu.

Výklad je uvozen popisem situace kolem svolání koncilu, pokusu o jeho rozpuštění a role české otázky při obhajování existence koncilu proti papeži. Základní motiv (význam české kauzy pro zachování koncilu v činnosti) je znám už ze studie L. Hofmana. Autor knihy však postoupil dále. Provedl revizi pramenů, analyzoval detailně argumentaci koncilních činitelů, kteří se museli vyrovnat s problémem, „jak lze s heretiky disputovat o tom, co již jednou bylo církevní instancí odsouzeno“, tedy jak se vyrovnat s dědictvím koncilu kostnického. Podrobností výkladu a hledáním souvislostí předčí Coufal jak práci Hofmana, tak novější studie k této otázce od F. Šmahela, J. Kejře a B. Kaňáka, u některých detailů pracoval paralelně s výzkumem Adama Pálky.¹ To se týká jak popisu počátků koncilu, tak procesu pozvání Čechů do Basileje, kdy autor nachází i dosud opomíjené detaily. Zajímavým zjištěním je výrazný zájem Jana Rokycany o uskutečnění jednání, jeho kontakty s koncilními činiteli a snaha cestu do Basileje prosadit. Ač bychom se mohli domnívat, že pramenný komplex pro politiku doby husitské už je celý znám, i dnes se ještě nalézají nové prameny k tolikrát převyprávěným příběhům. Dokazuje to i konvolut písemností z kanceláře Viléma Bavorského, uložený v Mnichově ve fondu bavorských kurfiřtů, který autor využil pro doplnění zpráv o vydávání gletů členům delegací, stejně jako pečlivě uvádí řadu dalších opisů písemností známých ze starších edic.

Kromě Jana z Rokycany figuruje v knize také řada dalších osobností spojených s univerzitou – mistři a bakaláři, zapojení do basilejského dění (Ondřej ze Znojma, Petr ze Žatce, Mikuláš Biskupec z Pelhřimova, Martin Lupáč, Prokop z Plzně i Angličan Petr Payne),

¹ Adam PÁLKA, *Husitské poselstvo, projev Pax vobis, šestice stručných vzpomínek. (Staro)nové poznatky k chebskému jednání z května 1432*, Český časopis historický 118, 2020, s. 7–43.

mihnou se ale i starší mistři při retrospektivně probíraných otázkách (nutno uvést především Jakoubka ze Stříbra).

Kapitola věnovaná přípravám koncilních teologů a rétorů na klání s husity se také neomezila na výčet hlavních témat a názorů. Autor se zaměřil na jednu ze čtyř diskutovaných otázek, totiž na artikul o laickém přijímání z kalicha – tím navázal na svoji první knihu věnovanou snahám husitů o uskutečnění učené disputace o laickém kalichu s katolickými učenici a vývoji užívaných argumentů na obranu i na odmítání kalicha.² Tentokrát se Coufal soustředil na Ivana z Dubrovníku a jeho přípravné texty, v nichž hledal odpovědi na otázky po zdrojích informací koncilních polemiků. Nová zjištění přinesla také konfrontace přípravných textů koncilních řečníků s texty přednesenými při výsledném klání.

Šťastným spojením práce historika, paleografa, latinika a teologa dokázal vytěžit z rukopisného bohatství řady evropských knihoven či archivů nová fakta nebo možné hypotézy. Přínosem autora je tak nejen filiace textů, ale i sledování způsobu myšlení a argumentace koncilních teologů. Hledá díla, z nichž mohli čerpat znalosti o husitských názorech, užívaných autoritách atd. Jeho komplexní výzkum rukopisů si všiml i jejich původu, majitelů, doby vzniku, čímž mohl autor dospět i k závěrům o šíření textů do Basileje a možných předlohách pro polemiku. Práce proto svými objevy přispěla i oboru kodikologie a šíře pojatých dějin středověké vzdělanosti.

Z výkladu vystupuje mezi českými řečníky velmi výrazně úloha Jana Rokycany, a to nejen proto, že se věnoval otázce, která je ve středu pozornosti autora knihy, tedy kalichu. Výhledově hlavní a oficiální reprezentant utrakvistů se osvědčil jak v přípravné fázi, tak v průběhu jednání na koncilu a s koncilními legáty jako diplomat a taktik, který již na počátku třicátých let uvažoval v celozemském rozměru a zájmu, na rozdíl od dalších tří obhájců ostatních husitských artikulů.

Další kapitoly jsou pak věnovány popisu a výkladu hlavního střetu učenců na koncilu počínaje reakcí na příjezd Čechů, přes učený souboj až po závěrečné dilema koncilního sboru: jak se postavit k českým požadavkům, jak naložit s myšlenkou návratu k přijímání podobojí. Na scénu vystupuje celá plejáda významných mužů své doby. Česká kauza se tak dostává do souvislosti působení celé řady vynikajících osobností tehdejší Evropy – u problému povolení laického kalicha se střetlo několik názorových směrů.

Na jedné straně vystupuje zástupce vídeňské univerzity T. Ebendorfer podporovaný Jindřichem Kalteisenem. Ti argumentovali proti poskytnutí ústupků Čechům a navrhovali poměrně idealistickou cestu celocírkevní reformy, jež by dodala sílu k potření husitské hereze. Tato vídeňská „kliká“, jejíž působení nedávno detailně prostudovala Christina Traxlerová,³ se v Basileji střetla s jinými přístupy. Skupina zformovaná kolem předsedy koncilu Juliána Cesariniho postupovala, soudí Coufal, podle předem promyšlené taktiky a plánu, který mu pomohl naplňovat především Mikuláš Kusánský a podporovaly jej argumentačně i další teologické veličiny jako Ivan z Dubrovníku a Heymeric de Campo. Vedle disputovaného materiálu si autor všimá i zákulisních jednání, která nakonec měla významnou váhu při výsledném uzavírání debaty.

² Dušan COUFAL, *Polemika o kalich mezi teologií a politikou 1414–1431. Předpoklady basilejské disputace o prvním z pražských artikulů*, Kalich, Praha 2012.

³ Christina TRAXLER, *Firmiter velitis resistere. Die Auseinandersetzung der Wiener Universität mit dem Hussitismus vom Konstanzer Konzil (1414–1418) bis zum Beginn des Basler Konzils (1431–1449)*, Vienna University Press (Schriften des Archivs der Universität Wien, Bd. 27), Göttingen 2019, 547 s.

K aktivitám vídeňské univerzity dodejme, že stoupaly teprve od r. 1429, kdy vídeňští mistři při jednáních s husity v Bratislavě spolupracovali s pařížskými učenými. Hlavní nasazení vídeňské Rudolfiny však přišlo až v době příprav a v průběhu basilejského koncilu. Zástupce vídeňské univerzity Thomas Ebendorfer se účastnil také jako člen koncilních legací jednání s husity, ale spolu s dalšími vídeňskými mistry představoval neústupné křídlo koncilních otců, kteří blokovali domluvu o kompakzátech. Asi také těžce nesl, že tvrdá linie vídeňské Rudolfiny nemá delší tradici a právě on začal vytvářet umělý obraz vídeňské univerzity jako aktivní bojovnice proti husitům od samého počátku střetu římské církve s nimi.

Vraťme se ale k Turnaji víry. Výsledky výkladových kapitol shrnuje a hodnotí Coufal v obsaženém závěru, zamýšlejícím se nad vítězi a poraženými. Na pouhých třech stranách je velmi zhuštěně, ale zcela výstižně shrnuto to nejpodstatnější, co kniha přináší. Znova pojmenovává cíle, které si uložili jednotliví hráči basilejského turnaje, a zamýšlí se nad výsledkem tohoto velkolepého střetnutí vybraných učenců své doby. Hodnocení výsledků nemůže být jednoznačné, protože ani jedna strana nedosáhla všeho. Tato minuciézní, vícebarevná (nikoli černobílá) úvaha, vážení motivů, taktik a výsledků patří k přednostem knihy a řadí ji vedle jiných pokusů o zasazení husitství do kontextu evropských dějin.

Autor zastavil svůj výklad v září roku 1433, to je na prahu konečného jednání o kompakzáta. V této fázi proto vyznívá hodnocení spíše ve prospěch koncilu – Cesariniho cesta byla úspěšnější, „husité na půdě protivníka ztráceli dech“. My ale víme, že události se odvíjely dále a dosažení kompakzátních smluv přinese zřejmě do hodnocení další odstín. Bude autor pokračovat a završí svoji husitskou trilogii obdobím 1433–1436? Pak teprve bude na místě soud o autorově hodnocení husitství.

Výkladový obsah knihy je doplněn menší ediční přílohou, která přináší sedm textů úřední i traktátové povahy. Nemá ambice být jejich definitivní kritickou edicí, nýbrž jen pomůckou pro výkladové partie zpřístupněním textů, které dosud unikaly pozornosti. Nejsou proto vydány vždy v plném rozsahu nebo na základě úplné pramenné situace.

Coufalova druhá kniha přináší výsledky velmi rozsáhlého pramenného výzkumu, který zahrnul v širokém záběru traktátovou literaturu vztahující se k basilejskému turnaji víry. Autor provedl jejich interpretaci s důvtipem a znalostí souvislostí. Díky tomu se velmi prohloubil pohled na dění v Basileji počátkem 30. let 15. století. Dílo je značným přínosem pro mediévistické bádání, a to nejen v rámci české historiografie.

Blanka Zilynská

doi: 10.14712/23365730.2021.22

Roman Pazderský, Historik Wácslaw Wladiwoj Tomek a české dějepisectví 19. století,

Praha, Archiv hlavního města Prahy – Nakladatelství Václav Žák – Casablanca 2020, 618 s., ISBN 978-80-86852-89-8

Velké monografie věnované profilovým historikům se dají uchopit rozmanitým způsobem. Některý autor položí důraz spíše na biografii než na vědecké dílo, jiný usiluje o proporční poměr mezi oběma složkami, další pak přistupuje k problematice komplexně

a život i badatelský přínos pojímá v organické provázanosti.¹ Právě toto pojetí je mi osobně nejbližší. Mladý, nadaný a publikačně zdatný Roman Pazderský zvolil jinou cestu. V heuristicky příkladné práci programově preferuje, snad inspirován známým dílem Josefa Fischera o Františku Palackém,² analýzu historikovy tvorby. Její důkladné poznání pro něj představuje nezbytnou podmínku k určení místa a významu Václava Vladivoje Tomka³ v českém dějepiscetví. Už pouhé nahlédnutí do obsahu prozrazuje, že se autor rozhodl pro osobitou kompozici mimořádně rozsáhlé knihy. Po překvapivě dlouhém *Úvodu*, který čítá 110 tiskových stran (!), následuje o něco kratší (88 stran) nástin Tomkova života (1818–1905) a teprve poté rozbor historikova myšlení (309 stran, tj. 61 % textu). Když jsem se do publikace naplno ponořil, zajímalo mě především, do jaké míry je toto řešení, prozrazující souvislost se strukturalistickými a hermeneutickými recepty, funkční.

Smysl rozměrné úvodní části jsem dlouho marně hledal. Pominu-li standardní poučení o pramenech, navadila mě zprvu kapitola o Tomkově pozici v české dějinné paměti. Zahájit knihu v podstatě „druhým životem“ by byl výborný nápad, kdyby se pojednání rychle nezměnilo ve víceméně tradiční přehled literatury zabývající se hodnocením Tomkovy osoby a vědecké činnosti. Ale budiž, i takové partie do fundamentální monografie patří. Naproti tomu oddíl o české historiografii 19. století a o „možnosti její konceptualizace“ souvisí s Tomkem jen velmi volně, ba mnohdy vůbec ne. Spíše působí jako nesoustavná série tezí motivovaných postmoderní snahou zpochybnit zažitá hodnocení, rozbít kanonické řady, zejména linii Palacký – Goll – Gollova škola (Pazderský se tu nezastřeně hlásí k „obrazoborecké“ výzvě Bohumila Jirouška) a nabídnout nosné podněty dalšímu bádání. Teprve ex post jsem si uvědomil programový charakter kapitoly, vytyčující prostřednictvím šesti bodů (resp. faktorů) zásady, na nichž by mělo spočívat budoucí komplexní zpracování dějin dějepiscetví v českých zemích od osvícenství až do první světové války. Nic proti tomu, ale většinu z těchto principů zohlednila, byť občas pouze v hrubých konturách, již známá syntéza Františka Kutnara a Jaroslava Marka.⁴ Podle mého mínění náleží celý „traktát“ o české historiografii 19. věku svým charakterem do jiné knihy, popřípadě měl být zveřejněn jako samostatná studie. Takto jen komplikuje čtenáři život, protože mnohé z toho, co je v něm řečeno, se opakuje (často dokonce několikrát) v následujícím textu. Ctím zásadu, že historik má dbát na čistotu zvoleného žánru, psát sdělně, přehledně i strukturovaně, pokud možno se neopakovat a neodbíhat zbytečně od tématu. Jinak se čtenář v obšírné monografii utopí.

Ačkoliv autor s oblibou zdůrazňuje teoretické a metodologické aspekty výzkumu dějin historiografie, výrazně lépe se mu daří, když opustí vznešenou sféru metavědy a opře se o pramenný materiál. Tento moment nastává na straně 129 s počátkem rekonstrukce

¹ První případ reprezentují např. Jaroslava HOFFMANNOVÁ, *Václav Novotný (1869–1932). Život a dílo univerzitního profesora českých dějin*, Praha 2014, resp. Bohumil JIROUŠEK, *Josef Macek. Mezi historií a politikou*, Praha 2004. Jako příklad druhého modu může sloužit Jaroslav MAREK, *Jaroslav Goll*, Praha 1991. Třetí typ vzorově představují Jiří ŠTAIF, *František Palacký. Život, dílo, mýtus*, Praha 2009; Jiří KŘEŠŤAN, *Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění*, Praha – Litomyšl 2012; Milan DUCHÁČEK, *Václav Chaloupecký. Hledání československých dějin*, Praha 2014.

² Josef FISCHER, *Myšlenka a dílo Františka Palackého. Kniha první*, Praha 1926; *Kniha druhá*, Praha 1927.

³ I to je věcně správný přepis historikova jména. Viz *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*, 4/1, S–T, ed. Luboš MERHAUT, Praha 2008, s. 959.

⁴ František KUTNAR /zamlčené spoluautorství Jaroslav MAREK/, *Přehledně dějiny českého a slovenského dějepiscetví*, I, *Od počátků národní kultury až do vyznění obrodného úkolu dějepiscetví v druhé polovině 19. století*, Praha 1973; II, *Od počátku pozitivistického dějepiscetví na práh historiografie marxistické*, Praha 1977.

Tomkova životního běhu. Odhlédneme-li od faktu, že se protagonista knihy objeví na scéně se značným zpožděním (v tom Pazderského přístup připomíná některé knihy Vaničkovy),⁵ máme před sebou nesporně nejlepší a faktograficky nejspolehlivější Tomkovu biografii, sepsanou kultivovaným jazykem a umocněnou autorovou empatií, s níž proniká do vnitřního světa královéhradeckého rodáka. Historikovo curriculum vitae podal Pazderský suverénně a výstižně hlavně proto, že pominul details, soustředil se na uzlové body Tomkovy životní cesty a adekvátně využil stěžejní prameny. V první řadě zvláště historikovy memoáry, badateli ovšem mnohokrát fruktifikované, dále deníkové záznamy z třicátých let, bohatou korespondenci, zápisy univerzitních přednášek a nikoliv na posledním místě dobový tisk.

Před očima nám tak nejprve vyvstává plastický portrét mladého muže, který se po příchodu do Prahy stává nadšeným českým vlastencem, díky úzkým kontaktům s Pavlem Josefem Šafaříkem a Františkem Palackým rychle pronikne mezi obrozeneckou elitu, v níž si brzy získá respekt svou pracovitostí, pílí i oddaností vědecké řeholi. Pazderský správně vykresluje Tomka jako člověka v podstatě konzervativního založení, vyznávajícího řád, stabilitu a harmonii, nicméně už v časech vysokoškolských studií (nejdříve filozofie a posléze práv) ovlivněného liberálním myšlením, patrným mimo jiné v tolerantním chápání náboženských problémů. Tato symbióza konzervativismu s liberálními prvky zůstala pro Tomka příznačná po celý zbývající život a jejím prostřednictvím lze vyložit též historikovu nepřehlédnutelnou politickou angažovanost. Liberální názory Tomek zastával i v letech 1848–1849, jak dokládá rozbor zachovaných čísel jím redigovaného deníku *Pokrok*, který nebyl „protihavlíčkovskou“ platformou, jak se někdy chybně usuzuje, nýbrž vyjadřoval linii zemské vlády Lva Thuna a zřetelné austroslavistické přesvědčení.

V interpretaci historikova působení v porevolučním období, zvláště v letech Bachova neoabsolutismu, se snad nejvíce projevuje apologetická tendence Pazderského práce, usilující rehabilitovat Tomka z hlediska vědeckého, politického i lidského a zároveň vyvrátit námitky jeho početných kritiků, vyčítajících mu „rakušáctví“, kariérismus a morální selhání. Bohužel, ať se autor snaží, jak může, Tomek byl a nadále bude porovnáván s Karlem Havlíčkem Borovským, svým druhdy nejlepším přítelem, i s okázale zásadovým Františkem Palackým, pod jehož vedením se začal vědecky prosazovat. Fakt, že se vůči Havlíčkovi nezachoval zrovna kolegiálně a že přispěl k suspendování profesora Ignáce Jana Hanuše, sotva můžeme omluvit poukazem na jeho konzervativní ustrojení, etatistické smýšlení, zásluhy o uplatnění češtiny ve veřejném prostoru či na vnitřní nesouhlas s neoabsolutistickým kursem. Tomek se stal mimořádným profesorem rakouských dějin na pražské univerzitě a přispěvatelem vládního *Videňského deníku* právě v čase, kdy Karel Havlíček, řečeno Pazderského slovy, „*páchal dobrovolnou sociálně-politickou sebevraždu*“ (s. 175). Bez ohledu na nepřilíhš šťastnou formulaci je zřejmé, jak dalece se cesty dvou bývalých přátel rozešly. Jistě, každý měl vlastní představu, jak by bylo možné v obtížných poměrech nejlépe prospět národní věci. Přesto na Tomkově počínání ulpívá určitá pachuť, již nemůže odstranit ani obnovení styků s Palackým roku 1858, ani pozoruhodné aktivity v průběhu dalšího desetiletí.

⁵ Vratislav VANIČEK, *Soběslav I. Přemyslovců v kontextu evropských dějin v letech 1092–1140*, Praha – Litomyšl 2007 (zde se titulní hrдина výrazněji projevuje až na straně 134).

Značnou část biografického oddílu zabírá téma Tomkova úsilí o dosažení profesury rakouských dějin a následné působení na pražské univerzitě. Pazderský zde prohlubuje starší poznatky⁶ a detailně ilustruje úzkou Tomkovu vazbu na ministra kultu a vyučování Lva Thuna, který svému chráněnci prominul hodnost soukromého docenta výměnou za vypracování návrhu reformy systému vysokoškolského dějepisného vzdělávání, záručujícího poznatky ze studijních cest po francouzských a německých univerzitách. Tomkova expertíza, jež kombinovala principy francouzského systému s podněty pruskými a bavorskými, sice Thuna zaujala, nicméně v život její zásady neuvedl. Centralizační trend vedl roku 1854 k založení vídeňského Institut für österreichische Geschichtsforschung, jehož vzniku Tomek nepřál, neboť v něm oprávněně spatřoval ohrožení vlastního historického semináře. Cenné obohacení vědomostí o Tomkově vysokoškolské činnosti představuje charakteristika jeho přednášek, čerpaná přímo z historikových sylabů, záznamů posluchačů (zvláště Josefa Kalouska) a ze vzpomínek žáků. Tomkova bilance byla v tomto ohledu vynikající, alespoň nahlíženo jmény jeho předních absolventů (Alois Jirásek, August Sedláček, Čeněk Zíbrt, Zikmund Winter, Antonín Rezek, Julius Lippert), i když se vždy cítil více vědcem než pedagogem. Pomyslný vrchol jeho univerzitní dráhy tvoří dvojitý výkon rektorského úřadu na české Karlo-Ferdinandově univerzitě, první hned po jejím rozdělení v školním roce 1882/1883, druhý pak ve funkčním období 1885/1886. Závěrečné období vysokoškolské působnosti před odchodem do penze poznamenalo napětí ve vztahu k T. G. Masarykovi a Jaroslavu Gollovi, dané nejen Tomkovým lpěním na pravosti RKZ, ale také odlišnými představami o směřování vědecké práce.

Krátkým vylíčením historikova skonu a uložením jeho ostatků ve vysehradském Slavíně si autor vybudoval pomyslný můstek k závěrečnému, leč nejdůležitějšímu oddílu, v němž obšírně analyzuje Tomkův přínos českému dějepisectví. Obavy, že při rozsahu Tomkova badatelského záběru utone v materiálu, se naštěstí nepotvrdily. Pazderský se cíleně zaměřil na analýzu přísně vybraných zásadních textů (*Děje země české, Dějepis města Prahy, Základy starého místopisu pražského, Děje mocnářství rakouského, Geschichte de Prager Universität, Děje university pražské I*, velká hesla v Riegrově *Slovníku naučném*) a několika profilových časopiseckých studií s tím, že postihne Tomkovy názory na klíčová témata české minulosti, zvláště ta, která se později frekventovala ve sporu o smysl českých dějin.

Autor především prokazatelně dokládá skutečnost, již historikové, pro něž není práce s Tomkovými texty denním chlebem, neberou dostatečně v potaz. Ani faktograf Tomek nepostrádal smysl pro koncepční přístup, byť jeho kontury zůstávají převážně skryté pod příkrovem dat, detailních popisů či poklidně plynoucího vyprávění. Z bohaté materie vybírám jen několik momentů. O Tomkovi mnohé vypovídá jeho obdiv k výrazným dějinným osobnostem, kterých si vážil. Stačí uvést Přemysla Otakara II., k němuž své sympatie časem ještě vystupňoval, Václava IV., jehož dějinný obraz se snažil vylepšit (a to i ve stále přetřásané kauze Jana z Pomuku), Jiřího z Poděbrad, ale také Albrechta z Valdštejna a zejména Jana Žižku. Právě Tomkův idealizovaný portrét úspěšného vojevůdce zakotvil hluboko v české historické paměti a žije v ní dodnes. Nejsm si ale jist, že Tomek projektoval do obrazu husitského válečníka sám sebe. Spíše tu stvořil svého ideálního hrdinu obdařeného vlastnostmi, které jemu samotnému chyběly (odvaha, statečnost), a které ještě obohatil

⁶ Karel KAZBUNDA, *Stolice dějin na pražské univerzitě*, část II, *Od obnovení stolice dějin do rozdělení university (1746–1882)*, Praha 1965, s. 30–41, 46–49.

o prozíravost a státnickou rozvahu, ač o nich prameny v Žižkově případě mlčí. Nicméně dokonalý rytíř byl na světě. Zaujetí pro velké postavy, které dbaly o řád i stabilitu a neváhaly potlačovat rozkladné radikální tendence, vysvětluje, proč Tomek mohl adorat jak zakladatele podunajské monarchie Ferdinanda I. Habsburského, tak Napoleona Bonaparta, jenž vyvedl Francii z revolučních zmatků.

Částečně tradiční obrozenecký pohled cítíme v Tomkově descendentním chápání českého dějinného vývoje, který následoval po husitské epoše, nesené ušlechtilými reformními ideály, avšak znešvažené radikálními excesy. Rozvrat a oslabení českého státu, zapříčiněné na přelomu středověku a novověku sobeckou českou šlechtou i nekončícími náboženskými spory, nezastavila ani doba vlády Rudolfa II., již Tomek (v opozici vůči Dobrovskému a Jungmannovi) nevnímal jako „zlatý věk“, nýbrž viděl v ní předehru bělohorské tragédie, která zároveň byla bolestným, leč nutným řezem. Přitom sám s tvrdými absolutistickými trendy (týká se to i situace v 18. a 19. století), nesmlouvavou rekatolizací či s utužením poddanských poměrů nesouhlasil, což vyvstává na řadě míst, mimo jiné při hodnocení selského povstání roku 1680. Pazderského analýza tak Tomka představuje jako konzervativce, etatistu, stoupence organického vývoje společnosti, upřímného českého vlastence, tolerantního katolíka, nepřehlížejícího pochybení římskokatolické církve, a zároveň jako loajálního rakouského občana, který podunajskou říši považoval za svůj stát. Příkladně se to projevilo v jeho učebnicích rakouských dějin, založených na známé synchronické metodě, již si ověřoval už v předběžné době. Srovnávací analýza Tomkových textů a úprav navrhovaných politicky spolehlivými lektory ukazuje sice tichou, leč překvapivě důslednou historikovu rezistenci vůči cenzurním tlakům vídeňských orgánů.

Touha prezentovat Tomka jako vůdčí a v mnoha směrech zakladatelskou osobnost českého dějepisce 19. století číší zvláště z podkapitol zabývajících se jeho díly na poli historického místopisu, regionálních i kulturních dějin a historie školství. Pazderský kupodivu v tomto kontextu téměř pomínl *Dějepis města Prahy* a soustředil se na publikace věnované dějinám Police nad Metují, Hradce Králové a zejména na unikátní *Základy starého místopisu pražského*. Tak jako v úvodní části monografie však ani zde neudržel sevřenou výkladovou linii a naprosto neočekávaně načrtl obraz české historické regionalistiky od Tomkových časů až po Františka Kutnara a Josefa Petráně. To by snad bylo možné omluvit, pokud by sledoval i využití nenahraditelných základů pražského místopisu v pracích badatelů posledních desetiletí (Jaroslav Mezník, František Šmahel, Bohdan Zilinskyj, Hana Pátková, Martin Musilek). Jenže tento doklad stálé životnosti Tomkova díla autor oželel.

Pazderský začleňuje svého protagonistu do genetické řady Pelcl – Palacký – Tomek – Josef Alexander Helfert. Jde však spíše o určité vědecké příbuzenství a vlivy než o přímou návaznost. Ostatně oblíbená autorova teze, že Pelcl otevřel v řadě ohledů Palackému prostor, je dosti sporná. Práce obou historiků se výrazně kvalitativně liší jak v nakládání s prameny, tak z pojmoslovného hlediska. Palackého terminologie je jiná, zřetelně modernější než Pelclova. A to nemluvím o rozdílech ve filozofickém a kulturním zázemí. K Palackému se Pazderský nechová zrovna vlídně, někdy si dokonce protiřečí. *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě* komentuje nejednou kriticky, aby je po několika stranách prohlásil za epochální dílo, a podobný protimluv čteme též v případě Palackého raných historických publikací. Spis *Würdigung der alten böhmischen Geschichtschreiber*, vydaný roku 1830 a Palackým později hodnocený s kritickým nadhledem, označuje za text téměř světového

významu, abychom se vzápětí dozvěděli, že v roce 1829 byl jeho autor „nezkušený mladík“ (s. 118).

Tato i některá další nedopatření (např. Tomkovi a Riegrovi bylo v roce 1830 dvanáct let, takže sotva měli hlubší povědomí o polském povstání, množství práce pro poznání dějin pražské univerzity vykonal krátce před Tomkem opomíjený Franz Xaver Maximilian Millauer, Pekař nikdy v české historiografii nedosáhl „diskursivní hegemonie“, Janáčkova kniha *Valdštejn a jeho doba* vyšla poprvé roku 1978, nikoliv až o pětadvacet let později, František Šmahel nenapsal monografii o Žižkovi v době „reálného socialismu“) plynou podle mého mínění i z nepozorné redakce rozsáhlého textu. Jiná lze připsat autorově snaze o co nejexaktnější vědecké vyjadřování ústící místy až v tautologie („signifikantní znaky“, „díličí partikularity“, „definitivně přetransformoval“), které mohli při pečlivějším čtení „vychytat“ lektori, eventuálně odpovědný redaktor. Totéž platí o opakovaném tvrzení, že výsledek bělohorské bitvy zachránil české země před rozpinavostí Wittelsbachů. Habsburkovi Ferdinandu II. přece k vítězství před Prahou významně pomohl bavorský Wittelsbach Maxmilián, rival Fridricha Falckého, pocházejícího z porýnské rodové větve. Obdobných nepřesností bychom v knize našli více.

Přesto mohu, navzdory všem kritickým připomínkám, s klidným svědomím napsat, že Pazderský podal obdivuhodný vědecký výkon a předložil odborné komunitě knihu, k níž se další bádání bude dlouho vracet. Škoda jen, že neudržel na uzdě mladický zápal, snažil se říci vše, co zjistil, a v četných, žel rušivých a předimenzovaných digresích zahrnul čtenáře mnohými nápady a postřehy, jimž by prospělo dopracování, eventuálně publikování ve formě samostatných statí. Méně by každopádně znamenalo více. Velké téma nutně vyžaduje i autorskou sebekázeň a disciplínu. Zdolání Pazderského monografie, kterou jsem poctivě přelouskal od prvního do posledního řádku, mi zabralo (i kvůli bolestem očí) osmdesát hodin čistého času. Přeji autorovi co nejvíce srovnatelné pozorných čtenářů.

Petr Čornej

doi: 10.14712/23365730.2021.23

Radana Kolčavová, VUT: rozmanitá univerzita

Nakladatelství VUTIUM, Brno 2019, 152 s., ISBN 978-80-214-5643-3

Tato reprezentativní publikace vyšla u příležitosti 120. výročí založení Vysokého učení technického v Brně. Práce si neklade za cíl podrobně popsat historii či budoucnost VUT, ale snaží se nabídnout přehled současných úspěchů brněnské techniky. Historickým tématům se publikace přesto nevyhýbá.

Knihu otevírá historický exkurz, kde se dozvídáme o založení této instituce jako Císařské a královské české vysoké školy technické v roce 1899. S výukou se začalo v listopadu téhož roku, a to v oboru stavebního inženýrství. V roce 1911 se název školy změnil na C. k. vysokou školu technickou, která se přestěhovala do nových prostor v dnešní Veveří ulici. Také do vývoje brněnské techniky zasáhla 1. světová válka, celá řada studentů a zaměstnanců musela narukovat. Po jejím konci byla škola přejmenována na Českou vysokou školu technickou. Hospodářská krize 30. let znamenala škrtů i v oblasti školství, které se dotkly i Vysoké školy technické Dra. Edvarda Beneše, jak se od roku 1937 nazývala. V roce 1939

musela být navíc spolu se všemi českými vysokými školami uzavřena. Její areál sloužil německé armádě a přizemí obsadil sekretariát NSDAP. Krátké období poválečné euforie rychle ukončil únorový převrat v roce 1948. V padesátých letech bylo rozhodnuto, že místo brněnské techniky vznikne Vojenská technická akademie, která absorbovala většinu fakult a zaměstnanců. Vedle ní vznikla civilní Vysoká škola stavitelství, jejímž základem byla Fakulta inženýrského stavitelství, Fakulta architektury a pozemního stavitelství (včetně katedry slévárenství). Roku 1956 byla obnovena Energetická a strojně technologická fakulta. Poté byl zaveden název Vysoká škola technická v Brně. Škola se potýkala s nedostatkem prostor a různě se stěhovala, prostory byly navíc nevyhovující. Nové koleje se podařilo definitivně zprovoznit v roce 1973. Až v 60. letech vedení školy přišlo s myšlenkou nového komplexu na severu města Pod Palackého vrchem, kde se kampus nachází dodnes.

Druhá kapitola se zabývá studiem manažersko-ekonomických oborů na VUT. Fakulta podnikatelská nabízí jedenáct studijních programů. Jako jedna z prvních umožnila také získat titul MBA ve spolupráci se zahraniční univerzitou. Dnes sice tento titul v ČR nabízí více vysokých škol, ale titul od většiny z nich vystačí jen na území ČR. Fakulta podnikatelská nabízí titul zaštitěný americkou University of Saint Francis z Chicaga. Fakulta spolupracuje také s Nottingham Trent University ve Velké Británii, čímž roku 2004 vznikl jako první v ČR joint-master-degree program *European Business and Finance*, vyučovaný v anglickém jazyce. Zatímco v červenci 1994 absolvovalo na Fakultě podnikatelské prvních 141 absolventů oboru Ekonomika a řízení průmyslu, dnes eviduje fakulta více než 14 500 absolventů ve všech formách a úrovních studia. Kromě absolventů ekonomických, manažerských nebo finančních oborů se po roce 2004 objevují i první absolventi oboru Manažerská informatika, který v sobě kombinuje poznatky řízení podniku a informačních technologií.

Třetí kapitola přináší pohled na Fakultu výtvarných umění, která spojuje umění a techniku. Tyto dva elementy se na VUT pojí prakticky hned od počátku, kdy byl v roce 1899 založen Ústav kreslení, jehož prvním profesorem byl akademický malíř Hanuš Schwaiger, jeden ze čtyř zakladatelů VUT. Samostatně funguje fakulta od roku 1993, kdy se vyčlenila z Fakulty architektury. Fakulta dnes nabízí vzdělání v šestnácti různých ateliérech. Výuku zajišťují tři specializované kabinety a katedra teorií a dějin umění. Fakulta má k dispozici knihovnu, technické dílny, nahrávací studio i vlastní knihařskou dílnu. Vyučuje se tradičním oborům – malířství, sochařství, kresbě či fotografii. Nechybí však ani grafický a produktový design. Postmediální tvorbě se věnuje např. ateliér intermedií nebo ateliér multimédií. Studenti FaVUT jsou oceňováni na tuzemských i zahraničních soutěžích. Akademičtí pracovníci jsou také úspěšní, např. ilustrátor Jan Šrámek, ilustrátor Jiří Franta nebo sochař Michal Gabriel. Fakulta spolupracuje též se zahraničními institucemi, např. School of Visual Arts (New York).

Následující kapitola se zabývá Fakultou informačních technologií, která je nejmladší fakultou brněnské techniky (vznikla 2002 vydělením z Fakulty elektrotechniky a informatiky). Tradice počítačových věd na VUT je však mnohem hlubší a sahá do roku 1964, kdy byla založena katedra samočinných počítačů. Z kladných výsledků fakulty můžeme zmínit např. úspěšný tým „Speech@FIT“, který získává data z audiozáznamů, což lze využít např. pro boj s terorismem. Kromě toho se zde odborníci věnují např. zpracování obrazu a videa či zkoumání biometrických údajů. Fakulta je rovněž účastníkem ve výzkumném centru excelence „IT4Innovations“, což je Národní superpočítačové centrum.

Další kapitola se věnuje oboru soudní znaleství. S myšlenkou založení odborného znaleckého pracoviště na VUT přišel v roce 1965 Jiří Smrček ze strojní fakulty, který umožnil vytvořit koncept zcela nového odborného ústavu. Vysokoškolské pracoviště se pak dočkalo významného milníku v roce 2007, odkdy Ústav soudního inženýrství VUT může vyučovat studenty v akreditovaných studijních programech, a to na úrovni magisterského a doktorského studia. Odborníci z ÚSI se věnují například dopravním nehodám. Jeho další aktivity pokrývají oblasti stavebnictví a inženýrství rizik. Na ÚSI je možné získat vzdělání např. v oblasti odhadu nemovitostí, strojních zařízení, nebo stavební konstrukce.

Činnost Středoevropského technologického institutu popisuje další kapitola. Toto špičkové vědecké centrum zaštiťuje výzkumné programy zaměřené na pokročilé materiály a pokročilé nanotechnologie a mikrotechnologie. Zabývá se výzkumem na poli medicíny, pokročilých keramických materiálů nebo kybernetiky.

Následující kapitola se zabývá Centrem sportovních aktivit, které nabízí studentům a zaměstnancům desítky sportovních aktivit. Sportovci mají k dispozici služby fyzioterapeutů, osobních trenérů nebo výživových poradců. Centrum vychází z dlouhé tradice – první vysokoškolský sport se v Brně datuje do roku 1904, kdy Michal Ursiny, profesor stavební mechaniky, vytvořil stanovy SK Moravská Slavia Brno. Mezi první sporty patřil tehdy šerm, bruslení a tenis, později se přidal populární fotbal a atletika. Samostatná katedra tělesné výchovy vznikla až v padesátých letech minulého století. Dnešní Centrum sportovních aktivit datuje svůj počátek do roku 2001, vedle něj existuje ještě Vysokoškolský sportovní klub VUT.

Nechybí ani kapitola o kolejích a menzách VUT, jejichž součástí jsou např. koleje Pod Palackého vrchem či Purkyňovy koleje. Kromě toho nabízejí KaM VUT i krátkodobé ubytování v Hotelu Palacký. Koleje VUT poskytují domov celkem šesti tisícům studentů. V minulosti patřily do majetku VUT i Kounicovy koleje, které jsou spojené s temnou historií druhé světové války. Koleje nechal v roce 1923 pro českou techniku v Brně zbudovat Václav, hrabě z Kounic. Dne 17. listopadu 1939 byly přepadeny jednotkami SS a gestapem. Po roce 1945 už Kounicovy koleje začaly opět sloužit jako ubytovací kapacity brněnským studentům.

Kapitola o Archivu VUT přináší pohled na činnost pracoviště, kde najdeme celou řadu dokumentů spojených s VUT. Historie archivu sahá až do období první republiky, ačkoliv oficiálně byl Archiv VUT zřízen až v roce 1992. Archiv obsahuje také materiály k historickým osobnostem univerzity, jakými byli např. Viktor Kaplan, vynálezce vodní turbíny, nebo Vladimír List, který se zasloužil o elektrifikaci Československa. V oblasti elektrotechniky pracoval i profesor Josef Sumec. K příležitosti 100. výročí vzniku Československa se pak Archiv VUT zaměřil více na zapomenutého českého vědce v oboru elektrotechniky Josefa Haka. Za 120 let své existence udělilo brněnské VUT více než 60 čestných doktorátů. Obdržel jej např. Nikola Tesla, Tomáš Garrigue Masaryk či Eva Jiřičná. Závěrečná kapitola se pak zabývá významnými absolventy a perspektivou dalšího rozvoje.

Jak již bylo zmíněno v úvodu, popsána kniha je populárně naučného charakteru. Slouží výhradně k získání letného přehledu o dějinách a hlavně současnosti této významné moravské vzdělávací instituce. Je určena každému, kdo se chce seznámit s vynikajícími osobnostmi a také s výsledky vědeckotechnologického výzkumu Vysokého učení technického v Brně.

Michal Továrek

doi: 10.14712/23365730.2021.24

Petr Nohel, Výuka církevního práva na teologických a právnických fakultách v Českých zemích v letech 1918–1989

Nakladatelství Karolinum, Praha 2019, 158 s., ISBN 978-80-246-4148-5

Recenzovaná kniha genealoga a teologa Petra Nohela si klade za cíl zmapovat veškerou výuku církevněprávních předmětů na teologických a právnických fakultách od roku 1918 do roku 1989 s přesahem do pozdějšího období. Kniha je rozčleněna celkově do deseti kapitol.

Knihu otevírá kapitola *Situace církevního školství před rokem 1918*, kde je ve stručnosti podán výklad o církevním právu od 13. století. Je zde také zachycen vývoj ve světle vládních nařízení (např. císařské nařízení č. 157 ř. z. z roku 1850) a také vymezeno názvosloví. Pojem církevní právo zahrnuje kanonické právo, kdežto pojem konfesní právo zastřešuje např. státní právo církevní.

Další kapitola je věnována legislativnímu kontextu a shrnuje právní rámec teologických studií od roku 1918 do roku 1989. Kapitola zachycuje vliv zákonodárství od zákona č. 197/1919 Sb. z. a n., kterým byla zřízena Husova československá evangelická fakulta bohoslovecká. Meziválečné období uzavírá vyhláška říšského protektora ze dne 17. listopadu 1939 o uzavření českých vysokých škol. České vysoké školy byly uzavřeny až do roku 1945, kdy byl zahájen mimořádný letní semestr. Zákonem č. 122/1945 Sb. byla zrušena pražská německá univerzita. Dalším mezníkem bylo zestátnění veškerého školství zákonem č. 95/1948 Sb. Vysokoškolský zákon č. 58/1950 Sb. ustanovil vyjmutí Bohoslovecké fakulty ze svazku Univerzity Karlovy v Praze a vyjmutí Bohoslovecké fakulty ze svazku Univerzity Palackého v Olomouci. Tyto fakulty byly svěřeny Státnímu úřadu pro věci církevní. Pod tento dozor byly týmž zákonem převedeny: Husova československá evangelická fakulta bohoslovecká v Praze, Katolická bohoslovecká fakulta v Bratislavě a Evangelická bohoslovecká fakulta v Bratislavě. Dále byla zákonem dána pravomoc vládě, aby prostřednictvím nařízení výše zmíněné fakulty organizovala, zřizovala, rušila, slučovala, dělila a určovala jejich názvy či měnila jejich sídla. Nařízením vlády č. 112/1950 Sb. o bohosloveckých fakultách bylo veškeré římskokatolické studium soustředěno do Římskokatolické cyrilometodějské bohoslovecké fakulty v Praze (od roku 1953 se sídlem v Lito-měřicích). Na Slovensku bylo studium soustředěno v Římskokatolické cyrilometodějské fakultě v Bratislavě.

Husova československá evangelická fakulta bohoslovecká v Praze se týmž nařízením rozdělila na dvě samostatné fakulty, kterými byly Husova československá bohoslovecká fakulta v Praze a Komenského evangelická bohoslovecká fakulta v Praze; v nich bylo soustředěno veškeré evangelické bohoslovecké studium. Obdobně na Slovensku bylo veškeré evangelické studium bohosloví svedeno do Slovenské evangelické bohoslovecké fakulty v Bratislavě.

Vysokoškolské zákony z roku 1966 a 1980 se studia bohosloví přímo nedotýkají. Další legislativní normy, které upravují a sjednocují vnitřní záležitosti církevních univerzit a fakult jsou církevní proveniencie – apoštolská konstituce Sapiientia Christiana z roku 1979, nařízení Posvátné kongregace pro katolickou výchovu ke správnému provádění apoštolské konstituce Sapiientia Christiana z téhož roku a Codex Iuris Canonici z roku 1983.

Třetí kapitola s názvem *Dějinný kontext* přináší výčet osobností (do roku 1945 i německých), které se podílely na výuce církevního práva na teologických a právnických fakultách.

Čtvrtá kapitola *Výuka církevněprávních předmětů na Univerzitě Karlově* popisuje výuku předmětů církevního práva (např. právo církevní, manželské právo, konfesní právo) nejprve na německé teologické a právnické fakultě v letech 1918 až 1945. Poté se kapitola zabývá výukou na české teologické fakultě v letech 1918 až 1939, kdy byly největšími osobnostmi Alois Soldát a Josef Šíma. Po roce 1945 teologická fakulta organicky navázala na předchozí výuku z doby před uzavřením českých vysokých škol. Výuka církevněprávních předmětů po roce 1948 probíhala pouze na Římskokatolické cyrilometodějské bohoslovecké fakultě, kde byla spojena zejména se jmény několika přednášejících. Vedle již zmíněného Josefa Šímy lze zmínit např. Jaroslava Michala, Miroslava Zedníčka či Jana Jaroše. Výuka na české právnické fakultě je v meziválečném období spojena především se jmény čtyř vyučujících: Kamila Hennera, Antonína Hobzy, Josefa Turečka a Vratislava Buška. Po válce se k výuce na právnické fakultě vrátil nejen prof. Tureček, ale také prof. Bušek. Samostatná výuka církevněprávních předmětů byla od roku 1949 do roku 1990 na všech fakultách přerušena.

Pátá kapitola se zabývá výukou církevněprávních předmětů na Univerzitě Palackého v Olomouci. Teologická fakulta byla součástí olomoucké univerzity od roku 1573. Od roku 1873 působila v Olomouci jako samostatná fakulta, přičemž součástí univerzity se stala až v roce 1946. Po obnově českého vysokého školství byla zahájena také výuka na teologické fakultě, kde byla výuka předmětů církevněprávních spojena s prof. Ludvíkem Matoušů, který přednášel např. dějiny, prameny a literaturu církevního práva katolického. Výuka probíhala do akademického roku 1949/1950.

Šestá kapitola *Výuka církevněprávních předmětů na Masarykově univerzitě v Brně* přináší pohled na výuku na její právnické fakultě, kde se církevněprávním předmětům (např. úvod do církevního práva, prameny církevního práva a manželské právo nebo majetkové právo) vyučovalo od založení univerzity v roce 1919. Po skončení druhé světové války a obnovení brněnské právnické fakulty se vrátila i výuka církevněprávních předmětů, i když nebyla nikdy obnovena v takové struktuře a tematické pestrosti. Po únoru 1948 se výuka zaměřila čistě na světské právo (fakulta byla zrušena v roce 1950 a obnovena v roce 1969).

Provázanost výuky s působením vybraných vyučujících je název sedmé kapitoly. Autor v ní rozděluje přednášející církevněprávních předmětů do několika kategorií dle odborného zaměření. Profesní kanonisté teologických fakult studovali na teologických fakultách a církevnímu právu se věnovali také profesně, např. Jan Jaroš, Josef Kasan, Alois Soldát, Ludvík Matoušů, Miroslav Matoušek, z německých vyučujících to byl Johann Schlenz nebo Adolf Kindermann. Další kategorií jsou profesní kanonisté právnických fakult, kteří studovali na světských právnických fakultách, ale své odborné působení zasvětili církevnímu právu, např. Vratislav Bušek, Kamil Henner, Antonín Hobza, z Němců Heinrich Singer nebo Ludwig Wahrmond. Příležitostní vyučující církevního práva jsou další kategorií. Jedná se o osoby, jejichž profesní zájem byl jiný než církevní právo, např. František Čáda nebo Rudolf Dominik. Poslední kategorií jsou ostatní vyučující, u nichž primární odborné zaměření nelze zjistit, např. Jan Martinů nebo Josef Vacek. Kapitola se stručně zabývá také politickou orientací vyučujících, akademickým postavením a tituly vyučujících.

Osmá kapitola *Legislativní kontext církevněprávní výuky po roce 1989* rozebírá zákonodárství ve vztahu k výuce. Zákon č. 163/1990 Sb. (o bohosloveckých fakultách) z roku 1990 vrací bohoslovecké fakulty zpět do svazků univerzit. Další důležitá ustanovení ve vztahu k českým teologickým fakultám pak přinesl nový vysokoškolský zákon z roku 1998.

Předposlední kapitola *Výuka církevněprávních předmětů od roku 1989* nastiňuje situaci na teologických a právnických fakultách po roce 1989. Bohoslovecká fakulta se navrátila do svazku Univerzity Karlovy pod názvem Katolická teologická fakulta. Výuka církevněprávních předmětů byla obnovena i v Olomouci, a to na znovuobnovené Cyrilometodějské teologické fakultě. V roce 1991 vznikla Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Výuka církevněprávních předmětů byla obnovena také na Právnické fakultě Univerzity Karlovy (např. církevní právo, manželské a procesní právo církví) a na Právnické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. V roce 1991 vznikla nově také Západočeská univerzita v Plzni. Výuka předmětů s církevněprávním zaměřením probíhá na její Právnické fakultě od roku 1993. Soukromé vysoké školství je zastoupeno Panevropskou vysokou školou, která sídlí v Bratislavě, pobočky však má v Praze, Brně a Ostravě.

Poslední kapitolou jsou strukturované medailonky přednášejících, kde jsou u každé osobnosti zachyceny základní údaje, průběh studia, akademická povolání a zásadní publikační práce. Následuje závěr, cizojazyčné resumé, seznam zkratk a použité prameny a literatura. Nechybí ani rejstřík.

Autor přinesl na základě studia archivních materiálů jednotlivých univerzit a vysokých škol, životopisných materiálů a publikační činnosti kanonistů řadu zajímavých informací ke specifickému tématu, které ještě nebylo komplexně zpracováno. Publikace je vzhledem ke své úzké specializaci vhodná především pro církevní a právní historiky.

Michal Továrek

doi: 10.14712/23365730.2021.25

Martin Franc a kol., Dějiny Akademie múzických umění v Praze Nakladatelství AMU, Praha 2017, 382 s., ISBN 978-80-7331-422-4

Recenzovaná kniha je výstupem interního projektu Akademie múzických umění, v jehož rámci byly v letech 2013–2016 zkoumány dějiny této instituce.¹ Kolektiv autorů² přinesl první syntézu dějin této specifické vysoké školy. Kniha je vedena chronologicky a je rozčleněna do čtyř částí – Akademie múzických umění v Praze, Divadelní fakulta AMU, Filmová a televizní fakulta AMU, Hudební a taneční fakulta AMU.

Akademie múzických umění byla založena na základě dekretu prezidenta Edvarda Beneše na podzim roku 1945, fakticky ale škola vznikala v průběhu roku 1946. Nová instituce byla silně spojena s dosavadní pražskou konzervatoří. Slavnostní zahájení činnosti nové školy proběhlo v Rudolfinu 23. ledna 1947. Velký zásah do ještě neustálené podoby AMU znamenal únorový převrat v roce 1948. Změny se dotkly také dvou mimořádných osobností, které se mohly stát oporami nového pedagogického sboru – dirigenta Václava Talicha a skladatele Bohuslava Martinů, jenž chvíli uvažoval o návratu z USA, po únoru však nabídku odmítl. Důležité změny zaznamenaly také fakulty (dříve nazývané odbory), ať již v personální, nebo strukturální oblasti. Archivní výzkum však nepotvrdil, že by na

¹ V roce 2017 vyšly v rámci projektu také dějiny AMU ve vyprávěních: Martin Franc – Lenka Krátká (edd.), *Dějiny AMU ve vyprávěních*, Nakladatelství AMU, Praha 2017.

² Martin Franc, Lenka Krátká, Jitka Rauchová, Petr Bednařík.

AMU probíhaly brutální politické čistky. Procentem vyloučených se AMU řadila mezi nejméně zasažené školy.

Zásadním přelomem se pro AMU stalo přijetí nového zákona č. 58/1950 Sb. (o vysokých školách). Podle sovětského vzoru byly tradiční vědecké či umělecké obory nahrazeny katedrami, o jejichž zřizování rozhodovalo Ministerstvo školství a výtvarných umění. Oproti statutu AMU z roku 1946 došlo také k posílení pozice rektora. Po celá padesátá léta se objevovaly návrhy na rozčlenění fakult na tři samostatné subjekty, nedošly ale naplnění.

Novela vysokoškolského zákona z roku 1956 znamenala pouze malé změny, např. rada vysoké školy byla transformována na Uměleckou radu AMU, na rozdíl od předchozí se věnovala uměleckým a pedagogickým záležitostem. Umělecké rady vznikly rovněž při jednotlivých fakultách, z tajemníka AMU se stal kvestor.

Kritika kultu Stalina v roce 1956 se dotkla i situace na AMU, kde došlo ke studentským protestům. Stranické a státní orgány se proto po roce 1956 snažily obnovit a posílit důraz na ideologickou způsobilost posluchačů i pedagogů. V roce 1958 došlo k prověrkám a odchodu několika pracovníků.

Pro vývoj situace AMU v druhé polovině padesátých a v šedesátých letech byly důležité změny ve vztahu kulturní sféry a vládnoucí politické moci. Tato proměna měla za následek uvolnění poměrů a mezinárodní úspěchy v oblasti filmu, divadla a hudby v šedesátých letech.

V roce 1966 byl přijat nový vysokoškolský zákon. Přinesl posílení autonomie vysokých škol a demokratizoval volby rektorů, byl také vydán nový statut AMU, který definoval základní organizační členění školy na tři fakulty a čtyři umělecká zařízení řízená jednotlivými fakultami (Operní studio HAMU, Studio filmové a televizní tvorby FAMU, Divadelní studio DISK a Studio loutkařské katedry Loutka DAMU), dvě účelová zařízení (knihovna a kolej v Hradební ulici) a mezifakultní katedry (např. katedra marxismu-leninismu, vojenská katedra, katedra tělesné výchovy nebo katedra cizích jazyků).

Srpnové události roku 1968 se samozřejmě dotkly i dění na AMU. Došlo k výměně rektora. Antonín Martin Brousil se po dvaceti letech ve funkci rozhodl nekandidovat. Jeho nástupkyní se stala děkanka HAMU Marie Budíková Jeremiášová. Ke značným personálním změnám došlo i v rámci rektorátu, především v kádrovém a osobním oddělení. Fakult se prověrky dotkly různou měrou, nejméně HAMU, kdežto na DAMU a zejména FAMU byly čistky rozsáhlejší.

Ministerstvo školství v sedmdesátých letech podpořilo trend centralizace řízení vysokých škol s posílením pozice rektora. AMU se v sedmdesátých letech musela také vyrovnávat s hrozbou rostoucí konkurence, např. v podobě rozšiřování dramatických oddělení konzervatoří. I nadále se na AMU v sedmdesátých letech zdůrazňovala zejména ideově-politická východiska při přijímání nových studentů, ovšem na HAMU a FAMU se nedařilo ji plně prosazovat. Situace se neměnila ani počátkem osmdesátých let. Příkladnějším v jejich první polovině vše běželo v zavedených kolejích a systém veřejných úliteb vládnoucí politické moci pokračoval bez přerušení dál. Neměnily se ani klíčové problémy školy – pomalá generační výměna, obtížné hledání vhodných vyučujících, potíže s uplatněním části absolventů nebo nedostatek vhodných učebních prostor. Liberalizaci nenapomohl ani nový vysokoškolský zákon č. 39/1980.

Uvolnění poměrů přinesla tzv. přestavba v druhé polovině osmdesátých let, kdy došlo k mnoha významným změnám a oslabení ideologického tlaku. Konec osmdesátých let pak přinesl do dění AMU novou dynamiku – mj. se měnila podoba voleb akademických

funkcionářů a doporučovalo se obsazování všech pedagogických míst za pomoci konkurzu, diskutovalo se dokonce i o zavedení dvoustupňového studia – bakalářského a magisterského.

Studenti AMU patřili v období stávky v listopadu až prosinci 1989 mezi nejaktivnější a někteří z nich získali zaslouženě pověst skutečných studentských vůdců (např. student loutkoherectví Martin Mejstřík). Po listopadu vzrostly pravomoci rektora, který nyní vykonával samostatně řadu činností, do nichž v minulosti zasahovalo ministerstvo školství. Byly ustaveny jednotlivé akademické rady fakult, které zpočátku společně tvořily rozšířenou akademickou radu rektora. Tyto rady se později transformovaly na akademické senáty jednotlivých fakult a zároveň vznikl i Akademický senát AMU. Výrazně se proměnila i Umělecká rada AMU, byli také rehabilitováni poškození pedagogové i studenti. V průběhu první poloviny devadesátých let došlo k výrazným proměnám podoby vysokého školství, které se promítly i do činnosti AMU, např. zavedení již zmíněného dvoustupňového vysokého školství.

AMU se v devadesátých letech opakovaně definovala jako vysoká škola univerzitního typu, jejíž neodmyslitelnou součástí se stalo i doktorské studium. Do nového tisíciletí nakonec vstoupila AMU jako stabilizovaná vysoká škola, která si dokázala udržet elitní úroveň výuky a úspěšně se prosazovala i v komplikovaných a neustále se měnících podmínkách českého školství.

Kniha je zakončena přílohou, v níž je obsažen zakládací dekret AMU a medailonky rektorů. Nechybí ani seznam pramenů a literatury a jmenný a věcný rejstřík.

Celkový přínos publikace je zásadní v tom, že k dějinám AMU dosud nebyla zpracována žádná syntetizující historická práce. Předložená publikace na základě studia pramenů přehledně a detailně mapuje v souvislostech sedmdesátiletou historii této vzdělávací instituce v oblasti filmového, divadelního, hudebního a tanečního umění, která dala světu mnoho významných tvůrců. Dějiny AMU si tak snadno najdou cestu k odborné i laické veřejnosti.

Michal Továrek

doi: 10.14712/23365730.2021.26

Martin Franc – Lenka Krátká (edd.), Dějiny AMU ve vyprávěních Nakladatelství AMU, Praha 2017, 311 s., ISBN 978-80-7331-398-2

Recenzovaná kniha je jedním z výstupů interního projektu Akademie múzických umění, který byl v letech 2013–2016 zaměřen na dějiny této instituce. Obsahuje rozhovory s jejími osobnostmi (absolventy a pracovníky). Pro publikaci jich bylo vybráno 16 (z celkem 87 rozhovorů s 66 narátory). Autoři se snažili zachytit rovnoměrně vyprávění pamětníků ze všech tří fakult (DAMU, FAMU a HAMU). K nim bylo připojeno ještě interview s pracovníci společného zařízení (Centrum pohybové přípravy, sportu a rehabilitace). Byla vybrána vyprávění zacílená v maximální možné míře na dění ve škole a šlo také o vyvážení jak různých oborů a generací, tak odlišných úhlů pohledu na historii instituce.

Knihu otevírají kapitoly „Jak kniha vznikala – metodologické a ediční poznámky“ a především „AMU v padesátých až devadesátých letech 20. století očima narátorů – analýza“.¹

¹ Martin FRANC – Lenka KRÁTKÁ (edd.), *Dějiny AMU ve vyprávěních*, Praha 2017, s. 17–54.

Jedná se o interpretační studii, která vedle publikovaných rozhovorů cituje i rozhovory s osobnostmi, které se do hlavní části knihy nedostaly.

Díky svému speciálnímu zaměření i dobové atmosféře si AMU od samého počátku nemohla stěžovat na nedostatek zájemců o studium. Obrovský přetlak se zpočátku projevoval zejména na FAMU, kde se přijímacího řízení do prvního ročníku v roce 1946 zúčastnilo údajně kolem 1200 zájemců. Základní charakteristikou dění na AMU v prvních letech existence je dle mnohých chaos, který souvisel mimo jiné i s personální neukotveností nové instituce a s tvorbou vyučovacích osnov „za pochodu“. Živelně vznikala i různá skripta a učebnice a vyučující pro některé obory se hledali těžko, mnohdy vyučovali i čerství absolventi. Odborná terminologie se teprve formovala, technické vybavení bylo navíc velmi primitivní. Netřeba dodávat, že skromná byla i prostorová situace.

Celkový zmatek ve výuce umocňoval roli formujících osobností, které ambiciózním studentům a studentkám sloužily jako skutečný maják. Neusazenost osnov umožňovala značnou volnost v pedagogických postupech, což samozřejmě mělo své odvrácené stránky, především chaos a nepravidelnost ve výuce.

Dalším výrazným prvkem je dle narátorů vztah k sovětskému umění a snahy o maximální sovětizaci výuky. Hovoří se hned o několika formách „přejímání sovětských zkušeností“ – např. v rámci studijních stáží českých odborníků a umělců v Sovětském svazu. Velmi časté byly i návštěvy sovětských poradců, odborníků či umělců v Československu.

Patrně nejvýraznější symbol sovětizace na AMU byla proslulá „Stanislavského metoda“,² která se stala závazným učením pro divadelnictví. Na vedoucích místech se na AMU očitly většinou osoby spojené s meziválečnou levicovou kulturní avantgardou, v mnoha případech vysoce vzdělání lidé, kteří se rozhodně neuchylovali k prosazování nějakých primitivních ideologických frází.³

Roku 1956 došlo na AMU k různým vnitřním změnám, včetně prodloužení studia na pět let. Změnil se např. i průběh přijímacího řízení – přibyl požadavek doložit znalosti v jiných oborech, než na jaký se uchazeč hlásil, nebo důraz na všeobecný kulturní přehled.

Celkově došlo ke stabilizaci školy, patrná je také snaha více pracovat na jejím obrazu směrem k veřejnosti a řešit problémy nahromaděné v prvních letech činnosti školy. FAMU i ostatní fakulty prožívaly hlavně v šedesátých letech mimořádně úspěšná léta a jejich posluchači i absolventi se dokázali prosadit v náročné konkurenci v západní Evropě nebo v zámohí.

K další „přestavbě“ výuky došlo na přelomu padesátých a šedesátých let na základě požadovaného „spojení školy se životem“ a sjednocení učebních osnov s dalšími stejně zaměřenými vysokými školami v Československu. Byl zde také požadavek na rozšíření studia při zaměstnání a upevnění kázně a pracovní morálky studentů ve formě tzv. výrobní praxe a také nejružnějších brigád, které probíhaly prakticky v celém období 1948–1989. I na AMU stejně jako v jiných oblastech společenského a kulturního života probíhalo uvolňování jen velmi pozvolně a v druhé polovině padesátých let se často mísilo otevírání průhledů do západní kultury s přežívajícím vzýváním sovětských vzorů. Na jednotlivých fakultách probíhaly různorodé projekce a besedy s umělci z východního bloku, ale i ze Západu.

² Plně ztotožnění herce s rolí, kdy herec roli prožívá s důrazem na psychologické splynutí herce s postavou.

³ Např. taneční teoretik, kritik a pedagog Jan Reimoser, zakladatel výuky tance na AMU, nebo dramaturg František Götze.

První výjezdy studentů (a pedagogů) v padesátých letech směřovaly především do Sovětského svazu a do zemí sovětského bloku, v šedesátých letech se již výrazně množily cesty do západní Evropy. V druhé polovině šedesátých let před srpnem 1968 se pak cestování na Západ hodně uvolnilo. Šedesátá léta přinesla také výrazný nárůst kontaktů se zeměmi tzv. třetího světa. Začal stoupat také počet zahraničních studentů na AMU, nejprve ze zemí východního bloku, na sklonku šedesátých let se pak objevili filmaři z tehdejší Jugoslávie.

Narátoři vzpomínají také na určitou emancipaci studentů a jejich četné konflikty s vyučujícími, které však v uvolněné éře šedesátých let nekončily nějakou fatální srážkou. I když jisté negativní dopady vyvolat mohly, konflikty nepřekročily čistě individuální rovinu. Také stávka na podzim roku 1968 nebyla směřována proti škole nebo pedagogům, vyučující ji spíše aktivně podporovali. Na šedesátá léta se většinou vzpomíná jako na dobu absolutně svobodnou, bez pocitu politických zábran a možností rozvíjet umělecké nadání. Při studiu hrála klíčovou roli diskuse, což zaručovalo kreativní a obohacující atmosféru mezi vyučujícími a studenty. Studenti ze šedesátých let ve srovnání se současností označují technické vybavení školy za víceméně primitivní, ačkoli dodávají, že i přes tento handicap tehdy vznikala kvalitní díla, především filmová.

Na vyučující i posluchače dopadla okupace Československa v srpnu 1968 a následné období označované jako normalizace mimořádně tvrdě a znamenala skutečný přelom. Došlo k prudkému poklesu respektu vedoucích politických představitelů kultury, bez ohledu na jejich názory a přesvědčení, což se nepříznivě podepsalo i na financování školy a jejím vybavení. Pedagogové, kteří se v reformním procesu aktivně angažovali, byli později perzekvováni a v mnoha případech museli školu opustit, mnozí situaci řešili odchodem do exilu. Ti, kteří zůstali, museli počítat s různými šikanami, které mizely až koncem osmdesátých let.

Následně na jednotlivé fakulty přišly „kádrové posily“, které měly zajistit ideologicky bezchybnou výuku, kvalita nově přichozích pedagogů byla často značně sporná. Na druhou stranu někteří vyučující, kteří na AMU přišli na počátku normalizace, se osvědčili. Nedá se však tvrdit, že by všichni akademičtí funkcionáři AMU ze sedmdesátých a osmdesátých let 20. století byli zavilými „normalizátory“ a pronásledovali odlišné politické mínění. V osmdesátých letech se postupně ze školy ony „kádrové posily“ z počátku sedmdesátých let vytrácely.

Na některých katedrách i fakultách v sedmdesátých letech ideologové naráželi na rezistenci většiny studujících vůči panující ideologii, nebylo tedy možné hovořit o zcela úspěšně zvládnuté „normalizaci“. Na sklonku osmdesátých let docházelo na DAMU k praktickému rozpadu SSM, který od svého vzniku na přelomu šedesátých a sedmdesátých let získal na fakultách jen málo členů.

I pro AMU přinesla normalizace výrazné omezení mezinárodních styků. Relativně nejméně byla v tomto ohledu postižena HAMU, kde zůstávala míra mezinárodních kontaktů na poměrně vysoké úrovni. Na zbývajících fakultách k výraznějším změnám k lepšímu dochází zhruba od druhé poloviny sedmdesátých let, kdy pedagogové, kteří nepatřili mezi perzekvované, mohli čas od času vyjíždět do západní Evropy či do zámorí.

Studenti FAMU a DAMU patřili v roce 1989 mezi hlavní hybatele mohutných společenských protestů. Revoluční atmosféra přinesla hlavně na DAMU a FAMU i jakousi studentokracii, či dokonce diktaturu studentů, kteří si nárokovali absolutní svobodu a ostře vyžadovali odchod neoblíbených pedagogů. Toto období vyvolává u některých narátorů

dodnes nemalé rozpaky, stejně jako bouřlivé transformační dění v devadesátých letech a na počátku 21. století, kdy docházelo k četným organizačním proměnám.

Po úvodu následuje hlavní část knihy – 16 rozhovorů se 17 osobnostmi (v jednom případě se jedná o rozhovor se dvěma osobami naráz),⁴ které jsou řazeny podle jednotlivých fakult. Ke každému rozhovoru je připojen stručný životopisný medailon a fotografie narátora. Kniha obsahuje jmenný rejstřík a anglické a české resumé.

Rozhovory s osobnostmi přinášejí sice subjektivní pohled na dějiny této specifické vysokoškolské instituce, ale zároveň také podávají osobitá svědectví, díky nimž si čtenář může udělat představu o činnosti, vztazích a poměrech na pracovištích fakult AMU v různých obdobích. Kniha je také vhodným doplňkem k syntetizujícím dějinám AMU.⁵

Michal Továrek

doi: 10.14712/23365730.2021.27

Marta Edith Holečková, Příběh zapomenuté univerzity. Univerzita 17. listopadu (1961–1974) a její místo v československém vzdělávacím systému a společnosti

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2019, 202 s., ISBN 978-80-7308-921-4

Recenzovaná kniha se zabývá dějinami Univerzity 17. listopadu. Text knihy vychází z doplněné a mírně upravené disertační práce, kterou autorka¹ obhájila v roce 2018, a zabývá se tématem, které v dosavadní literatuře nebylo komplexně zpracováno.

V úvodu autorka popisuje volbu svého tématu a jeho vymezení. Nechybí zde ani zachycení současného obrazu Univerzity 17. listopadu ve vzpomínkách pamětníků. Úvodní část uzavírá přehled pramenů a literatury.

První část knihy se nazývá *Komunistické Československo a třetí svět* a přináší popis zásadních momentů československé zahraniční politiky ve vztazích k zemím třetího světa. Zachycuje také Československo a Prahu v mezinárodních souvislostech. Československo bylo v poválečném období většinou evropských zemí vnímáno jako země blahobytu a vyspělého hospodářství. Leželo sice na okraji sovětského bloku, ale uprostřed Evropy,

⁴ **Dana Stříbrná** (nar. 25. 8. 1938), sekretářka Centra pohybové přípravy, sportu a rehabilitace AMU; **Jan Císař** (nar. 28. 1. 1932), dramaturg, kritik a pedagog, DAMU; **Miloslav Klíma** (nar. 22. 9. 1941), dramaturg a pedagog, DAMU; **Nina Malíková** (nar. 18. 10. 1945), pedagožka, DAMU a badatelka v oblasti loutkového divadla; **Jan Vedral** (nar. 20. 11. 1955), dramatik, dramaturg a pedagog, DAMU; **Alena Zemančíková** (nar. 18. 6. 1955), dramaturgyně, publicistka a autorka prozaických a dramatických děl, DAMU; **Drahomíra Vihanová** (nar. 31. 8. 1930), filmová režisérka a scénáristka, FAMU; **Karel Vachek** (nar. 4. 8. 1940), filmový režisér a pedagog, FAMU; **Alois Fišárek** (nar. 7. 1. 1943), střihač a pedagog, FAMU; **Josef Hubka** (nar. 18. 10. 1938), zvukový mistr, FAMU; **Zdeněk Kopka** (nar. 3. 6. 1932), filmový technik, FAMU; **Lordan Zafranović** (nar. 11. 2. 1944), filmový režisér, FAMU; **Božena Brodská** (nar. 27. 7. 1922), tanečnice, pedagožka a historička baletu, HAMU; **Ivana Loudová** (nar. 8. 3. 1941), hudební skladatelka, HAMU; **Jiří Hlaváč** (nar. 12. 10. 1948), klarinetista a saxofonista, HAMU; **Eva Plochová** (nar. 3. 2. 1955), sekretářka čtyř kateder HAMU; **Jaromír Havlík** (nar. 17. 5. 1950), hudební historik a teoretik, HAMU.

⁵ Martin FRANC a kol., *Dějiny Akademie múzických umění v Praze*, Nakladatelství AMU, Praha 2017.

¹ Marta Edith Holečková působí v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, zabývá se samizdatem, metodou oral history a vysokými školami v „socialistickém Československu“.

a spojovalo tak nejen východ se západem, ale také se severní a západní Afrikou, Asií a Latinskou Amerikou. Poválečné Československo se proto stávalo útočištěm emigrantských komunit z nejrůznějších částí světa a také sídlem několika mezinárodních organizací (např. Mezinárodní svaz studentstva). Mezi výrazné emigrantské komunity, které se usadily na území Československa, patřili zejména uprchlíci z Řecka, Španělska a Jugoslávie, dalšími skupinami byli také např. levicoví idealisté z Velké Británie, USA, Nového Zélandu a Austrálie, menší skupinu tvořili Italové nebo Francouzi. Praha byla také vyhlášeným cílem latinskoamerických levicových exulantů (např. chilský básník Pablo Neruda).

Část *Československá společnost a třetí svět* zachycuje vnímání zemí třetího světa československou společností prostřednictvím cestopisné a reportážní literatury. Zde lze zmínit především Hanzelku a Zikmunda, jejichž zážitky se objevovaly v tisku a rozhlase, v padesátých a šedesátých letech byly také jejich cestopisy opakovaně vydávány knižně. Zprávy a filmy Hanzelky a Zikmunda o Africe měly za následek vznik určitého názorového stereotypu: „domorodé obyvatelstvo je ryzí, dobrosrdečné, nicméně naivně věřící různým bludům, běloši jsou buď vykořisťující kolonisté, nebo hodní cestovatelé a lékaři“. Dalším zdrojem informací byla např. kniha *Probuzený světadíl* novináře Stanislava Budína, v níž autor mj. definuje africký socialismus a podává výklad o pomoci socialistických zemí Afriky. Dále lze jmenovat knihu Jindřicha Liona *Od Limpopy k Vltavě*, která přináší přímou zkušenost afrických studentů v Praze. Zahraniční studenti se objevují také u filmových a televizních tvůrců, např. Jaromil Jireš a jeho *Křik*, Drahomíra Vihanová *Fuga na černých klávesách* nebo např. Vladimír Sís *Jiný malý princ*. Samostatnou kapitolou jsou filmy, které natočili studenti FAMU z cizích zemí, např. *Zima v Československu* cejlonského režiséra Piyasiri Gunaratny. Kromě cestopisů a filmů podporoval československý stát také vědecké bádání o zemích třetího světa. Pro potřeby československé zahraniční politiky vznikl v roce 1957 Ústav pro mezinárodní politiku a ekonomii (pozdější Ústav mezinárodních vztahů). Na pražské Filozofické fakultě UK vznikl v roce 1960 samostatný obor afrikanistika, v roce 1967 pak Středisko iberoamerikanistických studií. Prvním uceleným vědeckým dílem věnovaným Africe byla rozsáhlá dvojdílná publikace *Dějiny Afriky* vydaná pod vedením afrikanisty Ivana Hrbka v roce 1966.

Třetí část se zabývá hlavním tématem – Univerzitou 17. listopadu. Na přelomu 50. a 60. let přicházelo do Československa v důsledku postupující dekolonizace stále více cizích studentů a dosavadní zázemí jim již nepostačovalo. V Moskvě vznikla v roce 1961 vysoká škola pro cizince – Univerzita družby národů Patrice Lumumby, která sloužila jako přímá inspirace pro založení obdobné instituce v Praze. Na počátku 60. let studovalo v Československu celkem 1809 studentů ze sedmdesáti zemí světa. Většina z nich (1068) pocházela z evropských a asijských zemí, které patřily do „socialistického tábora“, 119 studentů bylo z řad fecké a španělské emigrace, dále 285 z Afriky, 240 z Asie, 56 z Latinské Ameriky.

Při založení vzdělávací instituce se vycházelo z přesvědčení, že absolvent získá kvalitní vzdělání, bude vhodně ideologicky proškolen a takto formován se vrátí do své vlasti, kde zaujme významné místo ve státní správě a díky svým kontaktům s Československem bude prostředníkem při diplomatických a obchodních jednáních. Většina studentů byla vybrána svými vládami na základě stipendií nabídnutých Československem prostřednictvím ministerstva zahraničních věcí a našich zastupitelských úřadů.

Univerzita měla vzdělávat cizince v oborech, které neexistovaly na žádné další vysoké škole v Československu. Předpokládalo se, že půjde o výchovu a vzdělání budoucích

učitelů. Univerzita měla dále zajišťovat výuku češtiny jako cizího jazyka a připravovat cizí studenty ke studiu na našich vysokých školách. Dále zde měly být shromažďovány informace o politické a kulturní problematice jednotlivých států pro školy, kde cizinci studují, a pro vyslání československých expertů do těchto zemí.

Univerzita 17. listopadu měla zpočátku tři fakulty: Fakultu jazykové a odborné přípravy, Fakultu společenských věd a Fakultu přírodovědeckou a technickou (v roce 1966 byla tato fakulta zrušena). V čele stál rektor, který měl k dispozici kolegium rektora a tři prorektory, v čele jednotlivých fakult pak stál děkan, který měl k dispozici dva proděkany. Dále zde byla vědecká rada a kolegium děkana. Základní jednotky představovaly katedry. V čele rektorátu stál kvestor. Rektorovi přímo podléhala účelová zařízení, především knihovna a dokumentační středisko. Důležitou součástí Univerzity 17. listopadu bylo také studijní oddělení, v roce 1966 transformované do Ústavu pro organizaci a metodiku studia zahraničních studentů, který do roku 1971 spadal pod Fakultu společenských věd. Univerzita fungovala v prostorách na dnešním Senovážném náměstí a ve školicích střediscích po celé republice.

Fakulta jazykové a odborné přípravy zajišťovala roční jazykový přípravný kurz, kde si měli studenti osvojit český nebo slovenský jazyk na takové úrovni, aby dokázali pokračovat ve studiu na některé ze zdejších vysokých škol. Přípravný jazykový kurz probíhal ve třech trimestrech a byl zakončen zkouškou.

Fakulta společenských věd umožňovala dosáhnout úplného vysokoškolského studia nejen v češtině, ale také v angličtině nebo francouzštině. Studium bylo čtyřleté, první dva roky zahrnovaly studium společného společenskovědního základu (např. historie, filozofie), následně se volila specializace: mezinárodní vztahy politické, mezinárodní vztahy ekonomické, národohospodářské plánování, teorie a plánování výchovy, sociologie, kulturní politika, veřejná správa nebo družstevnictví.

Při Fakultě společenských věd bylo pro československé studenty zahájeno od 1. září 1963 studium překladatelství a tlumočnictví. Kromě těchto studentů docházela na Univerzitu ještě další, početnější skupina, a to československých absolventů, kteří se připravovali na povolání experta. Univerzita umožňovala také postgraduální studium a doplňující vysokoškolské kurzy.

Většinu pedagogů tvořili externisté z jiných vysokých škol, z Československé akademie věd, vědeckých ústavů a dalších institucí. Mezi kmenovými zaměstnanci se vedle spolehlivých kádrů objevovali i ti s pochybným kádrovým profilem, protože se Univerzita neobešla bez jejich odborných znalostí, což se týká specialistů na tlumočení a překlad, z nichž lze jmenovat např. romanistu Josefa Forbelského nebo překladatele z francouzštiny a ruštiny Josefa Václava Bečku.

Od počátku existence provázely projekt této vysoké školy pochybnosti o její efektivnosti, které nakonec převážily, a tak byla v roce 1974 Univerzita 17. listopadu zrušena. Za příčinu jejího neúspěchu lze považovat několik faktorů – zájem o země třetího světa postupně opadal, projekt vzdělávání zahraničních studentů nenaplňoval očekávání, absolventi se totiž do svých domovů nevraceli, studenti byli často také ideologicky nespolehliví. Činnost školy byla také ochromena čistkami po roce 1968 – celkem z Univerzity odešlo 46 pracovníků.

Závěrečná část knihy, nazvaná *Zahraniční studenti*, se věnuje národnostnímu složení cizinců, kteří byli rozděleni do několika kategorií podle zemí jejich původu: studující z kapitalistických států, ze zemí socialistického tábora a z rozvojových zemí; posledně

jmenovaná kategorie se dělila ještě do několika podskupin (dle přednostního zájmu – Alžírsko, Guinea, Mali a Ghana, Severní Vietnam, Mongolsko, Severní Korea a Kuba). Ve skupině studentů ze zemí třetího světa tvořili většinu studenti z arabských zemí (např. Sýrie, Libanon), z Afriky převažovali studenti z bývalých britských a francouzských kolonií (Súdán, Ghana, Keňa, Mali) a Etiopie, více než polovinu studujících z Latinské Ameriky tvořili Kubánci, ostatní pocházeli převážně z Bolívie, Brazílie, Mexika a Venezuely, následovala Indonésie, Indie, Afghánistán a také Vietnam. Prostor je zde věnován také sociálním záležitostem – životu na kolejích, společenskému a veřejnému životu a konfliktům.² Knihu zakončuje závěr, přehled pramenů a literatury, jmenný rejstřík a cizojazyčné resumé.

Autorka ve své práci přinesla komplexní pohled na dosud nezpracovanou problematiku. Práce je cenným příspěvkem k dějinám instituce, která přes krátkou dobu existence zanechala v československém vysokoškolském prostředí výraznou stopu. Kniha je vhodná pro badatele v oblasti univerzitních dějin, v problematice migrace cizinců nebo studentské každodennosti.

Michal Továrek

doi: 10.14712/23365730.2021.28

Radomil Hradil, 17. listopad '89 – co se stalo na Národní

Franesa, Lelekovice 2019, 268 s., ISBN 978-80-907414-4-7

Recenzovaná publikace zemědělského inženýra a překladatele Radomila Hradila přináší osobitý pohled na události spjaté se 17. listopadem 1989.

Úvodní kapitola „Prefix: Brno, listopad 1989“ popisuje dění, které následovalo po událostech na Národní třídě. Dne 20. listopadu v 17:00 došlo (za účasti autora) k protirežimní demonstraci na náměstí Svobody v Brně. Na základě svědeckých výpovědí se zde dozvídáme o okolnostech demonstrace a jejích aktérech. Náměstí bylo zprvu obklopeno kordony bezpečnostních složek, které legitimovaly každého, kdo vejde. Pod tlakem davů byly však kordony rozpuštěny. Nakonec se zde dle slov (možná až příliš nadsazených) jednoho z účastníků sešlo asi 80 000 lidí. Na improvizovaném pódiu vystoupili brněnští herci František Derfler a Břetislav Rychlík. Za svoláním demonstrace stála brněnská disidentka Hana Holcnerová, jež působila jako „brněnská odnož“ Východoevropské informační agentury Petra Uhla, který s ní konzultoval zveřejnění zprávy o údajně mrtvém studentovi Martinu Šmídovi. Holcnerová se rozhodla sepsat pozvánku na demonstraci za tohoto studenta. V Brně poté pokračovala série demonstrací až do generální stávky konané dne 27. 11.

Kapitola „Praha, listopad 1989: Přípravy“ nás na základě výpovědí účastníků uvádí k organizačním počátkům manifestace, které vznikly v univerzitním prostředí z potřeby založit studentské hnutí nezávislé na tehdejší Svazu socialistické mládeže (SSM). Z tohoto prostředí vzešlo hnutí STUHA. První velkou akcí měla být manifestace 17. listopadu. Mezitím se ukázalo, že oslavy chystalo i hnutí Studentské tiskové a informační středisko (STIS) zaštitěné SSM. Nakonec došlo k ohlášení manifestace na 16:00 na Albertově.

² K této problematice srov. v tomto časopise také Daniela HANNOVÁ, *Problémová elegáni. Arabští studenti v Praze v 50. a 60. letech 20. století*, AUC-HUCP 54/2, 2014, s. 105–125.

Po počáteční skepsi organizátorů se počet účastníků shromáždění vyšplhal na 40 000 lidí. Manifestace byla moderována Monikou Pajerovou a zahájena Martinem Mejstříkem a hymnou *Gaudeamus igitur*. Poté se slova ujal Josef Šárka, pamětník události 17. 11. 1939. Následoval akademik Miroslav Katětov. Projev zástupce SSM Jiřího Jaskmanického byl vypískán. Martin Klíma přednesl dle jednoho z účastníků výborný projev. Po skončení se dav za skandování protirežimních hesel vydal k hrobu K. H. Máchy na Výšehradě, kde následoval pietní akt. Poté (v 18:00) se dav dle jednoho z účastníků spontánně vydal na Václavské náměstí: „*Velmi srdečná a nadšená atmosféra, zpěv státní hymny a hesla o svobodě nás všechny vedla k rozhodnutí jít vyjádřit svůj názor na historické místo – Václavské náměstí*“.¹ Cesta byla však korigována kordony bílých přileb (Pohotovostní pluk). Průvodu byl zamezen průchod přes Karlovo náměstí, vydal se proto přes nábřeží k Národní třídě. Zhruba v 19:30 demonstranti přicházejí ke kordonu policistů. Manifestující byli převážně mladí lidé, vysokoškoláci, ale i středoškoláci. Byli tam také lidé středního věku. Všichni se chovali neagresivně. Po zhruba 40 minutách byl znenadání vydán povel k útoku. Příslušníci začali kopat do sedících, vytažovat náhodně vybrané a vždy v mnohonásobné přesile útočit obušky. Ze strany byl zástup demonstrantů držen kordonem Pohotovostního pluku, od Národního divadla byl stlačován postupujícím kordonem Školního pohotovostního oddílu. Boční ulice byly přehrazené. Vznikla tak nebezpečná situace. Do demonstrace zasáhly i Oddíly zvláštního určení (tzv. červené barety). Někteří účastníci demonstrace se snažili ukrýt v okolních domech nebo utéct přes jejich dvory. Ne vždy se studenti setkávali s pochopením jejich obyvatel.

Nechvalnou proslulost si vydobily i takzvané „mlátící uličky“, kterými museli demonstrující proběhnout, pokud chtěli uniknout ze sevření kordonů a dostat se z Národní třídy do Mikulandské ulice, kde byli za hrubých nadávek bití obušky a kopání jak bílými přilbami, tak červenými barety. Těchto uliček bylo zřejmě několik, jedna v podloubí Kaňkova domu, další podél tohoto podloubí zvenčí. Policisté pronásledovali prchající demonstranty i ve stanicích metra. Nevybíravým způsobem byli také rozeznáni lidé, kteří se shromáždili za kordonem.

Největší zastoupení při potlačování demonstrace měl Pohotovostní pluk VB ČSR (940 osob), dále se akce účastnil Školní pohotovostní oddíl. Brutalitou vynikali především příslušníci Oddílu zvláštního určení, což bylo speciální protiteroristické komando, nasazení byli i příslušníci Státní bezpečnosti (StB). Dále byl do akce nasazen větší počet běžných příslušníků VB, nechyběli ani psovodi patřící k Pohotovostní motorizované jednotce městské správy VB v Praze. Zapojoval se i větší počet příslušníků městské správy StB Praha v civilním oděvu. Celkem se s pohotovostním plukem jednalo o 1569 osob.

Další kapitola se zabývá činností StB. Zaměřuje se na její působení v osmdesátých letech, kdy patřila k jedné z hlavních náplní preventivně-výchovná opatření. Vyhledávání osob s protisocialistickými projevy a vyvíjení nátlaku na ně, aby od svého konání upustily.

Kapitola „Vyšetřování a potrestání“ se zabývá vyšetřováním zákroku a potrestáním viníků, což byl jeden z prvních požadavků studentského a občanského hnutí. Je zde zmíněna Nezávislá vyšetřovací komise (NVK) při pedagogické fakultě UK, jejímž nejvýznamnějším počinem bylo odhalení studenta Milana Růžičky jako poručíka StB Ludvíka Zifčáka. „Nezávislá vyšetřovací komise zdravotníků občanského fóra“ pátrala po zraněných

¹ Radomil HRADIL, *17. listopad '89 – co se stalo na Národní*, Franesa, Lelekovice 2019, s. 58.

osobách, kterých bylo celkem 568, i když ne všichni podstoupili lékařské ošetření, a zjišťovala rozsah jejich poranění. „Společná komise sněmoven Federálního shromáždění a České národní rady pro dohled na vyšetření událostí ze dne 17. listopadu 1989 v Praze“ neobjasnila politické pozadí událostí na Národní třídě, v souvislosti s působením StB. „Vyšetřovací komise Federálního shromáždění pro objasnění událostí 17. listopadu“ sice vcelku objasnila vlastní průběh zásahu na Národní třídě, politické pozadí a role StB zůstaly však nejasné. Poté vznikla nová vyšetřovací komise, která podala detailní zprávu o činnosti mocenských orgánů, VB a StB. Kapitola se věnuje také činnosti vojenské prokuratury a vojenských soudů, které vyšetřovaly trestné činy spáchané osobami podléhajícími vojenské soudní pravomoci (příslušníci SNB) – podle dostupných údajů bylo obžalováno 28 příslušníků SNB, 11 jich bylo odsouzeno.

Kapitola „Konspirace a interpretace“ shrnuje různé konspirační teorie. Zachycuje např. jednání Ludvíka Zifčáka a Drahomíry Dražské. Zifčák byl agentem StB, který se infiltroval do studentského hnutí. Dražská se zasloužila o rozšíření zprávy o údajné smrti Martina Šmída.

Předposlední poněkud „kontemplativní“ kapitola „Aurora borealis“ přináší pohled na události prostřednictvím duchovní vědy, anthroposofie.² Autor si zde klade otázky typu: Proč osud některé demonstranty zavál do bezpečí a druhé nikoliv.

Poslední kapitola „Appendix: Z vinárny U Rarášků vychází ovíněný Jaroslav Kohák a stává se do čela průvodu“ zachycuje příběh filmaře Jaroslava Koháka, který se po opuštění vinárny U Rarášků čirou náhodou ocitl mezi štíty policistů a studenty. Zachycen kamerami se ozbrojeným složkám pokoušel domlouvat, aby dav nechaly projít. Byl však sebrán a naložen do antonu. Vyrojily se spekulace, zda nebyl agent-provokatér. Ty se však nepodařilo potvrdit.

Kniha je zakončena závěrečnou poznámkou, seznamem protagonistů, poznámkovým aparátem a seznamem literatury a pramenů. Hlavní text průběžně obsahuje rámečky se situačními zprávami, novinové články i výpovědi svědků. První kapitola je provázena černobílými fotografiemi. Ostatní kapitoly fotografie z důvodu neposkytnutí autorských práv neobsahují.

Recenzovaná kniha sice do problematiky nepřináší nic nového, nabízí ale ucelené shrnutí toho nejdůležitějšího ohledně dění kolem 17. listopadu. Za pozornost stojí také úvodní sonda do událostí v Brně, která představuje regionální pohled v kontrastu k jinak obvyklému pragocentrickému přístupu. Autor se během výkladu s výjimkou předposlední kapitoly nepouští do spekulací. Možná bych vytknul právě příliš meditativní kapitolu „Aurora borealis“, která není zrovna vhodná ve faktografické publikaci založené na pramenech. Knihu bych doporučil zejména laické veřejnosti, která by se chtěla snáze orientovat v těchto spleťtých a mnohdy nepřehledných událostech.

Michal Továrek

doi: 10.14712/23365730.2021.29

² Esoterická nauka odvozená od teosofie nabízející mystický vhled do podstaty člověka.

Vladimíra Dvořáková – Jiří Smrčka, *Lesk a bída vzdělávání*

Knižní klub, Praha 2018, 208 s., ISBN 978-80-242-6106-5

Recenzovaná kniha bývalých členů¹ Akreditační komise je zamyšlením nad současnými problémy českého vysokého školství.

První část publikace s názvem *Vysoká škola jako obchod* se zabývá problematikou zakládání soukromých vysokých škol, což umožnil vysokoškolský zákon přijatý v roce 1998. Zákon sice otevřel možnosti vzniku soukromých vysokých škol, ale nepodřídil jejich fungování pravidlům standardního akademického prostředí. Soukromé VŠ tak mohly vznikat nejen jako neziskové společnosti, které musí své zisky investovat zpět do školy, ale vznikaly také jako obchodní společnosti generující zisk pouze pro své majitele. Dalším negativem tohoto zákona byly jednoduché podmínky, za kterých bylo možné soukromou vysokou školu založit – nebyl vyžadován vstupní kapitál, což mělo za následek neexistenci kmenových učitelů, pedagogové byli jednoduše najímáni.

Počty žádostí o zřízení soukromé vysoké školy nebyly státem regulovány, byly bezplatné a mohly být neúspěšnými žadateli neustále znovu podávány. K zásadní regulaci žádostí došlo až v roce 2016, kdy byl vstupní poplatek stanoven na 100 tisíc Kč a byl zaveden roční zákaz podání nové žádosti v případě zamítnutí státního souhlasu. Největší boom zakládání soukromých vysokých škol nastal v letech 1999–2006. Zakladatelé soukromých VŠ byli např. podnikatelé provozující střední školy, osoby pořádající nejrůznější vzdělávací kurzy nebo osoby, které po roce 1989 musely odejít z veřejných vysokých škol. Soukromý sektor se stabilizoval na dnešním počtu čtyřiceti institucí. Personální zabezpečení soukromých vysokých škol bylo složité a mělo za následek fenomén „létajících profesorů“. Profesorů a docentů bylo omezené množství a byli kmenově zaměstnáni na jiné vysoké škole, kterou nechtěli opustit. Soukromá vysoká škola jim přesto nabídla uzavření dalšího pracovního poměru. Podstatnou devízou bylo použití jejich jména pro účely akreditačního řízení a formálního výkaznictví.

Mezi další problémy nejen soukromého, ale i veřejného sektoru patří zakládání poboček vysokých škol v menších městech mimo jejich hlavní sídla. V těchto pobočkách byli přijímáni nepřijetí studenti do placené formy celoživotního vzdělávání, která byla obsahově shodná s akreditovaným studijním programem. Po určité době byli tito studenti přijati do řádných vysokoškolských programů a předchozí studium jim bylo uznáno. Pobočky tak přispěly k tomu, že byl navýšen počet držitelů bakalářských i magisterských diplomů a zároveň se razantně snížila kvalita vzdělanosti. Její kvalitu ovlivňuje také minimalizace nákladů a maximalizace zisků. Školy se snaží šetřit např. na vybavení výpočetní technikou či knihovního fondu. Kapitoulou samou o sobě je šetření na pedagogických pracovnících (například vypovídání úvazků přes období prázdnin). Ušetřit mohou soukromé vysoké školy i na studentech, např. redukcí nabídky volitelných předmětů. Maximalizaci zisků lze dosáhnout přijetím více studentů, než lze kapacitně zvládnout, zaváděním různých administrativních poplatků nebo záměrně zvýšenou obtížností státních zkoušek tak, aby je studenti byli nuceni opakovat a znovu platit školné.

¹ Prof. PhDr. Vladimíra Dvořáková, CSc., profesorka politologie a předsedkyně Akreditační komise ČR v letech 2006 až 2016; PhDr. Jiří Smrčka, Ph.D., v letech 2008 až 2016 tajemník Akreditační komise ČR.

Dalším problémovým okruhem jsou vysokoškolské tituly. V roce 1998 byl vysokoškolský systém zahlcen množstvím titulů, které v českých zemích dosud neměly tradici (např. Ph.D.). K tomu přistoupily tituly ze zahraničních vysokých škol, které nositel musí používat v podobě, jaká mu byla udělena. Každý může paradoxně udělovat nebo užívat tituly, jaké chce, pokud nekolidují s těmi klasickými akademickými.

Druhá část knihy nese název *Vysoká škola jako bezpečnostní riziko* a je zde rozebírána problematika klientelismu na několika vysokých školách (např. Právnická fakulta ZČU). Vedle vytváření klientelistických vazeb se projevovала snaha dostat vzdělávání úředníků pod kontrolu a zároveň vyvádět veřejné prostředky na vzdělání těchto úředníků do soukromých rukou. Není divu, že tomuto případu věnovala pozornost i zpravodajská služba BIS, neboť šlo o velmi propracovanou klientelistickou síť s potenciálem ovlivňovat a kontrolovat jak mnohé majetkové procesy a nejvyšší politická rozhodnutí, tak také úkony orgánů činných v trestním řízení.

Dalším problémem jsou dle autorů nostrifikace vzdělání, kterou mohou v ČR provádět pouze veřejné vysoké školy nebo ojedinele ministerstvo školství, u bezpečnostních a vojenských oborů pak ministerstvo vnitra nebo ministerstvo obrany. I na tomto poli docházelo u soukromých vysokých škol k obcházení zákonných pravidel, např. přijetím cizince, absolventa zahraničního programu, do navazujícího magisterského programu, aniž by byla ověřena možnost uznání bakalářského studijního programu.

Některé případy také ukázaly, že vysoká škola neslouží jen ke vzdělávání, ale také k legalizaci pobytu cizinců na území České republiky na semestr či jeden rok za pomoci fiktivního vysokoškolského studia. Tato legalizace má ovšem krátkodobý efekt. Trvalejší hodnotu má vysokoškolský diplom z české vysoké školy, což držitelé umožňuje pracovat na území České republiky. Z tohoto důvodu se vyskytly případy studia na zahraniční pobočce české vysoké školy, kde se ovšem nevyučovalo českým jazykem. Po nostrifikaci v ČR byl studentům vydán český vysokoškolský diplom. Soukromé vysoké školy se uchýlovaly také k nahrazování chybějících českých akreditací fiktivními zahraničními akreditacemi. Konec liberálního přístupu státu k tomuto podnikání přinesla novela vysokoškolského zákona z roku 2016. Pro zahraniční vysoké školy a jejich pobočky, které chtějí působit na území České republiky, byl zaveden povolovací režim ministerstva školství se správním poplatkem 100 000 Kč za každý studijní program.

Třetí a poslední část nese název *Vysoká škola jako zdroj společenských hodnot*. Vedle vědeckého poznávání, jeho udržování, rozvíjení a předávání poznatků dalším generacím by vysoké školy měly být nositeli etiky, morálky a hodnot. Autoři se zamýšlejí také nad postavením studentů, ať už se to týká podpory znevýhodněných studentů, nebo samostudia, jehož cílem má být připravit širěji vzdělané jedince, kteří se budou schopni přizpůsobovat proměňujícím se podmínkám pracovního trhu. Je zde zmíněna také problematika dotváření vlastní profilace, aby si studenti mohli zapisovat předměty vhodné pro svou profesní specializaci. Prostor je věnován také problematice hodnocení studia z řad studentů, kteří by měli nést spoluzodpovědnost za kvalitu vysoké školy, na které studují. Problémem je i to, že dnešní masové vysoké školství nevytváří elity, které jsou potřeba v každé zemi, neboť jejich vytváření ovlivňuje celou společnost.

Dalším okruhem je otázka úlohy akademického pracovníka – např. vztah mezi jeho výukou a bádáním, přičemž propojení obou činností je důležité, ne vždy je však tento vztah

v rovnováze. Složité bývají i vztahy mezi akademickými pracovníky a administrativním aparátem, který zajišťuje vědecké projekty.

Akademická samospráva je také velmi důležitým faktorem a má na veřejných vysokých školách zásadní postavení. Akademické senáty jako kontrolní mechanismy musí být součástí celého složitějšího systému řízení, měly by být i místem, kde zaznívají kritické či inspirující hlasy akademické obce.

Jedním z témat je i internacionalizace. Univerzitní prostředí bylo již od svého vzniku zvláštní svou mezinárodní povahou. V současnosti se internacionalizací rozumí spolupráce vysokých škol z různých zemí a především pohyb studentů a akademických pracovníků mezi těmito školami. Internacionalizace vytváří tlak na unifikaci vysokých škol a vysokoškolských systémů. Unifikace by na druhou stranu neměla omezovat jejich různorodost.

Nalezneme zde i kapitoly věnující se plagiátům a rešeršním agenturám. Ač byl prostor pro plagiátorství zúžen zákonem z roku 2006, který uložil zveřejňovat kvalifikační práce, k plagiátorským aférám přeci jen dochází. Student si rovněž může práci objednat u rešeršní agentury. Problémem jsou i takzvané predátorské časopisy, což souvisí s tlakem na publikování vědeckých výstupů. S jistým optimismem se proto lze domnívat, že vysoké školství a vědecká komunita má seberegulační mechanismy k tomu, aby dokázala odlišit kvalitní smysluplnou odbornou práci od fiktivní hry na pravdu, kterou plagiátorství nebo predátorské časopisy jsou.

Posledním zamyšlením je problematika žebříčků úrovně vysokých škol, z nichž nejznámější jsou *Academic Ranking of World Universities*, známý pod názvem Šanghajský žebříček, a dále *Times Higher Education World University Ranking*. Žebříčky sice měří kvantifikovatelné ukazatele – hlavně vědecký výkon, podle autorů však nezohledňují např. vzdělávací činnost nebo společenskou roli vysokých škol.

Autoři na základě mnohaletého působení v Akreditační komisi ukázali, jak se české vysoké školství vyrovnávalo s prvky komercializace, masifikace a globalizace. Upozorňují přitom na závažné problémy deformující české vysoké školství, které by zároveň neměly vyvolat pocit, že naše vysoké školství nemá určitou úroveň. Publikace je vhodná pro všechny, kteří chtějí nahlédnout pod povrch českého vysokoškolského systému a seznámit se s jeho hlavními problémy.

Michal Továrek

doi: 10.14712/23365730.2021.30

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2021

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy

Tomus LXI. Fasc. 1

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum, Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1
www.karolinum.cz

Obálku navrhly Jana Ratajová a Kateřina Řezáčová

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum

ISSN 0323-0562 (Print)

ISSN 2336-5730 (Online)

MK ČR E 18593

Adresa redakce: Ústav dějin a archiv UK, Ovocný trh 5, 116 36 Praha 1
petr.svobodny@ruk.cuni.cz